

12+

ISSN 0207-642 X

ЙЫЛДЫЗ

№6 (240) 2017 НОЯБРЬ – ДЕКАБРЬ

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ВЕ СЮРГЮН ОЛУНГЪАН ГРАЖДАНЛААРНЫНЪ ИШЛЕРИ
БОЮНДЖА ДЕВЛАЕТ КОМИТЕТИНИНЪ ИЧТИМАЙИ-СИЯСИЙ,
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

Йылдыз

МЕДЖМУАСЫ

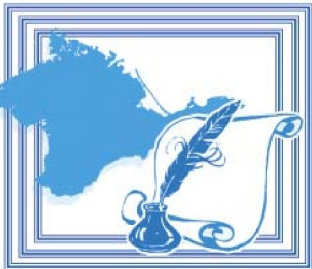
№6 (240) 2017 ноябрь – декабрь

«Йылдыз» 1976 с. чыкъып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир
Диялвер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:
Абляиз ВЕЛИЕВ
Ремзи ИЛЬЯСОВ
Айдер ИСМАИЛОВ
Исмаил КЕРИМОВ
Юрий КОСМЫНИН
Муневвер МЕДЖИТОВА
Шевкет МУСТАФАЕВ
Сейран СУЛЕЙМАНОВ
Зарема ТРАСИНОВА
Урие ЭДЕМОВА
Айдер ЭМИРОВ
Гульнара ЯГЪЯЕВА

«Йылдыз» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Муаррир минбери

Диявер ОСМАН. Биринджи Къурултай – шанлы кечмиштен акс-сада ...3

Къырымтатар халкынынъ биринджи

Къурултайнынъ 100-йыллыгына

Къырымтатар халкынынъ биринджи Къурултайы 6

Юнус КЪАНДЫМ. 1917 сене. Къурултай. О насыл олгъан эди 8

Али ШАМИЛЬ. Къанынен шиир язгъан,

миллети ичюн девлет къургъан – Номан Челебиджихан. 30

Номан ЧЕЛЕБИДЖИХАН. Савлукъман къал, татарлыкъ 42

Айгиди, татар яшлары 42

Амди ГИРАЙБАЙ. «Ант эткенмен» айтаман 43

Абдураман КЪАДРИ-ЗАДЕ. Къурултайнынъ ачылмасы ичюн тарих 44

Джемилъ КЕРМЕНЧИКЛИ. Челебиджихане 45

Шевкъий БЕКТОРЕ. Акъкъым ичюн 46

Умер ИПЧИ. Истерим 47

Сеитумер ЭМИН. Къырымлы татарнынъ анты 47

Идрис АСАНИН. Меним антым 48

Риза ФАЗЫЛ. Айгиди, татар халкымыз! 50

Рефат ЧАЙЛАКЪ. Тек сонъ 51

Шерьян АЛИ. Челебиджиханым! 51

Аблязиз ВЕЛИЕВ. Ёллар 52

Шакир СЕЛИМ. Челебиджиханнынъ сонъки йыры 53

Диявер ОСМАН. Азат миллет ёлунда 54

Сейран СУЛЕЙМАН. Байрагъым 55

Несир

Лейля АЛЯДИНОВА. Кельдинъми, кызым? 56

Назм

Риза ЮСУФ. «Сербестликни бизге бермей, Юрта ятлар-ябанлар» 71

Драматургия

Неджип АДЖИ ФАЗЫЛ. 76

Къудалыкъ 77

Хатырлавлар

Сейяре МЕДЖИТОВА. «Энвер Селямет гъает мусафирчен

инсанлардан бири эди» (Шаир Энвер Селяметнинъ

100 йыллыкъ юбилейине багъышлангъан хатырлав) 102

Риза Фазылны хатырлав 109

Къардаш эдебиятлардан

Азиз НЕСИН. Теэссюф ки, чареси ёкъ 111

Окъуйджылар иджадындан

Назым КЕРИЧЛИ. Хырсыз кирпичи 117

Эдебий такъвим

Фикрет ЮРТЕР. «Миллет ичюн огърашкъанны,

джанымдан чокъ северим...» 120

Китап рафларынгызгъа

«Ватанда бир эв къурайым» 125

«Буюк-Ас» 125

«В поисках эликсира возрождения» 126

«Боевые офицеры» 126

«Крымские татары в подпольно-партизанском движении

Крыма в годы Великой Отечественной войны (1941-1944)» 127

Дулявер ОСМАЧ

Биринджи Къурултай – шанлы кечмиштен акс-сада

Тамам юз йыл эвель Къырым-да озь девлетчилигини яньыдан тиклемек гъасини озюне вазифе этип къойган Къурултай макъсадына иришип оламагъанынынъ себеpleri чешит тюрлюдир, амма энъ муими бу куреш аля даа токътамагъаны ве базы нетиджелерге иришилгенини козетмеге мумкюн.

Эгер 1917 сенеси багъчасарайда чагъырылган Къурултай бу курешнинъ кечкен асырда энъ юкъары ве мувафакъиетли нокъталарындан бириси олган олса, бундан сонъ халкънынъ илери айдынларыны кылычтан кечирмек, 1944 сенеси тешкилятландырылган сюрдюнлик

фаджиасы къырымтатар халкъына девлетнинъ вахшийдже бир джевабы олгандыр.

Амма бунъа бакъмадан кечкен асырда къырымтатар халкъынынъ тарихында 1917 сенеси ильк кере кечирильген I-нджи Къурултай озюнинъ гъает муим ролюни ойнады. О девирде тюркий халкълар арасында къырымтатарлар бу меселеде энъ илери кеткенлерден эдилер. Энъ муими Къурултай Къырымда къырымтатар халкъынынъ баш стратегиясыны, яни къырымтатар девлетини гъайрыдан къурмакъ макъсадыны белгиледи.

О, къарама-къарышыкъ девирде, акимиет къолдан къолга,

большевиклер, алманлар, безгвардияджыларга токтамай кечкенде, Кырултай кыска бир вакытта халкыны озь этрафына топлап онын келеджегине тюшюнип арекет этти.

Оз йыл девамында чешит зорбалыклар, кочьлерни башындан кечирген, бир кьач миллион нуфусыннан Кырымда тек 250 бинь дживарында кьалган кырымтатар халкы арбий, сиясий, медений уджюмлерге кьаршы турмакь меджбур эди. Бир тарафтан ярымадада кы-

рымтатарларга кьаршы олган кучьлер Кырымны ичинден сарсытып турсалар, экинджи тарафтан тыштан, кьоджаман девлетлер Кырымга саип олмагга арекет эте эдилер. Теэссюф ки, бу уджюмлерге кьаршы турган кырымтатарларнын бир сыра илери етекчилери кьурбан ола эдилер. И-нджи Кырултайны тешкиль эткен, Кырым халк джумхуриетининь биринджи реиси этип сайланган Номан Челебиджихан бойле кьурбанларнын бириси олды.

Алмания, Украина, Русие арасында Кырымнен баглы тартышулар девири

Номан Челебиджиханны кьапап, ольдюрген куньлери, укюметнинь арбий назيري олган Джафер Сейдамет Кырымдан чыкып кетмеге меджбур ола. 1918 сенеси Брест-Литовск анылашмасы боюнда апрель айынын орталарында, алман арбий кысымлары ярымаданын чеврелерине этип кельди ве бир кьач кунь ичинде Кырымны бутюнлей ишгаль этилер. Бу мунасебетнен майыс 12-де Джафер Сейдамет аджеле суретте Туркиеден Кырымга кьайтып келе. Майыс 18-19-да Кырултай яныдан топлана ве анда Джафер Сейдамет бирагыздан Кырым укюметининь яны премьер-министри оларак сайлана. Айны бу куньлерде немсе арбий команданлыгы адындан генерал Кош Джафер Сейдаметке мектюп вастасынен мураджаат эте.

«...Татар халкы биринджи олып алман командалыгына

ульке укюметини тизюв лейхасы иле мураджаатта булунды. Сизлер бутюн Кырымда яшаган халкьларнын мувафакьieti ве бахт-сеадетини кьорчалайджагыныызга ишанып, мен Сизге ярымадада эр тарафлама укюметке тынчлык ве тертипни тиклемеге ярдымджы олган назирлер шурасыны тизмеге авале этем», – деп язылган эди бу мураджаатнамеде.

Лякин Кырымда укюм сюрген вазиет Дж. Сейдаметке укюметни тизмеге имкян бермеди ве укюметни генерал Сулейман Сулькевич тизе. Бу укюмет Кырултайнен бирикте чалышып башлады. Джафер Сейдамет исе тышкы ишлер назيري этип тайинлене. Бу девирде Кырым укюметини танымаган Украина укюмети Кырымны онын эркянына кьошулмасына разылык сорап Берлинге озь делегациясыны ёллай. Айны вакытта Кырым укюмети Украинадан

тыш сербестликни къазанмакъ гъаесинен Берлинде арекет эте. Бу иште Дж. Сейдаметке Тюркие къолтута. Мейдангъа кельген Совет уюумети исе Къырым Русие теркибине кире оннен айры ресмий ишлер алып бармакъ мумкюн дегиль деп ортагъа чыкъа. Ноябрь айында Къырым ве Украина уюуметлери дагъытыла

ве Къырымнынъ янынъ акимиети Къырымны Русие эркъанында коре. Дж. Сейдамет текрар Тюркиеге кетмеге меджбур ола.

Бу девирде Къырым эалиси 808.903 адамны тешкиль эте, олардан 317.825 (44,5%) руслар ве украинлер, 250.240 (35,1%) кырымтатарлар, 14,4% башкъа миллетлер*.

Девлетли халкънынъ devletчилик аныанеси девам эте

Экинджи джан дженки ве сюрюнлик фаджасы нетиже-синде кырымтатар халкъы не къадар буюк гъайыпларгъа огъраса да мукъаддес гъаесинден ич вазгечмеді. Халкъ ичинден чыкъкъан миллетпервер инсанлар 60-нджи сенелери миллий арекетни мейдангъа кетирип 1987 сенеси Москванынъ Кызыл мейданына чыкъып бар дюньягъа кырымтатар халкъынынъ меселесини конделен къойдылар. Бу девирде де devletчилик меселеси кунъ тертибинде баш меселе олып турды. Буны кене де 1991 сенеси Акъмесджитте кечирильген II Къурултай тасдикълап «Къырымтатар халкъынынъ мустақиллиги акъкында декларацияны» къабул этти.

Москванынъ Кызыл мейданында олып кечкен кутълевий нумайышлар, халкънынъ озъ кучю, ирадесинен кутълевий суретте Къырымгъа къайтып башлагъаны, I – II-нджи Къурултайларнынъ отъкерильмеси кырымтатар халкъынынъ озъ ватанында devletини гъайрыдан тиклемек ичюн курешининъ муим басамакъларыдыр.

XXI асырнынъ башы кырымтатар халкъы ичюн кене де джиддий сынавларнен бельгиленди. 2014 сенеси Къырым Украинадан Русие имаесине кечти. Юз йыл эвель олып кечкен вақыалар текрарлангъан киби олды. Къырым ве кырымтатар халкъынынъ тарихында янынъ бир девир уюм сюрп башласа да, кырымтатар халкъынынъ такъдиринде I-нджи Къурултайнынъ темель макъсадлары бугунъ де муим эмиетке малик олып къалалар...

Эльбет, буларнынъ темелинде кырымтатар халкъынынъ хатырасындан ич бир вакыт силинмейджек, Къырым халыгындан девам этип кельген кырымтатар devletчилигининъ аныанесидир... Къырымда XV асырдан башлап сагълам бир devletни тутып кельген халкъ – кырымтатар халкъы олгъаны шанлы тарихтан беллидир. Асырлар девамында Къырымгъа келип ерлешкен, я да якъын кечмиште махсус кетирилип ерлештирильген башкъа миллет векиллери ярымадада бойле темельге малик дегиллер...

* Т. Куршутев. Джафер Сейдаметнинъ дипломатик фаалиети санфелеринден. «Йылдыз» № 1. 2010. С. 102–107.

*Къырымтатар халкъынынъ биринджи
Къурултайынынъ 100 йыллыгына*

Къырымтатар халкъынынъ биринджи Къурултайы

Русиеде Февраль инкылябындан сонъра 1917 с. 25 март куню Акъмесджитте бутюнкъырым мусульман съезди тешкиль этильген эди. Онынъ теркибинде Къырымнынъ шеэр ве койлеринден 1500 векиль иштирак этти.

Съезд мувакъкъат Къырым Мусульман Иджра Комитетини, онынъ ребери оларакъ Номан Челебиджиханны сайлады.

Мусульман Иджра комитети къырымтатарларнынъ ички аяты боюнджа: тасиль, матбуат, идареджилек саасында, къырымтатар арбий къысылларыны тешкилятландырувда адымлар япып башлады. Айны заманда Русие империясынынъ чешит миллий арекетлери иле алякъалар илерилей ве пекитиле эди.

Эски такъвим боюнджа 1917 сенеси 1-2 октябрь кунълери Мусульман Иджра Комитети къырымтатар тешкиятлары векиллерининъ съездини кечирди. Анда Номан Челебиджихан тешекбюсчилернинъ умумий фикирини бильдирикен яны сийасий вазиятке бинаэн эндицен сонъ Къырымнынъ келеджеги, такъдирининен багълы меселелерни Къурултай чезмек керек деген фикирни огге сюрди. Къурултайны чагъырмакъ кереклиги акъкъында къарар бирагъыздан къабул этильген эди.

Къурултайгъа азырлыкъ коръмек ичюн 5 адамдан ибарет комиссия тизильди ве онынъ теркибине Номан Челебиджихан, Джафер Сейдамет, Амет Озенбашлы, Сеитджелиль Хаттат, Али Боданинский кирдилер. Сайлавлар 17 ноябрьге, Къурултайнынъ откерильмеси исе 17 ноябрьден 7 декабрьгедже къарарлаштырылды. Сайлавларны тешкиль этмек вазифеси Иджра Комитетине авале олунды. Онынъ махсус къануны боюнджа сайлавларда иштирак этмек акъкы 20 яшындан ве ондан

юкъяры яштаки кырымтатар сайлавджыларына бериле эди. Кырултайга Ялтадан – 24, Акъмесджиттен – 19, Кефеден – 16, Кезлевден – 11, Ордан – 6, эписи олып 76 векиль, олар арасында дёрт кьадын сайлангъан эди.

Биринджи Кырултай 1917 сенеси 26 ноябрь куню саат 14-те Багъчасарай Хансарайында, векиллер намаз кылгъан сонъ озъ ишини башлады.

О куню Хансарай янында халкъ топланды, арбий марш янгъырады.

Кыскъа кириш нуткынен Кырым Муфтиси, Кырым Мусульманлары Меркезий Иджра Комитетининъ реиси Номан Челебиджихан чыккышта булунды. Кырултайнынъ Президиумы ве кятибиети мейданга кетирильди. Мусульман Иджра Комитетининъ вежялетлери Кырултайга кечти.

Кырултайнынъ топлашувлары 1917 сенесининъ декабрь айында девам эттилер. Топлашувларда Кырым девлети кырумлары меселелери, кырымтатарларнынъ дигер миллетлер иле мунасебетлери, халкъымызнынъ аятына, чешит сааларга аит олгъан кьанунларнынъ ишлеп чыкъярылмасы, муим исляатлар отъкерильмеси музакере этильген эди.

Кырултай Кырым халкъ укюметини мейданга кетирильгенини илян этти, Анаясаны эм девлет темсиллери оларак кок байракъ ве тамгъаны кьабул этти, озюни парламент деп адландырды.

Парламент реиси оларакъ Асан Сабри Айвазов сайланды, миллий укюмет реиси этип Номан Челебиджихан тайинленди.

18 декабрь куню мейданга кетирильген миллий укюметнинъ теркибине Джафер Сейдамет, Амет Шюкри, Амет Озенбашлы, Сеитджелиль Хаттат кирсетильдилер.

Русиенинъ большевиклер кырумы Кырым халкъ укюметини танымагъаныны бильдирген сонъ, 1918 с. 26 январь куню Акъярдан сиялы большевик аскерлери арбий уджумлерини башладылар.

Нетиджеде кырымтатар девлетчилиги ёкъ этильди, Кырым вакътынджа большевиклер незаретине кечти.

Кырымтатар парламентининъ реиси Номан Челебиджихан якъаланып, 27 кунъ Акъяр апсханесинде тутулды. 1918 сенеси 23 февраль куню Номан Челебиджиханны большевиклер вахшийдже ольдюрип, джеседини Къара деньизге аттылар.

1920-джи сенеси Кырымда Совет кырумы пекитильди. Асыл халкъны янъы укюметке джелъп этмек макъсадынен Кырым АССР джумхуриети мейданга кетирильди. Акъин амелиятта халкънынъ энъ корюмли векиллерине кьаршы репрессиялар эп кьуетлешти. Миллетни гайрыдан тиклемек гьаелеринде

къабаатланган кырымтатар кадрлары девлет муэссиселеринден чыкъарылып башладылар. Коллективизация девиринде биньлердже кырымтатар койлю кьоранталарыны Кырымдан сьоргюн эттилер, корьумли кырымтатар зиялыларыны ёкъ этмеге чалыштылар. Бойлеликнен 1917 сенеси чагъырылган кырымтатар халкы векиллери Кьурултайынын нетиджелерине тешкялятландырылган девамлы уджюм бутюн халкынын 1944 сенеси сьоргюнлигинен екюнленди.

Юнус КЪАНДЫМ

1917 сене. Кьурултай. О насыл олган эди*

(очерк)

Кьурултай – тюркий халкъларнын, бу джумледен кырымтатар халкынын энъ алий форуму.

Лякин, биз умумен, Кьурултай акъкында не билемиз?

...Кырым ханлыгы озюнин дин, медениет, арбий институтлары олган кьудретли бир девлет эди. Лякин XVIII асыр онынъ башына чокъ фелякетлер кетирди. Стратегик джеэттен гьает муим территорияларынын екяне саиби олган Кырым ханлыгы кьуветке кирип башлаган Рус идаресининъ юкьусыны кьачырып башлады. Бойле онъайтсыз кьомшуны ёкъ этмек, онынъ топракъларына, деньизлерине саип олмакъ истеги рус чарларына тынчылык бермеди.

XVIII асырда рус аскерлерининъ Кырымгъа япкъан кьанлы сеферлери нетиджесинде Кырым ханлыгынын кьудрети олдукча ипранды, эвельки такъаты кьалмады, лякин бунъа бакъмадан аякъ устюнде турды.

1 Петрнынъ: «Къара деньиз менимки оладжакъ» деген ибареси II Екатерина девиринде амельге кечирильди. 1783 сенеси Кырым Рус идареситарафындан аннексия япылды. Тамырлары

* Ю. Къандымнынъ «Куреш мейданыны от басмаз» китабындан файдаланылды

асырларнын теренлигине далып кеткен кырымтатарларнын миллий девлетчилиги ернен эксан этильди. Бундан сонь Кырымда Рус идаресининь зулум ве истибдаты ат ойнатып башлады. Миллий ве ислямий маариф ве медениет кзурулышларына аякь чалмакь ве ахыр-соньу оларны бирер-бирер кьапатмакь, тамыр миллетнинь бир кысымыны иджретке кетмеге меджбур этмек, кьалгъан кысымыны ассимиляция япмакь, кыскадан айткъанда Кырымны кырымтатарларсыз кьалдырып, оны славян ве христиан улькесине чевирмек планы амельге кечилип башланды.

Бунынь ичюн Рус идаресининь темель гьаелерини байракь этип кырымтатарларны «джеалет ве кьаранлыкь ичинде яшатылмасы, онынь ич бир вакыт уянмамасы, бирлик ве бирдемлик кзуветинден файдаланмамасы огьрунда «сувукь дженк алынып барылды...

Григорий Потёмкиннинь 1794 сенесинде язгъан: «Татарларны Бельбектен, Къачыдан, Судакьтан, Ускюттен, Эски Кырымдан ве умумен дагь кысымларындан чыкьармакь: чёллерде яшагъан татарлардан ич бирисини быракьмамакь: мырзалардан кетмек истегенлер олса, оларны да: шимди берильген джедвельде азы олгъанларынынь эпсини 24 саат ичинде чыкьармакь керек». – деген тезкеренин озю чокь шейни аньлата.

Бойлеликнен улу кочь башлай. Тюркиенинь менбаларына коре, XVIII асырнынь соньларында Кырымда яшагъан бир бучукь миллион татардан XX асырнынь башына келип, ярымадада 250 бинь татар кьалгъан. Халкь Кырымны кьайтарып алмакь, оньа гьайрыдан саип ве аким олмакь пешине тюшмеді. Миллет джеалет зулумы астында насыл кьалгъан олса, шай да кьала берди.

Лякин, миллетнинь энь илери эвлятары бу джеалет ве зулумдан кзуртулыш эм маневий, эм джисманий джеэттен эзилип кельген тувгъан миллетини айдын истикьбальге чыкьармакь ёлларыны араштырып башладылар... Миллий озь-озюни сакьлап кьалув инстинкти тынчлыкь бермеді.

XIX асырнынь соньлары – XX асырнынь башлары

Халкьлар тюрмеси – чар Русиесинде, онынь чет-буджакьларында инкьиябий рузгяр эсип башлай. Юзлернен йыл девамында эзилип кельген миллетлернинь ичинде ичтимаий аяты сонь дередже феналаша.

Укьукь джеэттен чар Русиеси кырымтатарларны олдукьча сыкьыштыра, бутюн идаре институтларыны озь кьолунда кьавий тутып, истегени киби зуур эте.

Халкынын козюни ачаджак, халкынын менлигини уяндыраджак маариф системасы тикенли эльдивенлер ичинде туткан чар Русиеси маариф системасы башлангын мектеплер, схоластик медреселер, рус-татар мектеплери черчивесинде калдыра.

Кырым мусульманларынын диний омюри де та чар Русиеси тарафындан 1794, 1796, 1831 сенелериндеки «исляхы» дереджесинде калды. Русие аннексиядан сонъ тасдикъ этильген Мусульман Улема Идареси бутюнлей Русие Ички Ишлер Идаресининъ идаре этюви алтында булуна эди.

Кырымтатарларнынъ 1917 сенесине кьадар олган аят дурумы, Кырымнынъ акыкий миллий ве сиясий саиби олмамалары халк арасында миллий уянув, миллий кьуртулыш арекетинде темель меселелеринден бирине чевирилди ве озъ тераккыбиятында чешит-тюрю акымларны догъурды.

Бойлеликнен, кырымтатарларнынъ миллий кьуртулыш арекетини учъ баскычкьа болип, козетмек керек. Доктор Эдиге Кырымалгъа (Тюркие) коре буны шойле беян этмек мумкюн:

1. Исмаил бей Гаспралы ве онынъ меслекдешлери.

2. 1905-1906 сенелери инкылябында Кырымда эмиетли роль ойнаган «Генч татарлар» джемиетининъ инкылябий сиясети.

3. Юксек тасиль алган генчликнинъ миллий сиясети, яни Тюркиеге окъумагъа кеткен кырымтатар яшларынынъ «Ватан» джемиети: кьурултайджылыкъ арекети.

XIX асырнынъ сонъки черигинде озюнинъ «Терджиман»ынен Исмаил бей Гаспралы ве онынъ меслекдешлери халкны джеалет кьаранлыгындан чыкьармакъ пешине тюшелер. «Дильде, фикирде, иште – бирлик»ке чагъырган И.Гаспралы халкынынъ истибдаттан кьуртулушыны маарифте, маарифетте коре. Озъ гьаелерини умумтюрк, умуммусульман севиесине чыкьармакны амель этип, бунъа белли бир дереджеде ирише.

«Терджиман» ве онынъ атасы И. Гаспралынынъ гьаелеринден, амеллеринден гьыда алган миллий уянув арекети тамыр атып, баш чыкьарып башлай.

1905 сенесинден «Генч татарлар» деп адландырылган социалист мейильде бир группа фаалиет косьтерип башлай, бу группанынъ етекчиси кьарасувбазарлы Решид Медиев. Медиев биринджи вакытларда И.Гаспралынынъ туткан сиясетининъ тарафдары эди. Лякин о кырымтатар миллетининъ «чар Русиесининъ боюндырыгындан бир анъ эвель кьуртулмасыны истей эди» (М.Улькюсал). «Генч татарлар» 1906 сенеси Багъасарайда «Учкун» адлы газетаны чыкьарып башлады. Бираздан сонъ оны кьапатып, Кьарасувбазарда Р. Медиев,

Асан Сабри Айвазовнен берабер «Ветан хадими» газетасыны чыкварды.

«Терджиман» да, «Ветан хадими» де адымлаган ёллары бири дигеринден чокь фаркь этмесе де айны бир махьсадны козьде тута эдилер: миллий уянув, миллий кьуртулыш деген келимелер олар ичюн тек дюльбер сёзлер олып кьалмады.

Амансыз эджель 1912 с. Решид Медиевни, 1914-те Исмаил Гаспралыны аяттан алып кетти. Лякин буныньнен миллетнинь миллий кьуртулыш огьрундаки куреши тохьтамады.

Миллий кьуртулыш гьаеси кьуру топракькьа тюшмеди. Яш не-силь ортагьа чыкьты, Онынь энь айдын темсильджиси улу шеити-миз Номан Челебиджихандыр...

...1909 сенесинде Челебиджихан, Джафер Сейдамет, Абибулла Темирджан Одабаш ве дигер аркьадашлар тарафындан «Ватан» адлы бир гизли тешкият мейдангьа кети-риле.

Русиеде вазият кескинлеше. Авада яньы инкьиялп кьокулары укьом сюрип башлай. «Ватан» тешкилятынынь азалары «не-вбеттеки» инкьиялптан кьачынылдмайджагьыны та 1911-1912 се-нелеринде аньлап башлайлар, ве Дж. Сейдаметнинь кьайд эткенине коре, бутюн халкьны тешкиятлы суретте яньы арекет-лерге азырламагьа кьарар берелер.

Кьырымда гизли сиясий тешкиятлар агьы кьурула. 1917 сене-сине кьадар Кьырымнынь алай койлеринде гизли миллий ячей-калар мейдангьа кетириле.

1912 сенеси Н.Челебиджихан Кьырымгьа кьайтып келе. Русиени даа да якьындан огренмек ичюн Петербургка кете. Бир кьач вакьыттан сонь Кьырымгьа кьайтып келе, Бундан сонь миллий кьуртулыш курешини яньы, салмакьлы бир даиреге чыкьармакь пешине тюше.

Биринджи джан дженки биткен сонь Русие ве онынь чет-буджакьлары буюк сиясий, ичтимай хаос ичинде кьала. Укьомет вазиятни идаре этип оламай. Русиенинь бутюн коше-леринде кьозгьалып башлагьан сиясий куреш бу вазиятнинь омюри кьыскьа олгьаныны белгилей.

1917 сенесининь февраль инкьиялбы Русие ве онынь буджакьларындаки акимият Керенский етекчилигиндеки Русие Мувакькьат Укьометининь (Временное правительство) кьолуна кече. Русиеде социалист инкьиялбына азырлыкь яньы баскьычкьа чыкьа.

Февраль инкьиялбы дигер миллетлерде олгьаны киби кьырымтатарларнынь миллий тарихында да из кьалдыра.

Бу яньы девир неден ибарет?

Башта бир бу Русие девлети ве кырымтатарлар арасындаки мунасебетлерге даир меселедир. Бу мунасебетлер насыл чезильмелерге малик ола биледжеги ве ола бильгенини Э. Кырымал олдукча ачыкъ косьтерген. Олар учь варианттан ибареттир.

1. Русие девлети ичинде медений мухтариет (культурная автономия).

2. Русие девлетлер Федерациясында мустакъиль мухтариет, земаневий тильнен айткъанда Федерациянынъ субъекти олгъан автономия.

3. Мустакъиль Кырым девлети. Онынъ Русиеден айырымасы.

Кырымтатарлар 1917 сенеси март 25-тен 1918 сенеси январь 27-сине къадар олгъан къыска бир девирде бу учь варианттан къулландылар.

Биринджи вариант 1917 с. март 25-тен майыс айынынъ орталарынадже укюм сюрди. Миллий медений мухтариет кырымтатаргъа не берди? Биринджи, миллий гизли сийсий тешкиятлар азалары легаль, яни ачыкътан арекет этмеге башладылар, озь фикирлери ве миллий къуртулыш ёлундаки гъаелерини пропагандирлемек, халкъ арасында кениш тешвикуят ишлерини алып бармакъ имкянына малик олдылар.

Экинджи, кырымтатар медений мухтариети акъкъында къарар къабул этеджек нуфузлы конгрессни топламакъ имкяны пейда олды. Бу конгрессте (съездде) Кырымнынъ шеэр, къасаба, ве койлеринден кельген 1500 миллетвекили иштирак этти.

Э. Кырымал бу конгрессте (съездде) къабул этильген къарарларны учь буюк группагъа больди.

1. Кырымтатарларнынъ миллий, медений ве диний аятларынен багълы бутюн меселелерни оларнынъ элине бермек;

2. Чарлыкъ режими эснасында Кырымда мевджут олгъан меркезий диний муэссиселерни лягу этип, бутюнлей янъыдан тэсис этмек;

3. Кырымтатарларнынъ бутюн миллий, медений аятынынъ идареси ве миллий ихтияджларнен багълы олгъан акъукъларынынъ темсили ичюн миллий медений муэссиселерни тэсис этмек.

Учюнджиде бу конгрессте (съездде) 45 азадан ибарет Кырым мусульман Иджра Комитети мейдангъа кетирилди. Онда реис оларакъ Номан Челебиджихан сайланды.

Дёртюнджиде конгресс (съезд) миллий къуртулыш арекетининъ не дереджеде азырлыкълы олгъаныны косьтерди.

Русие Мувакъкьат Укумети кырымтатарларнынъ бу арекетине къаршы чыкьты, июнь 23-те Челебиджиханны кырымта-

тарларны кѡанундан тыш арекетлерге тешвикъ эткени ичюн апске алды. Къырымтатарлар буны миллий дуйгугъа эндирилген къатты дарбе деп сайдылар, ве беш биньден зияде къырымтатар протест имзаладылар. Челебиджиханнынъ якъасыны бошадылар.

Бундан сонъ Къырым Мусульманлары Меркезий Иджра Комитети ишке даа буюк джесаретнен киришти.

1917 сенесининъ ноябрь-декабрь айлары къырымтатарларнынъ медений ве сиясий омюринде буюк, салмакълы эмиетке малик олган вакъытларнен толу бир девир эди.

Багъчасарайда Хансарайда Миллий музей, Орта медреседе Исмаил бей Гаспралы адына оджалар окъув юрту, ве Миллий санаат мектеби ачылган эди.

Къырым Мусульман Иджра комитетининъ органы олган «Миллет» газетасы шу куньлерде бу хусуста озъ саифелеринде: «Девлетлер, уюмдарлар ве инсанлар олюрлер факъат миллетлер яшамакъны девам этерлер ве озълерини зулумдан къуртармакънынъ ёлларыны тапарлар...

Биз 150-йыллыкъ бир эсаретнинъ агъырлыгына ве даянып кельгенимиз зорлукъларгъа бакъмадан ольмеген бир миллетмиз. Къырымтатарларнынъ бугунъ сербестлик байрагы астында топланмалары ве айны идеал ве макъсадгъа тараф муштерек бир ёлда адымламалары эджджатрасны къорууджакъларыны косътерип.

...Бир къолунда къалем, дигеринде къылыч туткъан эджджатлары киби къырымтатарлар бугунъ бир тарафтан медениет муэссиселерни къураркен, дигер тарафтан да миллий органларыны тешкиль этмектедир.

Къырымтатарлар бугунъ урь яшамакъны ве келименинъ там анъламынен бир миллет олмакъны арз этелер. Къырымтатарлар яптыкъларынен акълы олганларыны ве яшамагъа икътидар олганларыны исбат этеткъанларыны ишаналар ве бугуньден итибарен арзу ве истеклерине шимдиге къадар дигер миллетлеринкине косътерилген сайгъынынъ айнысынынъ косътери-леджеги умютини ташыйлар», – деп язган эди.

1917 сенеси Багъчасарайда Хансарайда бу вакъиялар мунасебетинен олган тантаналы топлашувда Къырым Мусульманлары Иджра Комитетининъ Реиси Номан Челебиджихан чыкыш япкъан эди. Бу чыкышнынъ къыскъартылган вариантыны Э. Къырымалнынъ «Къырым тюрклерининъ миллий муджаделеси» деген китабындан олдугы киби алып, дикъкъатынъызгъа авале этемиз.

Номан Челебиджихан: «Миллет! Меркезий укъуметтен артыкъ ич бир шей беклеме, озъ такъдиринъе озюнъ саип ол!»

«Биз улу эждатларымызнынъ абиделери арасында булунамыз. Олюлер яшагъанларнынъ яптыкъларына кърар берелер. Биз эждатларымызнынъ миллий хазинесинден файдаланмагъа кърар бердик ве бу ниетнен миллий музей кърдыкъ. Хансарайгъа эль кыйдыкъ ве бурада миллий кечмишимизнинъ бутюн нумюнелерини топлайджакъмыз. Бу ерде ачаджагъымыз Къурултайны догъураджакъ олгъан миллий санаатымызнынъ урюнлери ве сиясий фаалиетлеримизнинъ белгилери топланджакътыр (Эльчырпмалар).

Биз айны заманда бир вакытлар къарада ве деньизде шан къазангъан, факъат бир бучукъ асырдан берли эсарет ве зелем астында булунгъан миллий Мавы байрагъымызны бу сарайда тиклемеге ант эттик. (Гурьдели, деваммы эльчырпмалар).

Биз миллий музейимизни ачаракъ миллий медениет ве анъанелеримизнинъ мевджут олгъаныны ве дегерлигини исбат этемиз.

Къырымнынъ сиясий дурумы ве шимди ичинде яшадыгъымыз девир бизге бу тарихий бинанынъ ичинде миллий Къурултайны топламагъа меджбур этти.

Къурултай адий тарихий себеплерге коре топланджакъмы, ёкъса, миллий ве сиясий меджбуриетлер буны керекли япалармы?

Нефрет этильген эски идаренинъ (чаризмнинъ – Ю.Къ.) бутюн дигер шейлеринен берабер сиясий муэссиселеримизни де элимизден алгъаны сизлерге малюмдыр. Дюзенсиз (неустроенный) ве факъыр олгъанымызны огге сюрип, бизге дюзен, адалет, илим ве бильги ишандыргъан эдилер. Къырымнынъ ачыкъ къальбли ве саф мусульманлары бу ваделерге инандылар ве бир бучукъ асыр истирап чектилер. Бир бучукъ асыр девамында эдебиятсыз, илимсиз, санайысыз, тиджаретсиз ве сиясетсиз къалдылар, эсарет ве зулум астында яшадылар.

1905 сенесининъ инкыйлабы бекленильген сербестликни кетирмеди, аксине, сонъра текрар эсаретке комюльдик. Ачкъан мектеплеримиз текрар къапатылды, оджалар сюрюльдилер ве миллет текрар олюмнинъ панджасында къалды.

Февраль инкыйлабы (1917 сенеси – Ю.Къ.) эски идарени эндирди ве биз халкъымызны Къызыл Байракъ астында толадыкъ. Факъат айлар кечти ве биз не илим, не бильги, не де санаат, санайы, дюзен ве адалет коръдик. Дюзен даа да бозуды ве бутюн умютлер бошкъа чыктылар.

Этрафымызда дешет уяндырыджы бир бошлукъ.

Меселенинъ аль этильмесини меркезий укюметтен (Русие Мувакъкът Укюмети Ю.Къ.) бекледик. Факъат орадан тек кечиджи укюметнинъ девирильмесине себеп олгъан анархия кельди ве бутюн ульке (Къырым – Ю.Къ.) кърма-къарышылыккъа ко-

мюльди. Биз бу мунасебетнен: «Миллет! Меркезий укюметтен артыкъ ич бир шей беклеме, озъ такъдиринъе озюнь саип ол!» – дедик. (Эльчырпмалар).

Къырымны анархиядан имае этмеге къарар бердик. Къырымда бир ички курешке мани олмакъ ве бутюн Къырым халкъынынъ аятыны шерефини ве малыны къорумакъ ичюн октябрь 30-да (эски эсапнен – Ю.Къ.) Къырым инкъиляп эркъаны харб хейятыны (инкъилябий миллий орду – Ю.Къ.) тешкиль эттик ве анархиягъа къаршы дженк илян эттик. Улькенинъ бутюн виляетлеринде анархиянынъ аким олдугы бир девирде биз Къырымда къаршылыкъларда мани оламыз, оны ве халкъны имае этемиз.

Бу куреште гъалиб чыкъмакъ ичюн бутюн Къырым халкъынынъ бизимнен бирлик олмасыны истеймиз. Биз бу куреште къараманджа гъалип чыкъаджагъымызгъа ве курешнинъ нетиджесининъ бутюн Къырым халкъынынъ файдасына оладжагъына кесен-кес эминмиз. Чюнки Къырым оны имае эткенге менсюптир. Яшасын адем-и-меркезиет! (децентрализация – Ю.Къ.) (Девамлы джошкъун эльчырпмалар).

Къырымны имае этмек, озъ дюзен ве къанунларыны тэсис этмек ичюн Къырым мусульманлары Къурултайны топламагъа къарар бердилер. Чюнки о тюрк ыркына асырлар девамында дюзен ве адалетни темин эткен бир къанун яратыджы институттыр. О тек тюрклерге дегиль дигер халкъларгъа да адалетнинъ ышыгыны кетиргендир. ... Къурултайны тек озъ акимиятини тэсис этмек ичюн истемеген, Къырымнынъ дигер сакинлери иле бирликте чалышмакъны арзу этмектедир. Халкъымыз адильдир. О тек озюни тюшонгенлерден дегильдир. О, башкъа халкъларнынъ дертлерини де озъ устюне алгъан, башкъанларнынъ акъ-укъукъларыны да озъ акъ-укъукълары дереджесинде къабул этип оларгъа сайгъы косътермектедир. О, Къырымнынъ дигер сакинлери иле мунасиб бир аятны акыкъаткъа чевирмек истей (Эльчырпмалар).

Къырымда бир чокъ чечеклер, чешит тюрлю ренклер ве къоъулар иле етише. Бу чечеклер Къырымда яшагъан миллетлерни – къырымтатарлар, руслар, еудийлер, румлар, аланлар ве саире – темсиль этелер. Къурултайнынъ макъсады эписи-ни топламакъ, олардан аджайип бир демет япып, Къырымны акыкый бир медений Исвечре (Швейцария) алына кетирмектир. Миллий Къурултай тек мусульманларны дегиль, дигер миллетлерни де къайгыраджакъ, оларны ишбирлигине давет этмектедир ве оларнен айны суръатта юрюшеджектир. Миллетимиз бу ерде тек ишнинъ башлайыджысыдыр.

Бизни танымагъанларгъа эр миллетнинъ акъларыны там бир къабул эткенинен толугъан тарихымызны косътеремиз. Бу

акълар кършылыкълы оларакъ ве бутюн келеджекте кябул этиледжектир. Къурултай бутюн Къырым халкъларынынъ идеалларыны акыкъткъа чевиреджектир».

Иште, Н. Челебиджиханнынъ бу чыкышы Э.Къырымалнынъ беганына коре, къырымтатарларнынъ янъы миллий ве сиясий программасыны тешкиль этти. Эм де бу ёнелиште иш алып барылды.

Къурултай миллетвекиллерини сайлав Къырым Мусульман Иджра Комитетининъ азырлагъан махсус къануны эсасында кереги киби откерильди.

Сайлавларда 20 яшыны кечкен бутюн къырымтатарлар иштирак этилер, эпси олып 76 миллетвекиль сайланды. Сайлангъан миллетвекиллер арасында дёрт къадын бар эди. Шефикъа Гаспралы (И.Гаспралынынъ къызы), Ильхан Токътар, Хатидже Авджы, Анифе Баданинская Къурултайгъа миллетвекиллер оларакъ сайландылар.

Бу ал ислам динини куткен къырымтатарлар бутюн тюрк ве мусульман алеминде конституцион акиммет органына биринджи олып къадын-къызларны аза этип сайлангъанларыны косътермекнен, мусульман улъкеси – Къырымда тераккъият ве демократия не къадар огге кеткенини косътерген бир темсиль олды.

1917 сенеси ноябрь 26. Хансарай. Миллетвекиллер Хан-Джамиде уйле намазыны къылгъанлардан сонъ, Э. Къырымал язганы киби, саат экиде Къурултай озъ ишини башлады. Къурултайны ачаркен, Къырым Мусульманлары Меркезий Иджра Комитетининъ реиси, Къырымнынъ Баш Муфтииси Номан Челебиджихан шойле деди:

«Урьметли миллетвекиллер,
эфендилер!

Бугунъ бир бучукъ асыр узюльмеге огърагъан сиясий аятымызнынъ янъыдан догъмасы акыкъткъа чевирильмектедир. Дивани-Али (М.Улькюсалда «Баби-Диван» – Ю.Къ.) салонында топлангъан Къурултай рус истибдатынынъ ёкъ эткен миллий татар идаресини янъыдан тэсис эте. Татар миллети бугунъ янъыдан дюньягъа келе. Ичтимай аятымызда Рус истибдатынынъ тазыйыгъы ве диктатынынъ ачкъан къанлы яралары бугунъде аля даа къанамакътадыр.

1917 сенеси февраль 28-де котерильген инкыляпнынъ мукаддес къан къырмызы байрагъы бутюн миллетлерге сербестлик кетирди. Урьметли векиллер, Къырым ярымадасында яшагъан татар миллети сиясий аятында сизлерни бу мукаддес акъны акыкъткъа чевирмек ичюн етекчи оларакъ Ватаннынъ башына кечирди.

Бүтөн инсанларнын мусавий укукылыгыны кябул эткен татар миллети, Къурултайда дигер миллетлернин байракларынен бирликте озь миллий байрагыны да юксельткендир ве бугуньден итибарен Анаясасыны (Конституция) кярдешче кя-нунларынын темели узерине бина къураджакьтыр...»

Н.Челебиджиханнын бу чыкьышы буюк котеринкиликнен кя-бул этильди.

Я Къурултайнын озю насыл кечти? Бу суальге кыскьадан джевап булмак ичюн М. Улькюсалга мураджаат этейик.

...Къурултай ачылувынын тантаналары эки саат девам этти.

Хансарайнын тышында аскер ве халкь буюк бир кяла-балык ве эеджан алында векиллернин чыкьмасыны беклей эди. Аскерий чалгы такьымы Борлу маршыны чаларакь ве-киллерни селямлады ве «Яша!» сеслеринен алгышладылар. Къурултай Реберлик Диванынын азалары векиллернин огюнде адымлаяракь йыкьылган «Романов чешмеси» огюнде токь-тадылар. Челебиджихан Къурултайнын ачылганыны: Реберлик Диваныны сечильгенини миллетке илян этти. Къурултайнын реис ярдымджыларындан оджа Аджы Бедреддин эфенди «Шюкран Дувасы»ны окьуды ве халкьнын «Аминь!» сеси чевреге янгы-рады.

Бундан соньра Кырымда яшаган миллетлернин векиллери тарафындан тебрик чыкьышлары япылды. Чыкьышлар: «Яшасын татарларнын Кырымда акь, адалет ве сербестликни яшата-джакь Къурултайы!» сёзлернен екюнленмекте. Аванын сувукь олмасы ве ерде бираз кяр ятмасы кялабалыкьнын тантана-сы эеджанле девам этмесине кедер этмей эди.

Кырым офицер ве аскер бирликлери тарафындан чалгы такьымынын зиль тутувы алтында ресмий кечмесине (офицер ве аскер парады) Аблай Рустем Парфетов командалыкь япты.

Къурултайнын кечиджи реиси оларакь энъ кьарт миллетеве-кили кьапсихорлы Аджи Али эфенди сайланды ве онын такь-димине Къурултай Реберлик Диванына шу аркьадашлар сай-ландылар:

Ор уездинден Номан Челебиджихан, Ялта уездинден Джафер Сейдамет, Кезлев уездинден Шефикьа Гаспралы, Акьмесджит уездинден Абляким Ильмий, Кефе уездинден Аджи Бедреддин.

Къурултай Кятиплик эйетине(Секретариатына) эки татарджа ве эки русча – дёрт кятиб: Халиль Чапчакьчы, Али Баданинский (русча), Якьуб Кемал, Исмаил Леманов (татарджа) сайланды-лар.

Къурултайнын ноябрь 27-деки иш кунюнде кельген тебрик телеграммалары окьуды ве шахсен озьлери кельгенлернин чыкьышлары диньленильди. Телеграммалар Кырымтатар

Талебе Джемиетинден, Акъярдаки украинлер комитетинден, Севастополь молдованлары иджа комитетинден кельгенлер.

Украина Меркезий Радасынын векили иле Севастополь орду векили чыкышта булундылар. Эписи Курултайнын акъ, адалет ве сербестликни бутюн инсанларга ачык-ачыктан тадбикъ этеджегине, къомшу ве узакъ миллетлернен барыш ичинде яшайджагына эминлик бильдирип, Курултайны тебрикледи.

Тек Кырымда дегиль, Русиенин башкъа кошелеринде чыкъкан газеталар да Кырым Курултайнын ачылувыны селямлагъан язылары дердж этилер.

Курултайда насыл меселелер бакъып чыкылды?

Дж.Сейдаметнин хатырлавларында къайд этильгени киби, кызгын ихтирасларе кечкен Курултайда ашагыдаки меселелер бакъып чыкылды:

1. Кырымнын девлет курулышы ве идаресинин шекиль ве мундериждеси.

2. Бунъа багълы оларакъ, кырымтатарларнын ярымадада яшагъан дигер халкъларнен оладжакъ мунасебетлери.

3. Кырымтатарларнын миллий идаресинин шекили ве мундериждеси.

4. Кырымтатарларнын миллий, диний, социаль, ресмий, медений ве сиясий аятларыны белгилейджек къанунларнын ишлеп чыкылмасы.

5. Кырымтатар халкынын диний, ресмий, медений атыны инкишаф эттирген сааларда бир сыра темелли исляхатларны амельге кечирилип башланмасы.

6. Миллий къанун ве иджа этию акимиятини ерине кетиреджек органларнын (Миллий Парламент ве укومت) тешкиль этильмеси.

Курултайда Кырым Халкъ Джумхуриетинин Анаясасыны Эсас къануныны) ишлеп чыкмакъ ичюн махсус комиссия мейданга кетирильди. Комиссия азалары оларакъ Номан Челебиджихан, Джафер Сейдамет, Джафер Аблай, Асан Сабри Айвазов сайландылар. Комиссия Кырым Халкъ Джумхуриетинин Конституциясынын проектини Курултайнын бакъымы ве тасдигына чыкарды. Кескин музакерелерден сонъ Кырым Халкъ Джумхуриетинин Анаясасы къабул этильди.

Къырым Халкъ Джумхуриетининъ Конституциясы

Мадде 1 – Къурултай эр бир миллетнинъ кенди ирадеси иле миллий аятыны идаре этмесини къабул эте.

Мадде 2 – Татар миллетининъ аятыны кенди ирадеси иле идаре этмек ичюн сербест, гизли, эшит, биваста къадын ве эркеклернинъ къулланаджакълары рей иле сайлангъан Къурултайнынъ девамыны къабул этер.

Мадде 3 – Къурултай азаларыны сайлав учъ йылда бир япылыр.

Тенбих 1 – Къурултай мемлекетнинъ (Къырымнынъ – Ю.Къ.) бугунъки сарсынтылы алында янъыдан векиль сайламакъ буюк къыйынлыкъларгъа огърайджагъына инангъанындан Къурултай азаларынынъ бир йыл муддет иле Парламентни тешкиль этмерини къабул этер.

Тенбих 2 – Къурултай Татар парламентнинъ беш иле еди бинъ джандан бир векиль сайланаракъ тешкиль этильмесини къабул этер.

Мадде 4 – Меджлиси Мебусаннынъ (парламентнинъ) аелъхусус топлашувлары кенди тарафындан тайин этилир. Февкъульсуд топлашувлар исе азаларнынъ учътен бирисининъ Башкъанлыкътан ресмиен талеби (запрос) иле топланыр.

Мадде 5 – Татар парламенти азасы эр таарруздан масун (защищен от нападений) ве аскерлик меджбуриети олдукъча аскерлик борджундан азаттыр.

Мадде 6 – Меджлиси Мебусан (парламент) татар миллетининъ ильмий, диний, юридик, аскерий, финанс, сиясий ишлерине ве зарур олгъан такъдирде тиджарет, зираат ве санайы ишлерине джелъп эткен къанунларны ишлеп чыкъмакъ борджлудыр. Меджлиси Мебусанда (парламентте) эр болюк ичюн хусусий комиссиялар мейдангъа кетириле.

Мадде 7 – Къурултай къанун яратыджылыкъ акимиятининъ, иджраджылыкъ акимиятининъ, юридик акимиятининъ эр бирининъ бутюнлейин мустакилликлерини къабул этмекнен миллий идареде эр болюкнинъ озъ даирелеринде укъукъий джэттен саип олмасыны къабул этер.

Тенбих 1 – Къурултай миллий идаре азалары советини къабул этер.

Тенбих 2 – Къурултай бутюн мудирликлерге бирер мудир сайланылмасыны къабул этмекнен бирликте зарур олгъанда бир мудирнинъ эки мудирликке сайланылмасыны ве эр мудирнинъ Мудирлер Совети къарарларына мувафыкъ бири-бирилерине вазифелерини бере бильмелерини (наделение полномочиями) къабул этер.

Мадде 8 – Татар миллетининь миллий ишлерининь мунтазам бир суретте идаре этильмеси ичюн миллий ишлерининь эр болюгине айры кьанунлар зарур олдугъы кьадар да оларгъа айры даирелер гьает зарурдыр.

Татар Идаре-и Миллиеси (Национальное Правление) маариф, дин, финанс ве вакъуф, адлие, хариджие ве Башмудирлик даирелеринден ибареттир:

А) Маариф идареси: бутюн миллий мектеп ве медреселери.

Къырым Халкъ Джумхуриетине таби алий окъув оджакъларынен татар миллетининь оладжакъ мунасебетлерини тайин эте ве сайланылгъан ильмий тешкият иле бирликте бутюн илим оджакъларынынъ мустакиллиги эсасында проектлер азырлар.

Б) Дин идареси: татар миллетине менсюп олгъан итикьад ве ибадатта (вера и вероисповедание) аит диний меселелерде Шериат-и-Мухаммедиеге (ислям шериатына) гьает зарур кьаиделери ве изахларынынъ иджра этильмесинен (кютюльмесинен) огърашыр.

В) Финанс ве вакъуф идареси: бутюн миллий вергилери топламакъ, бутюн идаре ве миллие бюджетини азырлап Меджлиси Мебусангъа (парламентке) такъдим этмекнен огърашыр. Финанс идаресинде вакъуфларнынъ реформасыны темин этеджек, вакъуф булунгъан койлерде яшагъан татарларнынъ икътисадий дурумларыны тюзетеджек чарелерни азырлайджакъ бир шубе (болюк) булунаджакътыр.

Тенбих 1 – Къурултай татар Миллий идаресининъ масрафларыны темин этмек ичюн Парламентнинъ кьабул эткен эсасларгъа мувафыкъ миллеттен миллий вергилер алынмасыны кьабул этер.

Г) Адлие идареси: татар миллетининъ укъукъы адалетсизликке ёл берген даваларыны керек олса Ислям Шериатына ве керек олса татар адети ве ичтимай аятына мувафыкъ бакъып чыкъар. Бундан келип чыккып, Муфтийлик акимиетининъ лягъу этильмесинен онынъ ерине Адлие мудирлигини тэсис этер.

Д) Хариджие (тыш ишлер) идареси: татар миллетининъ шеэр ве земстволар тешкиятларынен олгъан мунасебетлерини, аскерлик меджбуриети девам эттикче аскерий аяткъа аит ишлерни, башкъа миллетлернен олгъан сиясий, медений, икътисадий, ичтимай мунасебетлерини пекитеджек ве иджра этеджек болюклерни ача.

Е) Миллий Идаре Реислиги: бутюн миллий идаре болюклерине эсас олмакъ узере тертип этильген кьанунларнынъ тадбикь олунгъаныны тешкереджек ве бутюн миллий идареде яшатаджакъы мерамынен оны амельде миллетке догъру еткизмекнен огърашаджакъ.

Мадде 9 – Татар Миллий идареси болюклеринден эр бири озь даиресининь кьанун проектлерини тертипнен Меджлиси Мебусангъа (парламентке) тасдикълатмакъ ичюн такъдим этмек борджлудыр.

Мадде 10 – Миллий идаре болюклерининь реислери, яни Къуве-и-Иджраие (Иджра комитет) Парламентнинь эксери азаларынынь къолтутувыны къазангъан Миллий идаре реиси тарафындан парламент азаларынынь эксериетининь рейи иле парламент азалары арасындан сайланылыр ве вазифелерининь иджрасына кечерлер ве тек Парламент огюнде эсабат берирлер.

Мадде 11 – Парламент миллетвекиллерининь дёртте бир къысымынынь ве он адамдан эксик олмамакъ узере эр фракциянынь талабы узерине Идаре-и-Миллие ве Къувве-и-Иджраиеден талап эттиги заман къанаатлендирилюв акъкъына маликтир.

Мадде 12 – Къурултай эр къытанынь (ильнинь) идаре шекилини анда яшагъан эалининь эксериети мутлакъасы (абсолютное большинство) арасыны джанландыргъан дёрт эсаскъа мувафыкъ темин этильген парламентнинь береджек къарарларнен бельгилейджегини къабул этмесинден Къырымны идаре этиюв шекилининь анджакъ татар Меджлиси Мебусаны тарафындан аль этиледжегини къабул этер ве татар Парламентини эр алда энъ къыска бир заманда Къырым парламентининь аркет этмесини теминлемекнен огърашыр.

Мадде 13 – Къурултай Къырымлылар Парламентини топладыктан сонъра мемлекетнинь аятына аит олгъан икътисадей, финанс, сиясий къанунларнынь, топракъ меселесининь ве миллетлер мунасебетининь анджакъ Къырымлылар Парламенти тарафындан аль этильмесини таныр.

Мадде 14 – Къурултай Къырымнынь сиясий аятына даир эр нерде бир укъом бериледжек исе Къырымлылар Парламентининь Къырымнынь идаре шекилине даир береджек къарарыны ве Къырым Меджлиси Мебусанынынь музакере мевзусы меселелерден берген укъумини бильдирмек ичюн векиль ёлламасыны таныр.

Мадде 15 – Татар Къурултайы эр къытанынь (улькенинь) эр сульх (барышыкъ) конференциясында дипломатларнынь рейлери иле такъдирининь аль олунмасы дестюрини (укъукъыны) къабул этмесинден сульх иле алякъадар олгъан къыталарнынь (улькелернинь) ве миллетлер векиллерининь сульх ве эр чешит конференцияларда (корюшювлерде) къабул этильмелерини талап этер.

Мадде 16 – Къурултай керексе ичтимай аятта яшатылмасы зарур олгъан шахс, яшав ери, сёз, видждан, иттифакъ, ичтима-

ий, матбуат, раатланув сербестликлерини ве аят сугюртисини (страхование) ве керексе акалиетте (аз сайыда) къалгъан миллетлернинъ миллий укьукълары ве сиясетлеринен Къурултай тарафындан татар миллий аятынынъ темеллери оларакъ къабул этильген Эсас Къанунны (Конституцияны) анджакъ халкъ джумхуриети иле яшатыладжагъына инангъанындан Халкъ Джумхуриети эсасыны къабул ве илян эте.

Мадде 17 – Къурултай Къырымда татарлар арасында олгъан мырзалыкъ, бейлик, челебилик, духовныйлик, дворянлыкъ, князьлыкъ, мецшанлыкъ, поселянлыкъ киби унванларны ве оларнынъ берген имтиязларыны лягъу эте.

Мадде 18 – Къурултай мусават-и-бешер (инсан мусавийлиги) эсасыны къабул этмесинен къадынларнынъ да эркеклернен берабер айны укьукъкъа малик олгъанларыны тасдиқълар ве бу мусавийлик узеринде бир къанун мейдангъа кетирильмесини Парламентке авале эте.

...Иште, Къурултай о къалабалыкъ девирде Конституция къабул этип, Къырымдаки бутюн аятны халкъара танылгъан демократик нормалар эсасында яныдан къурмакъны озюне баш макъсад этип къойды. Къырым Халкъ Джумхуриети бу Анаясагъа мувафыкъ къанунлар яратып, мустакъиль девлет оларакъ яшамакъ ниетинде эди.

Къурултай Къырымдаки бутюн аятны идаре этмек ичюн ильк адымларыны атып башлады.

Къурултай Къуруджы Меджлис (Учредительное собрание) оларакъ Къырым Халкъ Джумхуриетининъ Анаясасыны, ве девлет темсиллерини – Гимн ве Кок байракъны ресмий суретте къабул эткен сонъ озюни Меджлис-и-Мебусан (Парламент) оларакъ илян этти.

Къурултай Къырымтатар Миллий Укюметининъ башы оларакъ Номан Челебиджиханны сайлады. Миллий Парламентнинъ реиси оларакъ Асан Сабри Айвазов; Идаре-и-Миллие укюметининъ азалары оларакъ: Укюмет реиси ве адлие мудирини оларакъ Номан Челебиджихан; Арбий меселелер ве тышкъы ишлер назирини оларакъ Джафер Сейдамет; Диянет ишлери назирини оларакъ Амет Шукри; Маариф назирини оларакъ Амет Озенбашлы; Маалие ве вакуф ишлери назирини оларакъ Сеитджелиль Хаттат сайланылдылар.

Къурултай озь ишини екюнледди. Лякин эсас ишлер, девлет къуруджылыгъы ишлери огде эди.

1917 сенеси декабрь 18-де Къырым Халкъ Джумхуриети укюметининъ азалары матбуатта («Миллет», «Голос татар» газеталарында) шойле бир программ бильдирюв яптылар:

«Ватандашлар!

Кырымтатар Миллий Кырултайы Анаясаны кыбул эткенден сонъ Кырымтатар Меджлиси Мебусанына (Миллий парламентине) малик олды. Парламент тарафындан кендисине ишанч бильдирген кырымтатар миллий укюмети бугуньден итибарен озъ вазифесине эда этмеге кирише.

Русиненинь эр кошесинде исьян ве анархия атеши укюм сюрер экен кырымтатарлар бойле парламентли бир Миллий Укюметни тэсис этмеге мувафыкъ олмасы ичюн озюни ве бутюн кырымлыларны (ярымада сакинлерини) бахтияр деп саярлар. Кырымтатар Миллий Укюмети ялыньыз татар миллетининь саа-дет ве селяметини темин этмеге дегиль, бутюн Кырымда булун-гъан бутюн ватандашларыны (земляки) узурпациядан, анархия ве исьян (мятеж) феякетлеринден малларыны, джанларыны, ырыз ве намусларыны мудафаа этмекни кендиси ичюн энъ мукаддес бир вазифе оларакъ таныр.

Кырымтатары сабыкъ Русие Меркезий Идареси (укюме-ти) тираниясынынъ зулум ве истибдаты астында бутюн Кырым сакинлеринен инълеген, берабер эзилген ве буюк къара къа-бустан азат олмакъ ичюн оларнен берабер къанлы козьяшлар акъызгъан эдилер. Шимдиден сонъра кене айны къардашлыкъ, айны ватандашлыкъ дуйгъусы иле бутюн эски медениетни пар-чалагъан, абиделерни йыкъкъан, ибадетханелерни, сарайлар-ны якъкъан ве куль эткен, джумерт ве абадан Кырым ярыма-дасыны даа да харап ве перишан этмек пешинде булунгъан инкылябнынъ къанлы панджасындан кюртулмакъ ичюн де умумдемократик алеминен бирлешип, озъара бир эмекаш-лыкънен чалышаджакътыр.

Кырымтатар Миллий Укюмети Кырым ярымадасында те-люкесизлик ве тынчлыкъны темин этмеге къатиен къарар бере. Ачлыкъны битиреджек, финанс кризисининъ огюни аладжакъ, узурпациягъа ёл бермейджек.

Кырымтатар Миллий Укюмети эр кеснинъ ве эр миллетнинъ инсан ве миллий укьукъларыны урьмет эткени киби кендиси-нинъ де миллий укьукъыны башкъалары урьмет этмесини талап этмесинден эр татар ичюн мухтерем ве риает этильмеси шарт олгъан ве эр ватандаш ичюн сайгьы дегер олгъан кырымтатар Конституциясыны дикъкъат-назарына такъдим ве илян этер.

Укюмет реиси ве азалары.

Русие идаресини озъ къолуна кечирген большевиклер Кырым Халкъ Джумхуриетини ве Кырымтатар Миллий Укюметини та-нымадылар. Аксине, Кырымдаки большевиклерни, оларнынъ тарафында олгъан сиялы къуветлерни кырымтатар миллий укюметине къаршы къойдылар...

**Биринджи Къурултайнен багълы азырлыкъ
тедбирлерининъ отурушувлары кечкен биналарнынъ
корюниши. (Акъмесджит).**

Акъмесджит. Горький (Дворянская) сокъагы, 10. Эвелики И. Франко адына китапханенинъ бинасы. Мында Миллий Парламент топлашкъан эди.

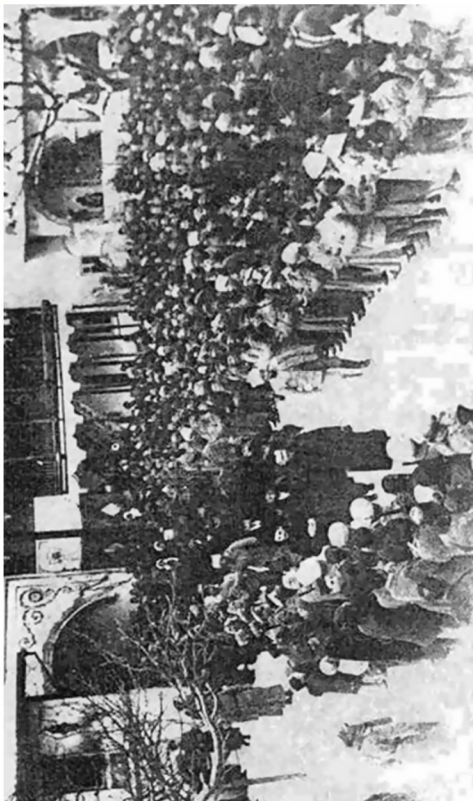
Кырым хайрие джемиетининъ бинасы. Акъмесджит. Крылова сокъагы, 60.

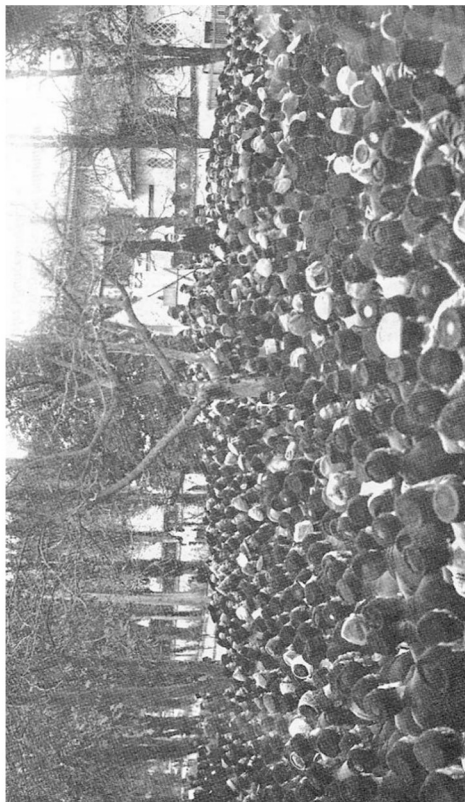
Акьмесджит. Чехов (Кантарная) сокъагы, 20. Бу бина Махкеме-и-шерие бинасыдыр, эскиден Къырым муфтиеси Н. Челебиджиханның иш ери олгъан.

Акьмесджит. Ленин (Лазарев) сокъагы, 15 (шимдики КРИППО ерлешкен, «Халкъ эви» («Народный дом») адынен белли бина). Бу бинада 1918 сенеде уюметимиз ерлешеджек эди.

Къурултай иштиракилери Хансарайда

Номан Челебиджихан халкъ олонде чыккыш яга

Номан Челебиджихан президиумда отурганлар арасында (ортада)

Номан Челебиджихан Къурултай делегатлары арасында

Солдан: Сеитджелил Хаттатов, Асан Сабри Айвазов, Номан Челебиджихан, Джафер Сейдамет (Хансарай)

Солдан: Джафер Сейдамет, Номан Челебиджихан (Хансарай)

Къанынен шиир язгъан, миллети ичюн девлет къургъан — Номан Челебиджихан

Атешин ватанпервер, истидатлы шаир, ичтимай-сиясий хадим Номан Челебиджиханнын шеревли омюр ёлу келеджек несиллерге парлак орьнектир. Онын шеит олмасындан нидже йыллар кечсе де онын айдын сымасы хатыраларда эбедий яшай. Лякин онын ольдюрюльмесини сымарлагъанлар ве иджраджылар артыкъ чокътан унутылдылар.

Яшлыгындан миллетинин азатлыгы ве халкъынын бахтлы аяты ичюн тырышкъан, гизли тешкиятлар яраткъан, бу джесаретли инсан ялынъыз догъган ве куреш алып баргъан мемлекетте дегиль де, дюньянын эр еринде танытыммалы, акъ-адалет огърунда куреш алып баргъанларгъа нумюне киби косътерильмелидир.

1885-нджи сенеси Джанкой якъынлыгындаки Сонакъ коюнде Ибраим Челебинин къорантасында догъган Номан Акъчокрыакъта, Акъмесджитте ве Багъчасарайда медресе тасилини алгъан сонъ Истанбулгъа барды. Анда Мерджан Иадиесинде ве университетнин укьукъ факультетинде тасиль алды.

Онын энъ чылгын фаалиети исе Кырымда янъы девлет къуруджылыгы девирине догъру кельди. Кырым, Полония ве Литва мусульманларынын муфтиси олгъан Номан Челебиджихан Русие мусульманларынын къурултайында да фааль иштирак этти. 1917-нджи сенеси янъы къурулгъан укюметке ёлбашчылыкъ якъан Номан Челебиджиханни большевиклернин реберлигинен 1918-нджи сенеси 23 февраль куню Акъяр матрослары гъаддарлыкънен ольдюрдилер.

Кириш

Азербайджаннен Кырым арасында сыкъы алякъалар олмасына бакъмадан, кырымтатар халкъынын тарихы ве эдебиятында муим ер туткъан Номан Челебиджихан киби бир мил-

летсевер шахыснынь ады мында не ичюндир кениш окъуйджы кутьлесине белли дегиль. Эвеллери шунъа эсас себеп аман-сыз Советлер режимидир деп тюшюне эдим. Лякин заман кечти, Советлер Бирлиги йыкылды, Азербайджан мустакилликни эльде этти, амма, эписи бир онынъ акъкъында не матбуатта языларны, не де радио, телевидение яйынларыны расткетирдим. Эльбетте, базы бир тюркчилернинъ шу мевзуда аз санлы газета ве журналларында мен окъуп оламагъан бирде-бир маъалелеримни дердж эткенлери бундан истиснадыр.

XX асырнынъ башларында, яни 1905—1920-нджи сенелери Азербайджан матбуатында да Номан Челебиджихан акъкъында бир язы биле окъумадым. Шу девирде Азербайджанда басылгъан газета ве журналларда кырымтатарларнен багълы баягъы маъалелерни расткетирмек мумкюн. Шу язылар Азербайджаннен Кырым арасында сыкъы тарихий, медений ве эдебий алякаларнынъ мевджутлыгына делалет эте.

Русие Кырымны басып алгъан сонъ Османлы девлетинен сынъырдаш олгъан тюркий халкъларны ёкъ этмек ичюн кутьлевий сюрдюлер, кочьлер ве апслерни омюрге кечирип башлады. XVIII—XIX асырлардан башлап Кырымдан Османлыгъа ве Авропагъа кутьлевий меджбурий кочьлер тешкиль этильди, амма булар миллетнинъ не ирадесини, не де азатлыкъ севгисини сёндюрип оламадылар. Кырымтатарлар озь акъукъларыны де силянен, де къалемнен къорчаладылар. Ватан ве миллет ичюн куруш майданына атылгъанлар атта базан бири-бирине къаршы олып чыктылар. Шу къаршылыкъ асылында, айны гъае, айны макъсат огърунда алып барылгъан куруш усулларынынъ фаркъындан мейдангъа кельди.

Чылгын табиятлы Номан миллетининъ ве ватанынынъ ёлунда омюрини мешальге чевирген, халкъ арасында буюк сайгъы саиби олгъан, инсанларгъа да къаршы серт мевкеде туруп, оларны чар идареджилегине къаршы къатиетли куруш алып бармагъанларында къабаатлады. Огюндеки кучьнинъ буюклигине, гъаддарлыгына бакъмадан семетдешлерини империянынъ кучьлерине къаршы ачыкьтан-ачыкь куруш алып бармагъа чагъырды. Онынъ тасавурына коре бу куруште тыштаки делиллерге, замангъа, шараитке коре миллетнинъ ички къудрети ве беджериклиги даа да зияде муим эди.

Номан Челебиджиханнынъ омюр ёлу

Номан Челебиджихан 1885-нджи сенеси Кырымнынъ шималинде, Джанкой янындаки Сокакъ коюнде Ибраим Челебининъ къорантасында догъды. О башлангъыч тасилини кой мекте-

бинде алды. Аякин мектеп укюмет тарафындан кьапатылганы себебинден, тасилини этрафтаки Акчокьракь медресесинде, Акьмесджитеки рушдиеде ве Багьчасарайдаки мешур Зынджырлы медреседе девам эттирди.

Онынь терен бильгилерге саип олмасында ве дюнья бакьышларыны зенгинлешмесинде шу девирлерде Кырымда пек намлы олгъан Мустафа Эфендининь эмиетли дереджеде хызметлери олды. Тасиль йылларында Исмаил бей Гаспралынынь «Терджиман», Решид Медиевнинь «Ветан хадими» газеталарыны ве Истанбулдан кельген китапларны дикькьатнен окьуды.

Кьыскьа бир вакьытта рус тилини мукеммель огренип, шу тиль вастасынен инкыляпчыларнынь эсерлери ве гьаелеринен якьындан таныш олды. Инкыляпчыларнынь митинг ве нумайышлардаки атешин нуткьларны дикькьатнен огренген Номан исьянкяр бир рухта пишкинлешип етишти.

1905—1907-нджи сенелерининь инкыляплары нетиджесинде халкьнынь файдасына базы бирде-бир исляатларнынь аяткьа кечирильмеси, яш Номанны даа да рухландырды. О, халкьны империянынь мустемлекеджилигинден азат этмек, адалетсизлик ве кьанунсызлыкьны токътатмакъ ёлларыны арады.

2. Аятынынь Истанбул девир

Яшлыкь чагьындан Кырымда ве Истанбулда нешир олунгъан газеталаргьа макъалелер язып тургъан Номан сойдашлары Абдюлалим Челеби ве Абубекир Челебининь малие ярдымынен тасилини девам эттирмек ичюн 1906-нджи сенеси Истанбулгьа барды. Анда башта Мерджан Идадесинде диний бильгилерини зенгинлештирди. Сонь исе университетнинь укьукь факультетинде окьувыны девам эттирди. Университетте Джафер Сейдамет Кырымернен таныш олды. Шу танышлыкь достлукькьа чевирильди ве омюрининь соньуна кьадар девам этти.

1908-нджи сенеси 30 декабрьде Номан Челебиджихан, Джафер Сейдамет, Алим Сейдджемиль, Абляким Ильмий ве Абдураим Сюкути иле бирликте «Кырым Талелелери» Джемиетини тиздилер. Тешкиляткьа реис этип Номан Челебиджихан сайланды. Программа ве низамнамеде курешни алып бармакъ усуллары боюнджа юзь берген фаркьлы фикирлер себебинден тешкилятнынь омюри пек кьыскьа олды. 1909-нджи сенесининь соньларында Номан Челебиджихан, Джафер Сейдамет, Якьуп Керчи, Амет Шукрю «Ватан» Джемиетини мейдангьа кетирдилер. Тешкилятнынь азалары миллетни уяндырмакъ, Кырымны азат этмек умютинен икьелер, шиирлер, макъалелер, халкькьа

мураджаатлар язып, гизли шекильде бастырып, Къырымда даркъаттылар. Олар айны заманда Русиенинъ эсарети астындаки дигер тюркий халкъларынынъ миллий азатлыкъ кучешини де дикъкъатнен козетелер, оларнынъ зиялыларынен сыкъы багъ туттылар. Азербайджандан Алибей Хюсейинзаде редакторы олгъан «Фююзат» журналына, «Хаят», «Иршад» газеталарына хусусий меракъ косьтермекнен бир сырада, «Молла Несреддин» аджвие журналны да окъуп даркъаттылар.

1909-нджи сенеси Истанбулга кельген Исмаил бей Гаспралынынъ къаршылап алынмасында ве онынъ нуткъларынынъ динъленильмесинде Номан эм де аркъадашлары хусусий фааллик костерьдилер. Семетдеши, генч шаир, келеджекте буюк тюркшынас оладжакъ Бекир Чобанзаде иле Номан Истанбулда таныш олды. Экиси де бу ерде шиирлерини топлап, 1911-нджи сенеси китап шеклинде нешир эттирдилер.

3. Истанбул, Къырым, Петербург арасында

1912-нджи сенеси Истанбулдан ватангъа къайткъан Номан бильгилерини ве сиясий фаалиетини даа да кенишлендирмек макъсадынен Петербургкъа барып, анда Психоневрология Институтында тасиль алды. Кечинмесини темин этмек ичюн о энъ агъыр ишлерде чалышмагъа меджбур олды. Бу девирде язгъан «Татар хаста» эсерини Номан досту Джафер Сейдаметке ёллады. Эсер узун йыллар девамында озь эмиетини джоймагъаны себебинден 1917-нджи сенеси «Терджиман» газетасында дердж олунды.

Арадан бир йыл кечкен сонъ, яни 1913-нджи сенесининъ июль айында фикирдеши ве меслекдеши Джафер Сейдаметнен корюшмек ичюн яньыдан Истанбулга барды. Бир муддет Истанбулда булунгъан сонъ Къырымгъа къайтып кельди ве Сейтабди Хаджининъ къызынен къоранта къурды.

Меслекдеш достлары 1914-нджи сенеси «Ватан» джемиетининъ болюгини мейдангъа кетирдилер. Шу йылы кузьде Кезлевде Джафер Сейдаметнен корюшкен сонъ, джемиетнинъ азаларынен Акъмесджитеки Вели Ибраимнинъ къавеханесинде гизли бир топлашув кечирип келеджек фаалиетлерини бельгиледилер.

1914-нджи сенеси 11 сентябрь куню Багъчасарайгъа, «Терджиман» газетасы редакторынынъ дженазе мерасимине кельгенлернинъ къаршысында Исмаил бей Гаспралынынъ гьелерини бейан эткен Номан артыкъ инкъияпнынъ якъынлашкъаныны ве вакъытны къолдан къачырмамакъ ичюн онъайтлы шараиттен семерели файдаланып, Къырымны истиляджылардан азат этмекнинъ ваджиплигини къайд этти.

4. Номан Челебиджихан арбий хызметте

Биринджи Дюнья дженкинде Русие магълубиетке оҗраҗаныны дуйып, университет талебелерини арбий курсларҗа джелп этип башлады. Москвада арбий курсны битирген Джафер Сейдаметни Бессарабия джебесине, Кезлеведе арбий курсны битирген Номан Челебиджиханны исе Акъмесджитке ёлладылар. Арбий хызметке кеткен заман атешин табиятлы Номан оны озҗарҗан достлары ве сойдашлары кършысында апансыздан сол билегининь дамарыны кесип, къраны иле диварҗа язды:

«Савлыкъман къл, татарлыкъ!

Мен кетем дженкке,

Атымнынъ башы айланды ахирет бетке.

Сенинъ ичюн яшадым, сенсиз ольсем,

Бильмем, насыл кирермен бош дженнетке...»

5. Ватанынынъ азатлыҗы ве мустақиллиги оҗрунда куреште

1917-нджи сенесининъ февраль айында Русиеде сиясий вазиет даа да кескинлешти ве кергинлешти. Девлетни къртармакъ мақсадынъ чар Николай II гоньюлли оларакъ вазифесинден кетти. Русиеде Керенский ёлбашчылыҗында мувакъкът укюмет мейданҗа кельди.

Къырымтатар ватанперверлери бу девирде ватанларыны азат этюв ёлларыны арадылар. Гизли фаалиет косьтерген «Ватан» джемиетининъ азалары Номаннынъ хасталанҗаныны маначыкъ этип, оны Одессадаки арбий госпитальге ерлештирдилер. Бессарабия джебесиндеки Джафер Сейдамет ве меслекдешлери Халиль Чапчакчы, Амет Озенбашлы да онынъ янына бардылар. Баяҗы музакерелерден сонъ Къырымда фаалиет косьтерген гизли тешкиятларны бирлештирмек ве халкъны азатлыкъ курешине котермекни кърарлаштырып, ватаннен сыкъы тешкилий алякъларны яратмаҗа мувафақъ олдылар.

1917-нджи сенеси 25 март куню Къырымнынъ шеэр, кърасаба ве койлеринден кельген 1500 темсильджининъ иштирагинен кърултай откерильди. Кърултай Къырым Мусульманлары Меркезий Иджра Комитетини яратып, онынъ эркъянына 45 азаны сайлады. Комитет азаларынынъ эксериети гизли тешкияттан сайландылар. Шу комитет медений мухтариет функциясыны ерине кетирген алда Къырымнынъ азатлыҗы ичюн курешнинъ ёлбашчысына ве янъы мустақиль девлетнинъ мейданҗа кельмесине ёл ачты.

Къырым Мусульманлары Меркезий Иджра Комитети Номан Челебиджиханны Къырым Муфтилигине, Джафер Сейдаметни исе Вақуф Ишлери Мудирлигине сайлады. Бойлеликнен,

Номан Челебиджихан ялыңыз Кырымнын дегиль де, айны заманда Полония ве Литва мусульманларынын да муфти-си олды. Яны тизилген Русие укюмети шу вазифелерни тас-дыклады. Одессада адиселернин кетишатыны дикъятнен козеткен ве оны идаре эткен Номан Челебиджихан Джафер Сейдаметнен бирликте Кырымга кельдилер.

Номан озь вазифесини эда этмеге башлагъаны киби серт тедбирлерден файдаланды. 1917-нджи сенеси апрель айында Номан Челебиджихан, Сейтджелиль Хаттат, Амет Озенбашлы ве Джафер Сейдамет тарафындан бир низамнаме азырланды. Кыска бир заманда беджериксиз, джесаретсиз, Русие мейилли, миллий тюшюнджеден четлешкен муфтилерни, къадыларны иштен бошатып, оларнын ерлерине генч ватанпер-верлерни тайинлеп, миллий мектеплернин сайысыны чокълаштырдылар. Шу йылы майыста Акъмесджитте откерильген муаллимлер конгресси ачыкътан-ачыкъ руслаштырув сиясети-не къаршы чыкты. Русие укюметининъ басып алган топракъ-ларда озюне кучюк мемурлар азырламакъ ичюн ачкъан рус-татар мектеплерини миллий кадрлар азырлагъан мектеплерге чевирдилер. Бу ислятларнын керчеклешмесинде, мектеплер ичюн методик къуланма ве программалар азырланмасында Асан Сабри Айвазов киби теджрибели педагог ве языджынын тешкилятчылык теджрибесинден семерели файдаландылар.

Кырымда ана тилинде нешир олунган газета ве жур-налларнын сайысы чокълаштырылды. Асан Сабри Айвазов Кырым Мусульманлары Меркезий Иджра Комитетининъ ор-ганы олган «Миллет» газетасыны, (Менбаларда язылгъанына коре 1918—19-нджи сенелерде Бакуда газетанынъ 187 саны басылды. Афсус ки, Азербайджан китапханелеринде га-зетанынъ джеми 106 саны сакълана — А.Ш.). Х. Чапчакчы ве А. Боданинский «Голос Крыма», «Татар седасы» газеталары-ны нешир эттирдилер. Оларнын артындан исе «Кокбайрак», «Ишчи халкъ» ве «Албайракъ» газеталары да нешир олунды.

Омюрге кечирилген белли ислятлар ярымададаки му-стемлекеджилик ойларындан айырылып оламагъан руслар-ны ве Русие мейилли гъайры-русларны да зияде раатсызлады. Рустилли матбуатта омюрге кечирилген тедбирлерге къаршы кескин макъалелер дердж олунды.

6. Миллий укюметнинъ ёлбашчысы

Мейданга кетирилген Татар Ираде-и Миллий тешкиля-ты Кырымны мухтар джумхуриет киби идаре этмеге башла-ды. Керенский укюметининъ Тавридадаки виляет комиссары

Богданов бундан гъает раатсызланып, тешкиятны къапатты. 1917-нджи сенеси 20 июль куню Номан Челебиджихан апске алынып, Акъярга ёлланды. Номаннынъ апс олунмасы ялынъыз Кырымда дегиль де, Русиенинъ бутюн мусульман-тюрк тешкиятларында буюк итиразнен къаршыланды. Митинг ве нумайышлар токътамады. Арадан учь кунь кечкен сонъ Челебиджихан апстен азатлыккъа чыкьты, Богданов ве муавини Биянский исе озь вазифелеринден бошатылдылар. Таврида ви-ялети инкъиялп Комитетининъ реиси Новицкий ресмен Номан Челебиджихандан афу сорады. Шу адисе Кырымда халкънынъ миллий азатлыкь курешине олгъан ишанчыны ве эхвал-рухуны етерли дереджеде котерди.

1917-нджи сенеси 1—11 майыс кунълери Москвада Русие мусульманларынынъ къурултайы отькерильди. Анда эсаретке огьратылгъан тюрк-мусульманларынынъ хавфсызлыгъыны, миллий-маневий ве сиясий акъ-укьукъларыны къорчаламакъ макъсадынен «Арбий къурумлар акъкьында» къарар къабул олунды. 1917-нджи сенеси 21—31 июль кунълери Къазанда отькерильген невбеттеки къурултайнынъ къарарларындан илери чыкькъан вазифелернинъ керчеклешмеси ичюн Аскерий Шуранынъ яратылмасы зарур деп танылды. Азербайджанлы Эсадуллаев да азасы олгъан Аскерий Шура кьыскъа бир муддетте ялынъыз мусульман аскер ве забитлеринден ибарет арбий бирликлерни мейдангъа кетирилъмеси боюнджа амелий фаалиетке киришти. Къурултайнынъ къарарынен шу муим вазифенинъ иджрадъысы умумтюрк ве умуммусульман меселелеринде фааллигинен белли олгъан генерал Мацей Сулькевичке авале этильди. Мацей Сулькевич сойдашларындан фаркълы олмагагъаныны косьтермек ичюн ислям динини ве Мухаммед адыны къабул эткен эди. Кырымда о, «Сулейман паша» киби белли эди.

Биринджи Румыния джебесинде урушкъан, Къавкъаз-Идильбою мусульманлары чокълукъны тешкиль эткен аскерий бирликтен «Мусульман корпусыны» тизмек къарары алынды. Мусульман дженкчилеринден ибарет учь дивизиянынъ яратылмасы ве аджеде суретте сиянен теминленильмеси акъкьында генерал Сулькевичнинъ Меморандумы 1917-нджи сенеси ноябрь 10 куню Умумрусие Мусульман Шурасынынъ «Хаберлер»инде дердж олунды. Меморандумда, «мусульман ордусынынъ» эсас вазифеси Русие империясынынъ теркибиндеки тюрк-татарларны бирлештирген девлетни яратмакъ деп косьтериле эди. «Мусульман корпусы» 1917-нджи сенеси кузьде шимдики Молдова топракъларында — Тираспольде тешкиль олунмагъа башлады.

Русиеде олган къарышыкълыкъ нетиджесинде Къырымда миллий, диний, зенаат чешитлигинен бири-биринден фаркълы олган комитетлер яратылды. Русиенинъ пайтахты Петербуртта большевиклер акимияетни девирип тельбевни къолгъа алдылар. Вазияет кет-кете даа да бетер кергинлешеджегини зан эткен Джафер Сейдамет Къырымнынъ мудафаасыны тешкиятландырмакъ ичюн 1917-нджи сенеси октябрь 30 куню Къырым Эркян-и Харбиесини (Мудафаа Назирлиги) яратып ве вакъытны джоймамакъ макъсадыннен Киевге барды. Джафер Сейдамет Украина джебесиндеки кырымтатар атлы арбий бирликлерни ватаннынъ мудафаасына джелъп этмеге аракет этти. Лякин келип чыкъкъан къарышыкълыкъ, халкъара вазияетнинъ кергинлиги, демир ве шоссе ёлларынынъ керекли киби чалышмамасы Джафер Сейдаметке бу максадыны амельге кечирмеге бермеди.

Къырымны мухтар бир къурум киби идаре эткен янъы къурулган укюмет ялыныз мудафаа меселелерини тюшюнмекнен кифаетленмеди. Гаспралы адына Дарульфунунны (Педагогика техникумы), Санат ве Санае Мектебини, Багъчасарайдаки Хансарайында Миллий Музейни ачтылар. Къырымнынъ эр еринде кок тюсю миллий байракълар ельпиреди. Къырымда идаре этювнинъ республика формасы сечильди. Шунъа джиддий азырлыкълар алынып барылды.

1917-нджи сенеси 17 ноябрь куню ильк кере къадынларнынъ да, там укьукълы ватандаш киби, иштирагинен бир Къурултай кечирильди. Къырым Мусульманлары Иджра Комитети аындан Номан Челебиджихан оларны селямлап Къурултайны ачты. Араларында къадынлар да олган (Исмаил бей Гаспралынынъ кызы, Шефикъа ханым да депутатлар арасында эди –А.Ш.) 76 миллет векили джиддий музакерелер нетиджесинде къанун актларыны азырладылар. Къурултай Къырымда яшагъан халкъларнынъ динине ве тилине, урф-адетлерине сайгъы косъ-тереджек, оларнынъ диний, миллий ве сиясий акъ-укьукъларыны къорчалайджакъ Къырым Халкъ Джумхуриети къурулганыны илян этти. Янъы къурулган укюметни къорчаламакъ макъсадыннен I Дюнъа дженкине джелъп этильген кырымлы аскер ве запитлерни ватангъа къайтарылмасы къарарлаштырылды.

Къурултайда Къырым Халкъ Джумхуриетининъ Анаясасыны (конституция) азырламакъ ичюн комиссия тизильди. Шу комиссиягъа аза оларакъ Номан Челебиджихан, Джафер Сейдамет, Джафер Аблай, Асан Сабри Айвазов сайландылар. Оларнынъ азырлагъан Анаяса лейхасы кениш музакерелерден сонъ Къурултай иштиракчилери тарафындан декабрь 13 куню къабул олунды. Шу Анаясасынынъ 3-нджи маддеси-

нинь I -нджи маддесине бинаэн Къурултайны Парламентке чевирдилер.

Янны къурулган Миллий Укуметнинь тешкиль этильмеси Номан Челебиджихангъа авале этильди. Декабрь 26 куню Номан Челебиджихан янны укуметнинь эркъаныны илян этти: Номан Челебиджихан — Укумет ёлбашчысы ве Адлие мудири, Джафер Сейдамет — Арбий ве Хариджие мудири, Ахмет Шукрю — Дин Ишлери мудири, Амет Озенбашлы — Маариф мудири, Сейтджелиль Хаттат — Малие мудири.

Шу адиселерден сонъ большевиклер гъает раатсызландылар. Акъярдаки Арбий Инкъиляп Комитети Къара Денъиз флотунынь гемилерини ярымаданынь лиман шеэрлерине догъру арбий амелиятларыны алып бармагъа ёллады. Тынчыкъ, халкъларнынь акъ-укъукъ джеэтинден мусавийликлери, социаль адалет акъкында сёз юрсеткен большевиклер оларгъа душман олган, ачыкътан-ачыкъ дженкке кирген, беззгвардияджылар деп адланган Русиенинь сиялы бирлешмелерине етекчилик япкъан генералларнен иттифакъкъа кирип, кечмиш Русиенинь эсарети астында олган халкъларнынь мустакъйлик эльде этмелерине къаршы чыктылар. Факъат эксериети руслардан ибарет олган мухалиф меньшевик партиясынынъ ерли тешкиляты янны къурулган укуметни таныды.

Тынчыкъ ёлунен къурулган янны укуметни озьлерине бойсундырып оламайджакъларыны анълаган большевиклер арбий кучьтен файдаландылар. Кезлевдеки эки вагон сиялы Акъмесджитке кетирильмеси шунъа маначыкъ олды. Ярымаданынь чешит ерлеринде — Кезлев, Ялта, Кефе, Керчь ве башкъа ялыбоу шеэрлеринде арбий азырлыкъ башланды. Большевиклернинъ Акъярдаки 10 бинге якъын арбий бирлешмелери Акъмесджитке уджюм этти. Бельбек станциясынынъ якъынлыгында юзь берген урушларда большевиклер озь махсадаларындан вазгечип, арткъа чекильмеге меджбур олдылар. Миллий укуметнинъ аскерий бирликлери сила ве арбий теджрибе етишмемезлигинден, низам-интизамнынъ зайыфлыгындан урушны сонъуна къадар девам этирип, Акъярны азат этип оламадылар.

Урушнынъ шиддетли вакъытында Акъмесджиттеки Народный Дом (Халкъ Эви) бинасыны миллий кучьлер басып алды. Бу ярымададаки русларнынъ эксериетининъ буюк гъадапына себеп олды. Эр ерден мулький ве сиялы руслар Акъмесджитке келип башладылар. Кергинликни ятыштырмакъ махсадынен Миллий Укуметнинъ Назирлер Шурасы Народный Дом (Халкъ Эви) бинасыны бошатмакъны къарарлаштырды. Бунынънен разы ол-

магъан Номан Челебиджихан вазифесинден истифагъа чыкты. Сиясий вазиятти музакере этмек ичюн парламент азалары Акъмесджитке давет этильдилер. Бойле бир заманда большевиклер шеэрни басып алдылар ве Номан Челебиджиханны якъалап, Акъяр апсханесине быракътылар.

Нетидже

Ордусыны ве идаре органларыны янъы шекиллendirip башлагъан генч Къырым укюметини большевиклер къан ичинде богъдылар. Номан Челебиджихан апсханеде азапларгъа огъратылып, 1918-нджи сенеси февраль 23 куню вахшийджесине ольдюрилип, джеседи деньизге быракъылды. Лякин большевиклер ярымаданы къолда тутып оламадылар. Къырымда акимиет къолдан-къолгъа кечип, мувакъкът укюметлер бир-бирининь артындан деньишти. 1920-нджи сенеси ноябрь айында Совет Русиеси Къырымны янъыдан басып алса да, эписи бир мында Къырым АССРны къурмакъ меджбуриетинде къалды. Демек, Номан Челебиджихан ве онынъ меслекдешлери сиялы куреште магълюбиетке огърасалар да, гъаелери гъалип чыкты. Атта оларгъа душман олгъан большевиклер биле Къырымда Мухтар Джумхуриет шекилинен барышыкны макъулледилер.

Номан Челебиджиханнынъ тиллерде дестан олгъан «Ант эткенмен» шири исе, артыкъ, кырымтатар халкынынъ Миллий Гимнине чевирилип къалды.

Къулланылгъан эдебият:

1. Газенфер къызы Айнура, (2012). Ислахатчы муфти Номан Челебиджихан, «Джемийет ве дин» газети, 5–11 апрель.
  2. Гулиев Вилает. (2009). Сон иллерин язылары. «Озан» нешрийяты, Баки.
  3. Къандымов Юнус. (1991). 1917 сене. Къурултай. О насыл олгъан эди (очерк). «Авдет» газетининъ нешри, Багъчасарай.
  4. Фазыл Риза, Нагаев Сафтер. (2001). Къырымтатар эдебиятынынъ тарихи (Къыска бир назар), Акъмесджит.
  5. Шамиль Али. (2011). Къанынен шиир язгъан, миллети ичюн девлет къургъан Номан Челебиджихан, «Тюрк эли» журналы, № 10, Баки.
- (Мезкур макъале «Тюркиенинъ сеси» радиосында «Тюрк дюньясынынъ мешурлары» рубрикасынынъ 2010-нджи сене 6 августта саат 10.45-те эфирде сесленген «Номан Челебиджихан» ййыны ве «Тюрк эли» журналнынъ 2011-нджи сене № 10 дердж олунгъан «Къанынен шиир язгъан, миллети ичюн девлет къургъан Номан Челебиджихан» макъалеси эсасында азырланды).

Номан Челебиджихан делегатлар арасында (ортада)

Кърултай кунлеринде. Ортада Номан Челебиджихан.

Помаи ЧЕЛЕБИДЖИХАЧ

Савлукъман къал, татарлыкъ

Савлукъман къал, татарлыкъ, мен кетем дженкке,
Атымнынъ башы айланды ахирет бетке,
Сенинъ ичюн яшадым, сенсиз ольсем,
Бильмем, насыл кирермен бош дженнетке.

Авдарылды алтавлар, тамулар ташкъан,
Бу ишлерге биз тувул, мелеклер шашкъан.
Хырпалангъан менликлер, хорлангъан къызлар,
Баласын ташлап анайлар чёллерге къачкъан.

Артыма бакъсам – акъ омюр, алдымда – олюм,
Коп узамаз беллиймен къарангъы ёлум.
Къарсамбадан хавф этмей, кольгеден урькмей,
Сонъ нефесте «татар» деп, узаныр къолум.

Айгиди, татар яшлары

Айгиди, татар яшлары окъумайлар,
Эренлерге эш болып, ёл къувмайлар;
Башта акъыл бар экен, козьде къарув,
Коръмий, бильмий юрмектен утанмайлар.

Айгиди, татар яшлары окъумайлар!
Окъусалар кимседен кем къалмайлар.
Истанбулда, Парижде биринджи бола,
Японлар да оларгъа джеталмайлар.

Айгиди, татар яшлары! Ёкъ башлары,
Торелермен торьде оськен ёлбашлары.
Ёлбашлары болмагъандан хорлыкъ корип
Къайда барса тегелер козь яшлары.

Амди ТУРАЙБАЙ

«Ант эткенмен» айтаман

Джатсам, турса, акышам, сабах «Ант эткенмен» айтаман,
Къайта-къайта, айта-айта мен артыма къайтаман.
Къаным къайнай, джаным джайнай, «Ант эткенмен» джырласам,
«Савлукъман къал татарлыкъ»ны «Бастырыкъ»ман сырласам.

«Ант эткенмен» татарларнынъ ярасыны сармагъа», –
Деп бакъырсам, бу кень дюнья, бошлукълар да тар магъа.
Айткъан сайын айтаджагъым келе, къалып къалтырай,
Эмеллерим тѣпесинде бир алтын ай джалтырай.

«Ант эткенмен» айтылгъанда, мен бир шаир боламан,
Тамарларым джанлана да кирли кинге толаман,
Конъюм джоша, джурек тола, миллий джырлар язаман,
Эскирмеген тазе дертнинъ чѣпнен тюбюн къазаман.

Магъа джурек берген, мени «джигитмен» деп яшаткъан,
Гъафлет къалып юкъсырасам, «юкълама» деп таш аткъан,
Яш бабайнынъ къалеминден тѣкюльген откъюр сѣзлери,
Гъае берген, фикир берген о сѣзлернинъ озълери!

Эй, бизлерни къучагында айбетлеген анайлар!
Бахтымызнынъ яралары тазерди де, къанайлар –
Бешиктеки сабийлерге «Ант эткенмен» айтынынъ,
Джаш мийлери къатмаз бурун виджданларын байтынынъ.

«Ант эткенмен, сѣз бергенмен бильмек ичюн ольмеге» –
Деп чынъланъыз чынъларда, мунълы къызлар, бизлерге,
«Билип, корип миллетимнинъ козьяшыны сильмеге»
Бейитмен къаршылайыкъ биз яшлар да сизлерге.

Эй, моллакъам, мезарымда магъа телькин бергенде,
Ярадангъа дуа этип къолларынынъ кергенде,
«Ант эткенмен» джырла башта, мен джошайым, дынълайым,
Эгер мени топракъ сыкъса, мен де сенмен ынълайым.

Кыркыламамны сагъа берсе, дертли, джаныкъ анайым,
Эр кунъ таньда мезарымда «Ант эткенмен» джырла сен.
Джер астында сени дыньлап, козьаш тѣкип, къанайым,
«Ант эткенмен» джырлагъанда, чюрюп битсин джансыз тен.

Ант эткенмен, ант эткеннинъ анты ичюн ольмеге,
Къайсы джигит эмин эте менмен душман больмеге.
Сиз къоркъсанъыз, мына джашлар, мен алдында кетермен,
Тавны, ташны, джар, джылгъаны «тал тюзгюн джол» этермен...

1920, Акъмесджит.

Абдураман КЪАДПУ-ЗАДЕ

Къурултайынъ ачылмасы ичюн тарих

Иште, парлады¹ Татарынъ неджм-и икъбали² бугуны!
Иште, догъды уфкъ-ы хурриетте³ шемс-и шевкети⁴.

Мюжделер! Ачылды химметле⁵ Къурултай меджлиси!
Тазеленди шимди Татарын да эски сатвети⁶.

Къахраманлар диктилер ахир зафер⁷ байрагъыны,
Далгаланды Хан-Сарайы узьре Татар райети⁸.

Фарт-ы мемнюниетимден⁹ н'ола дѣксем гозь яшы –
Чокъ замандыр горьмемиштик чюнки бойле ниъмети.

Чатласын душманларын кин ве хасеттен¹⁰ юреги,
Горьсюн эрбаб-ы хасет¹¹ бизлерде олан гъайрети!

1) парламакъ – парылдамакъ; 2) неджм-и икъбаль – бахт (арзу, истек) йылдызы; 3) уфкъ-ы хурриет – урриет, азатлык уфкъ; 4) шемс-и шевкет – улulukь кунеши; 5) химмет – гъайрет, эмек, юксек ираде; 6) сатвет – къувет; 7) зафер – гъалебе; 8) райет – байракъ; 9) фарт-и мемнюниет – буюк севинч, буюк мемнюние; 10) хасет – пахыллык, чекемемезлик; 11) эрбаб-ы хасет – пахылдагъанлар, чекемегенлер (мында: душманлар);

Шимди Татар кенди кьанунларыны кенди дюзер,
Яр-у-агъяра¹² олур Ясасы¹³ варлыкь худжджети¹⁴!

Ильм-у-ирфан иле умран-ы билада¹⁵ саяй¹⁶ идюп,
Бу Ешилъ Адада артыкь биз кьурарыз Дженнети.

Джумле миллетлерле кьардашлыкь эсасы узьредир,
Хурь Татарынь итикьадынджа¹⁷ сиясет хикмети.

Яшасын Къырым Къурултайы! Яшасын хурь Татар!
Яшасын бунлары юксельтен о генчлик химмети!

Рахмия, дюшти не раъна¹⁸ джевхерий тарихымыз¹⁹:
Дюзди Къырымда Курултайыны Татар миллети!

1917 декабрь 3 (16)

Джемилъ КЕРМЕЧЛИКИ

Челебиджихане

Инсан яшар, яшар, ахыры олюр. Дефн идерлер.
«Алла рахмет эйлесин» – дие, быракьып гидерлер.
Унутлыр намы, дефтерден силинир ады. Ялыныыз
Миллете хызмети вар исе гер, хатири идерлер.

Сен къазандынь бу шерефи, кечмесе де хызметинь,
Ич олмаса, варды гоньлюньде хызмете урьметинь.
Сен ольмезсинь, сакьлар буюк Таньры, бунъа эмин ол!
Олюрсень де, яшарсынъ кьальбинде гьарип миллетнинь

Мисхор, 23.07.1918

12) яр-у-агъяр – дост ве душман; 13) Яса – мында: Эсас кьанун, Анаяса; 14) худжджет – делиль, весикъа; 15) умран-ы билад – шеэрлер, кьасабаларнынъ абаданлаштырылмасы; 16) саяй – гьайрет, эмек; 17) итикьад – инанма, инанч; 18) не раъна – не гузель; 19) джевхерий тарих – кьыйметли хронограмма (айны заманда, хронограмманынь чешиди).

АКЪКЪЫМ ИЧЮН

Эр шей дерин уйкьуларда ятарды,
Куньдюзини геджесине кьатарды,
Зулум акъкьын панджасына тутарды,
Уяндым да: – Акъкьым дие багырдым.

Еллер алды, дагьлар кести сесими.
Азмиим иле еньдим бутюн ясымы,
Шашырмадан огрендигим дерсими:
– Акъкьым! Акъкьым! Акъкьым! – дие багырдым.

Бир кунь олды, кьан бурюди эр ери;
Эп дагытты ятагындан эрлери.
Кьалмыш экен бен ялыньыз серсери,
Ене: – Акъкьым! Акъкьым! – дие багырдым.

Дагьлар атеш, ерлер атеш кьусаркен,
Джеллат эллер мазлумлары асаркен,
Акь – акь экен, кьоркьар киби сусаркен,
Бен сусмадым: – Акъкьым! – дие багырдым.

Деньиз джошты, далгьаланды дагь киби;
Дагь ириди кьаршысында ягь киби,
Кок кьапанды устюме бир агь киби,
Тюптен кене: – Акъкьым! – дие багырдым.

Гурь сесимден бутюн барлыкь иньледи,
Эр шей сусты, ферьядымны диньледи.
Дедим инсан, залым инсан чынлады:
– Акъкьымы, ах, акъкьым! – дие багырдым.

Истерим

Мен истерим эмен-чамлы орманларда,
Къая-учрум, къар, аязлы заманларда,
Ешилъ чёллер, татар чыныы йырлансын!
Татар тогъу – Кок байракъ далгалансын!

Мен истерим машер куню энъ огде
Кок кефинли татар халкъы ер алсын,
Дженнет ёлу – Сырат копрю кечкенде,
Татар йыры, татар чыныы йырлансын!
Татар тогъу – Кок байракъ далгалансын!

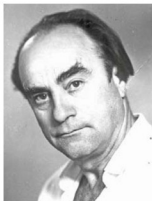
1918 с.

Сеитумер ЭМҖ

Къырымлы татарнынъ анты

Эй, Алла!
Истесень,
мени ташкъа дёндир,
истесень ольдюр...
мени тек тувгъан юртума къайтар.
Истесень сен мени якъ, истесень сёндир...
Омюрлик адым къалсын къырымлы татар!

Иншалла,
аякъ бастым топракъкъа.
Ана топракъкъа.
Ёкътыр кери ёл,
ольсем де, къалсам да.

Ер къазарым.
Таш парларым.
Таш устуне таш къоярым.
Баба-
деде
топрагында
эв къуарарым.
Къаным тѣкюльсе де,
атеште янсам да.
Мен янсам,
кулюмни джайрат топрагымда.
Рухым яшасын дагъ ве ташларымда,
халкъымнынъ къартларында,
яшларында...

Аллам,
багышла гуняхкар кълуны –
Бельким янбылдым,
лякин нелер чектим!
Яшлыкътан анъладым арам ве эялны.
Тек Анам ве Сенинъ огюнде тиз чѣктим.
Ант этем:
азиз халкъым, сенинъ огюнде –
Азатлыкъ ичюн кетерим мен къурбан.
Санъа севги атеши яна гонълюмде –
Тиз чѣкип алдынъа,
оперим Къуран.

Идрис АСАНИЧ

Меним антым

Юртсыз къалгъан хор миллетим,
Гъурбетликте юресинъ.
Ачлыкъ, хорлыкъ, хасталыкътан
Сюрю-сюрю олесинъ.

Мезарджылар ёрулдылар,
Дженазелер кылынмай,
Дуа-хатим бир якъ турсын,
...Ольген эске алынмай.

Бир кунъ кечсе кимсе бильмей,
Дюньки къабир не ерде,
Мезарлыкъта олюерни
Къашкъыр сюйрей кимерде.

Буны корип юрек сызлай,
Этим-теним чимирдей,
Буња насыл юрек чыдар,
Гъадапланмай, иримей?!

Бу гъарип халкъ акъсыз ерде,
Мында олип битсинми?
Юртны баскъан ягмаджылар,
Корип байрам этсинми?

Миллет артыкъ гъайып ола,
Къалды душман шэринэ,
Халкънынъ ады тарихлардан,
Шан-шуретсиз силине.

Гедже-кунъдюз ойлангъаным –
Бу зевалгъа бир чаре,
Бу аджджылар акъылыма
Нелер-нелер кетире!..

Нефретленем, гонъюм таша,
Козълеримден яш келе,
Тек бир Ниет – Куреш ёлы...
Ирадеме кучъ бере.

Мен ант этем, ант эткеннинъ,
Излеринден кетмеге,
Миллетимнинъ акъкы ичюн
Джаным феда этмеге!

1944 с., сентябрь, Митан.

Риза фАЗЫЛ

Айгиди, татар халкъымыз!

Айгиди, татар яшлары, окъумайлар!
Окъусалар, кимседен кем къалмайлар.
Истанбулда, Парижде биринджи бола,
Японлар да оларгъа джеталмайлар.
Номан Челебиджихан.

Айгиди, татар халкъымыз – гъурурымыз!
Баскъан ерни гуль-бахча эткен одыр.
Кетмез бугъай талкъ болып урувымыз,
Чюнки Ватан къадрине еткен одыр.

Айгиди, татар халкъымыз – алтындайдыр!
Бир иш тутса – атештир, якъындайдыр.
Олер-къалыр – тюбюнден чыкъарман дер,
Дев кельсе де къаршындан, йыкъарман, дер.

Айгиди, татар яшлары, ойланмайлар,
Ана тилин билейим деп, зорланмайлар.
Тиль ёкъ болса – халкъ ёктыр. Буны анълап,
Мийлерине синъдирип болалмайлар.

Айгиди, татар кызылары, къаш-козь якъып,
Ана-баба юрегин якъып-йыкып,
Бир къазакъкъа къоджагъа чыкъа да кете...
Айтынъ бунъа кимлернинъ акъылы ете?!

Айгиди, бизим къартбаба, къартанайлар
Торунларгъа озъ тилин ашламайлар.
Буны коръсе Челебиджиханымыз,
Дер ки: – Къайда сизлернинъ виджданыныз?!

Айгиди, бизим озъ макъсат, ниетимиз,
«Ватаным!» деп, джан берген миллетимиз!
Бирлик олып, Халкъ олып къаладжакъмы?
Ёкъса, ичин дерт бийлеп, соладжакъмы?..

2001 с.

ТЕК СОНЪ

Беденимден сонъ нефесим чыкъкъандже
«Миллий Мухтариет!» – дие чападжам.
Миллий девлетчилик олса, тек сонъ мен
Миллет олып озъ-озюмни сакълайджам.

Тек сонъ терен тамыр атып оседжем,
Далларымда чечек сербест ачаджакъ.
Намазларда меним япкъан эр седждем
Тынчлыкъ, достлукъ урлыгыны сачаджакъ.

Тек сонъ миллет къавий турып Кырымда,
Пекитеджек миллетимнинъ тахтыны.
Сонъ эбедий кырымларнынъ бир даа,
Кимсе алып оламайджакъ акъкъыны.

Шерьян АЛИ

Челебиджиханым!..

Къара деньиз далгъалары олды кефининъ,
Юреклерни эп сызлата сувгъа дефининъ.
Атта далгъа тилиндедир юрт севмек фенинъ,
Деньизимиз ташларына сачрагъан къанынъ,
Джанымызда ольмез джаным –
Челебиджиханым!..

Ниети пак, юзю парлакь, сёзю парлакь – мерт,
Адалетнинь ёлларында сёнмез чыракь – мерт.
Тильде йырсынъ, къолумызда мавы байракь – мерт,
Ишанчымыз, таянчымыз, мукем иманым,
Излериныъле бар имкяным –
Челебиджиханым!..

Арзунъ эди шу Кырымны гульдемет япмакъ,
Девлет тиклеп эр бир халкънынъ хатрыны тапмакъ.
Бугунъ биз де ёлунъдамыз, курешимиз акъ,
Эдждатларгъа садыкъ эвлят, антлы къурбаным,
Алем бильген мертлик шаным –
Челебиджиханым!..

Аблязиз ВЕЛИЕВ

Ёллар

Огюмизде сонъсыз, узун ве сарп ёллар,
Аджеп бизни къайда алып кете олар?
Еньишкеми, шуреткеми, я олюмге?
Буны бильмей мен кетмектем эп огюмге.

Чевирилип арткъа бакъам ве тюшюнем,
Чюнки менде тюшюнге эсас бар эм.
Нидже ёлгъа джетедилер халкъымызны,
Юзьсюзлердже ашадылар акъкъымызны.

Энди бугунъ озюмизден чыкъа олар,
Бизнен олынъ, деп узана бизге къоллар.
Кетесинъ ве тиль тишлейсинъ, олып пешман,
Кетмесенъ де шу дакъкъасы дейлер, душман.

Я Раббим, сен корьмейсиньми бу ишлерни?
Акъаретли, ерли, ерсиз сёгюшлерни.

Муса киби кыркъ йыл чёльде доландырып,
Сувнен дегиль, бош лафларнен эп къандырып.

Арабамыз кочьмей, тура эски изде.
Алла хакътыр, деп, турамыз еримизде.
Бельки буны анылангъан бир къул тапылыр,
Халкъымызгъа бахт косътерген ёл тапылыр?

Къыйын олсун, телюкели, я да сарп ёл,
Десенъиз сиз: кетмек ичюн сен азыр ол,
Мен азырым, кетмек ичюн ойле ёлдан,
Ойле ёлда къурбан олды Челебиджан.

19.03.2006 з.

Шакир СЕЛИМ

Челебиджиханнынъ сонъки йыры

Ант эткенмен сёз бергенмен миллет ичюн ольмеге.
Ант эткенмен керек болса кене къайтып кельмеге.
Насыл этип, эвлятларым, мен сизлерни ташлайым?
Бугунь кене миллет ичюн курешимни башлайым.
Суретимни байракъ этип котердинъиз коклерге,
Йырларымны даркъаттынъиз гъурурланып коп ерге.
Лякин даа бильмейдирсиз энъ мукъаддес сырымны –
Айтайым мен, эвлятларым, сизге сонъки йырымны:

Ант этип сиз чагъырдынъиз кок байракълы Къурултай,
Амма кокни яраштырмай йылдызларсыз тек бир ай.
Заметинъиз бошкъа кетер, сизде бирлик болмаса,
Бирлешмекчюн ант этмеге сизде эрлик болмаса.
Эвлятларым, буны сизге Къуран опип айтаман,
Ред этсенъиз, йырларымны алып арткъа къайтаман.
Демек, халкъым онъмай кельди, онъмай яшап онъмагъан,
Демек, халкъны къуртараджакъ янъы несиль догъмагъан!..

1991 с.

Дилавер ОСМАЧ

Азат миллет ёлунда

*Ант эткенмен, сёз бергенмен миллет ичюн ольмеге,
Билип, корип миллетимнинъ козь яшыны сильмеге,
Бильмей, корьмей бинъ яшасам, къурултайлы хан болсам,
Кене бир кунъ мезарджылар келир мени коммеге.*

Номан Челебиджихан

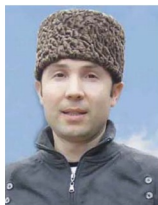
Далгъаланды кок байрагынь, Къурултайлы халкъ болдынь,
Котерильдинъ, «Аккъым!» дединъ, юртта халкътай бар болдынь.
«Ай гиди, татар яшлары», яньрады «Ант эткенмен»,
«Миллет ичюн, бильмек ичюн» чагырдынь акъ ниетмен.
Бондай кунъде басып кельген кызыл аскер, алманлар,
Дерьялардан сувлар дегиль, акъкъан бизим ал къанлар.
Татарлыкъны аскъан, кескен, бозулган юрт, сарайлар...
Номанларнынь анты ичюн къурбан кеткен бабайлар.
Къурултайны девиргенлер, яш татарлар тутулган.
Нидже джанлар феда кеткен сыртнынь къурты къутурган.
Облав олган, тинтюв олган, апансыздан ольгенлер,
Тузакъларгъа оъраганлар миллетини бильгенлер...

Къара кунъде кене энди, Хансарайгъа кольгелер,
Татарлыкъны ич охшамай сырттан эскен серт еллер.
«Бастырыкъ»тан, эшитемен, чыкъалмайлар Номанлар,
Кок байракъкъа козьашларын текер бизим анайлар...
Даа нидже юз йыл кечер... Халкъым, йылдызынь сёнмез,
Номанларны догъурган халкъ ич бир вакъыт енъильмез!
Эшитемен кене ферьяд, шаматалы Къырымдан,
Яш татарлар къурбан кеткен азат миллет ёлундан...

Декабрь, 2017 с.

Сейран СУЛЕЙМАЧ

Байрагъым

Аджувсыз олды заман, танымай кимсени,
Эр шейни алды явур, алалмай тек сени.
Азат Кырым юртуны корем мен тамгъанъда,
Халкъымнынъ кечмишини кяде бир анъгъанда.

Керекмей, керекмей, манъа башкъа байракълар,
Эписи менимки дегиль, менден узакълар.
Бир риджам, ниязым, истегим бар Танърыдан,
Юртумыз, байрагъымыз джанлансын янъыдан.

Байрагъым – ай ярыгъым, сенсиз мен эсирим,
Элимден тюшсень бир кунъ, авф этмез несилим.
Татарлыкъ дегенде сен акълыма келесинъ,
Байрагъын севмегенге мен дейим «делисинъ».

Буюк халкъ, буюк миллет, кок байракъ саиби,
Юртуна садыкъ ол сен, бунынъ ёкъ айыбы.
Бал тамчыдан джыйылыр – джыйыл сен Ватанда,
Янъы девлет къургъанынъ корейим тамгъанъда.

18.12. 2003. – 03.01.2004 с.

Лейля АЛЯДИЧОВА

КЕЛЬДИНЬМИ, КЪЫЗЫМ?

Янь уйкъудан турган Эсма ири кузгю ичинде акс олунган озь кыяфетине дикъкъатле козь этмекте эди.

Къомшу одада кровать гыйчылдады, Эсма дивардаки саатке чевирильди. Энди еди олган.

Къызыны уянтмакъ керек.

«Бугунь тюневинки киби, ярын да бугуньки киби оладжакъ», – деп тюшюнди яш къадын. Алель-аджеле халатыны япынды, бала ода-сына догърулды. Къызы къолларыны ве аякларыны первасыз алда джайдырып юклай эди, Ёрганыныъ бир уджу ашагъы асылып, тешемеге токъуна язган.

«Ах...сени, карамуз! Устюни кене ачып ташлагъан. Оданынь ичи сувукъ. Батареялар асыл да къыздырмайлар. Кене сувукъланмакъ истейсиньми?»

Эсма къызынынь устюни орытти, лякин бу арада оны уянтмакъ кереклигини хатырлап, эгильди, сыджакъ янагъына токъунды...

– Кунешчигим, турмакъ вакъты кельди. Къызчыкъ козьлерини ачты.

– Юкъунъа тоймадынъмы?

– Тойдым, – деди кызы ве козьлерини бир кьач дефа ачып кьапты. О анасына бенъзей. Оны бир кьач кере уянтмакъ керекмей. Деръал уяна. Эсма да ойле. Бабасы онынъ одасына киргенинен, уяна эди.

«Юкьламайсынъмы шу?» Санъа не вакыт кирсем, уяныкъ оласынъ», – деп тааджиплене туръан.

Эсма акъайынен кечирген аятында пек кыйналды, ходжасы, хусусан гедже, яхут саба эрте бир ерге учмакъ керек олса, пек кыйнала эди. Саат давуш берген сонъ, о ходжасыны уятмакъ ичюн оны чокъ силькитип отура, кимерде бетине салкын сув пусъюрю эди, энди бир йыл ки, онъа

Икметни кыйнамакъ сырасы кельмей.

Бу апансыздан олды. Икмет бир кунъ район меркезине меджлиске кетти. Акъшам эвге кыйтып кельген сонъ:

– Мен пек ёрулдым, ятмакъ истейим, – деди.

Диванда узанып ятты ве бир даа кьалкъмады. Экимлер олюмге юрек патлавы себеп олды, – дедилер.

Шай этип кызы акъырын-акъырын чорапларыны кие башлады. Онынъ даа юкьусы ачылмагъанындан, анасы кызнынъ антерини озю кийдирмеге, тюзетмеге, тиймелемеге меджбур олды. Кызы артыкъ ярдымгъа мухтадж олмагъанына тамамен къани олгъан сонъ чыкты.

Эсманынъ куню бойле саде башланды. Эвеля, газ оджагъыны якъып сув кыйнатмакъ, сонъра аш азырламакъ керек эди. Балагъа не ашатмалы? Пахыл киби, тюневин тюкянгъа сют кетирмедилер. «Кызгъа йымырта пишиirim, озюм де колбаслы бутерброд ашарым, къаве ичерим», – деген кьараргъа кельди, бош буздолап огюнде токътап кьалды. Кызы пейда олды. О, кийинген, лякин эеджанлы корюнди.

– Бетинъни, кьолларынынъ ювдынъмы? – деп сорады ондан.

Кызчыкъ бу ишни даа япмагъан эди, деръал ваннагъа кирип, ювунды.

Эсма пишкен йымыртанынъ сувумасы ичюн савутны чешме астына кьойды. Отьмек, ягъ кетирди. Озюне къаве пиширди. О, сабалары къаве ичмекни адет эткен эди, Лякин къаве энди аз кьалгъаныны корип, раатсызланды. Кызынен берабер сабалыкъ емек ашагъан сонъ, ятакъ одасына кирип, орталыккы джыйыштырды, аз да олса, тышкы кыяфетинен бираз мешгъуль олды. Бу – онынъ эр кунъки япкъан ишлери. Бугунъ козьлери астындаки кьабарынтыларны эслеп, бираз кедерленди: «Шингенлик чокъ ичювден олса керек, – деген фикирге кельди, – озюме мукъайт олмакъ кереким...». Шифоньерни ачып бакъты, эски урбалардан башкъа шей тапмады. Кейфи бираз бозулды. Иддетле шифоньернинъ кьапагъыны япты, тюневин кийген кофтасыны ве юбкасыны бугунъ де кийди.

Икмет кечингенден бери, Эсма акъча етишмегенини зияде дүя башлады. Озь айлыгы озьлерине зорнен етише. Эгер бу сефер маш базарэртеси куню бериледжек олса, Эсма къомшудан борджкъа бираз акъча аладжакъ. Машинакада элязма баскъаны ичюн къазангъан парасы башкъа ихтияджаргъа сарф олуна. О, бойле ёлнен къазангъан сонъки акъчасыны анасына, догъгъан куню мунасебетинен бахшыш алмагъа сарф этти. Шимди яш къадыннынъ бутюн тюшюнджеси:

«Акъчаны къайдан алмалы?» – деген фикирнен багълы эди. Бу фикирлер оны бугунь, кузью къаршысында отургъанда да раат-сызладылар.

«Дудакъ боясы кене битмек узьре, биз – къадынларгъа онсыз аят ёкъ. Амма о, он беш кумюш тура, уджюзгъа тапылмай. Шимди боя къутучыкъларыны да пек къыска ясайлар. Бир айгъа етмей... Дюнь электрикли сипирки бозулды. Даа янычыкъ утюни тюзеттим, шимди исе...»

Мусафирханеден телевизор давушы эшитильди. Ходжасы сагъ экенде къызына телевизор къурмагъа рухсет этмей эди. Шимди Эсма даима ишнен мешгъуль, Мерьемчикнен огърашмагъа вакъыт тапамай, низамы текмилъ бозулды. Къызыккыны экран янындан кеткизип оламайсынъ. Мультифильмлерни бакъмакътан безмей.

Дивардаки электрик саатине козю тюшти. Секизни кечейта. «Графиктен чыкъа башладым!» – деди Эсма къызына.

Мерьемчик диванда отурып, франсыз модалары нумайышыны сейир этмекте. Экранда такълит этильмез Нино Ричи пейда олды. Гырджывалы, инда басмадан антер кийген эндамлы, дюльбер яш къадынлар экранда турмай айланмакъталар.

– Ана, бакъса, бу дюльбер енгелерге! – деди къызчыкъ янындаки анасына. – Мен буюк олсам, манъа бойле антер алырсынъмы?

– Ах, сени, кичкене къанийчик! – деди Эсма ичинден. Агъзынъ сют къокъуй, амма дюльбер урбадан анълайсынъ!»

– Мытлакъа алырым, къызым, – деди Эсма. – Бойле антерлерге мен озюм де авес этем. Эм, насыл авес этем, корьмелисинъ! Лякин къайдан тапарсынъ ве насыл алырсынъ?

«Бойле ярашыкылы антерлер меним йигирми яшымдаки, отуз яшымдаки чагъымда ёкъ эдилер. Энди не вакъыт оладжакъ? Алтмыш яшыма кельгенде, булар манъа керекмейджеклер. Буларны бизге ничюн косътерелер? Фукарелигимизни исбат этмек ичюнми? – Эсма иддетли араретле телевизорны сёндюрди.

– Мерьемчик, чабик ол, къызым, кечке къаламыз!

«Яхшы ки, аякъкъапарымны акъшамдан азырлап къойдым», – деп ойланды Эсма, – темизленген туфляларгъа бакъып. Олар ян-янашып, тер-темиз тура эдилер.

Эсма къызыны кийиндирип, туфляларыны аягына кийсетти ве

чантасыны омузына кечирип, агъыр эмен къапыны тарс этип къапты, аджеке суретте мердивенден ашагъы, биринджи къаткъа тюштилер. Эсма шарт токътады.

– Ва-а-ай! – деди Эсма, юксек давушнен. Къыбырдамай, терен къасеветке далды. – Кефир шишелерини алмагъа унуттым. Оларны тюкъянгъа теслим этмек ичюн акъшамдан азырлап къойгъан эдим», – деди ичинден.

– Ана, не олды? – деди Мерьемчик, козьлерини анасына тикип. Кене бир шей унуттынымыз?

«Ах, сени чёмезчигим! Сенин эр шейден хаберин бар!» – деп тюшюнди анасы ве иштилик сеснен «Ёкъ! Ёкъ! Эр шей сырасында, къозучыгым!» – деди.

Догърусыны айтса, суаллерини сонъу олмайджакъ: «Ничюн ойле? Ничюн бойле?» Эсма шимди асыл да, лаф этмек истемей эди. Онынъ зеининде тюрю фикирлер доланмакъталар. Рейс автобусындан кеч къалса, ишке вакътында бармакъ ичюн, расткельген машинанен кетеджек ве ёрулгъаны бир якъта турсын, ишке кечикеджек, болюк башлыгындан тазир аладжакъ.

О чабик юрмеге меджбур олды. Къызы ювуруп артындан еталмай, къыйналмакъта эди. Иште, ниаат, рессам тарафындан аджайип суретте яраштырылгъан балалар багъчасынынъ эмек къапысы. Эсма ашыкъса да, уч балалы ананы огге йибермеге меджбур олды. «Гъарип ана бу балаларны насыл бакъып етиштире, аджеба?» Бельки чалышмайдыр! Лякин, бильмем...»

Къызыны тербиеджининъ имаесине берген сонъ, Эсма озюнде бир аз енгиллик дуйды. Ашыкъып, гъайретли юрювден омузларында асыл олгъан агъры бирден гъайып олды. О, терлегенинен, кейфи бозулды. Къадын озюнинъ уфакъ къол саатине бакъты, автобускъа ашыкъмагъа аджет къалмады, деп ойланды. Бу саат Икметнинъ бахшышы эди. «Вакъытым олмай, ярын саатни он беш дакъкъа огге йибереджегим», – деди о. Бу арада Эсма юкю къадыннынъ автобускъа мингенини коре къалды. Узун муддетли отпусакдан алдын сонъки иш. Юкю къадын агъыр-сабырнен автобускъа коте-рилиркен, кошедеки бош ерге кечти. Отурган ёлджулар козьлерини кенаргъа чевирдилер. Гуя юкю къадынны корьмей эдилер. Эсма чыдап оламады.

– Заваллыгъа ер бериниз, айып дегильми? – деди.

– Керекмей, – деди къадын, сыкъылып. – Мен тезден тюшеджегим!

– Отурыныз! – деди къара сачлы йигит, еринден къалкъып.

Автобуста, троллейбуста бир саат къадар къыйналып юрген сонъ, Эсма, ниаат, хызмет ерине келип етти. Болюк башлыгынынъ: «Кене кеч къалдынынъ?» – деген адалетли сёзлерине индемеди, иш масасы башына кечти. Ягъмурлыгыны чыкъарып,

аскычкыа ильди, чантасындан тарахъ ве кузьгю чыкыарып, озюни низамгъа чеке башлады. Сонъра, чул парчасынен туфляларынынъ тозуны сильгенде, чорабынынъ йыртылган ерини абайлады. Троллейбустаки зембилли къадыннынъ иши, деп ойланды. Пек афакъанланды. Бу сонъки чифт чорабы эди. О, ильмек козьге корюнмесин деп, йыртыкъ ерине туткъал тамызды. Бу арада муэссиседе янъылыкълар даркъатувнен намлы къадын Муяссер ички телефоннынъ трубкасыны ташлап:

– Къызлар! Дуськагъа спекулянт къадын кельген! – деп къычырды.

Муэссисенинъ къапыджысы – Дуськанынъ иш одасы экинжи къаткъа котерильген мердивеннинъ тюбюндеки уфакъ одачыкъта ерлешкен эди. Спекулянт къадын, Дуськагъа сыкъ-сыкъ келе ве чешит къыйметли шейлер кетире. Кетирген маллары земаневий ве пек паалы. О, Дуськагъа фиятлары язылы малларны къалдырып кете, экинжи куню акъчасыны келип ала. Аньлашыла, Дуська да бу иштен яхшы айдалана, чюнки озь ишинде буюк гъайрет косътере. Муяссернинъ айткъанларыны эшиткен къадынлар (одада олар дёрт киши эдилер) болюк башлыгъынынъ итиразына бакъмадан, озь ерлеринден къалкъып, Муяссернинъ пешинден чаптылар.

Эсма да сырадан къалмады, достларынен берабер Дуськанынъ одасына кирди. Кийинмек-къушанмакъны, ашап-ичмекни пек севген Дуська яхшы малларны озюне алып гизлеген сонъ, антерлерни, кофталарны, майкаларны тертипнен скемлелер узерине тизип къойган. Эсманынъ козълерине къара быджакъ илишти.

О, тыпкы бугунъ саба телевизорда косътерильген антерге ошай ве бус-бутюн къара джамдан ясалган киби, йылтырай.

– Кийип бакъмакъ мумкюнми? – деп сорады Эсма, быджакъны къолундан ташламагъа истемей.

– Мумкюн! – деди Дуська алидженаплыкънен ве фияты язылган кыгъыткъа козь ташлады. – Беш юз «рэ»!

– Беш юз? – Эсма айретке кельди.

Быджакъ эндамлы яш къадынгъа бир иллесиз ярашмакъта эди. Къызлар бам-башкъа шекильге кирген Эсмагъа кунъджюликнен бакътылар. Эсма исе, ашыкъмай, быджакъны чыкыарды. Мал онынъ джебине уйгун дегиль.

– Истесень, одюнчке акъча бере билем, – деди онъа досты Регина. Онынъ ходжасы Сирия футбол командасынен эки йылгъа мукъавеле япып, спортчыларгъа тренерлик япкъан сонъ, Регинада деръал акъча пейда олды. Башталары о, озь аятындан мемнюн дегиль эди. Ходжасына беджериксизсинъ, деп элем эте ве эки бала-сынен афталарнен анасынынъ эвинде кунъ кечире эди. Иш, атта, айырылышкъаджа барган эди. Ходжасынынъ эджнебий мемлекетке кетмеси, аиледеки вазиятни бус-бутюн деньиштирди.

Регина тынчланды, семирди, тазерди. Шимди агызындан да-има: «Буны Ахмет ёллады. Меним Ахмедим», – деген сёзлерни эшитесинь. Эвини тамир эттирди. Эвельде бакъымсыз квартира энди танылмаз олды, одалар хариджий мемлекет мебели иле яраштырылды, балалары къокълачыкълар киби кийиндилер.

Регина ялыныыз хариджий урбалар кие, эр шейни базардан сатын ала.

Регина Эсманынь къолундан быджакъны алып, озю кийди. Достлар тыш къыяфетте бири-бирине бенъзей эдилер. О, шубесиз, Эсманынь бегенген малыны мытлакъа алып.

Къызлар иш одасына кедерли ислернен къайтып кельдилер. Олар малларны тутып бакъсалар да, бир шей алмадылар. Бу хусуста лафлар чокъ вакъыткъадже тынмадылар. Бугунь уйледже вакъыт, корюльген маллар устюнде лакъырдынен кечти. Саат бир олгъан эди. «Эт алмагъа бармадым, – деди Эсма, – эвде бир грамм эт ёкъ. Борджкъа далмагъа меджбурым».

Базар иш ерине якъын. Эсма, сагъына-солуна бакъмай, сатыджыларнынъ озь малларыны макътап багъыргъанларына къулакъ асмай, дос-догъру эт тюкяны бетке адымлады. Халкъ анда аз эди. Ченьгеллерде эт кесеклери асылы тура. Беяз халатлы, къаннен леленген оглюкли къасапчылар Эсманы корип алектет олдылар.

– Мына, бу кесечикни мумкюнми? – деди Эсма этни косътерип, – башка парча къошманьыз!

Къасапчы эки кило кельген эт кесегини усталыкънен къагъыткъа сарып, Эсмагъа узатты. Эсма, этни алып, идареге къайтты. Уйле емеги биткен эди.

Алгъан этини буздолапкъа къоймакъ ичюн, ачып бакъкъанда ашамагъа ери олмагъан къуру кемик парчаларыны корип, айретте къалды. О, агъламагъа азыр эди.

– Бакъ, сен, бу алчакъ адамнынъ якъкан ишине! – деди о, афакъ-анланып, – мени видждансызджа алдады.

Оада ашанувнен мешгъуль къадынлар онъа аджындылар.

– Эсма, достчыгъым, кедерленме, – деди Регина, оны тынчландыраджакъ олып, – отур, аша. Сен пек асабий олдынъ. Санъа мытлакъа раатлыкъ керек.

Къадынгъа, эр алда, ходжасыз яшамакъ мумкюн дегиль. – О, терен ах чекерек, Эсмагъа самимиетнен бакъты.

Эсма, достларынынъ сёзлеринден даа зияде тесирленип, окюнди. «Ничюн мен бойле бахтсызым. Ич бир вакъыт кимсеге гъарезлик япмадым да?»

– Сен энъ олмагъанда, бир афта къадар тувгъанларыньа барып кельсенъ, фена олмаз, – деди Регина.

– Озь эсабыньа бир афталыкъ отпуск ал!

Эсма достуна тааджипленип бакъты. Насыл олды да, бу шей

озюнинъ акъылына кельмеди? Керчектен де, онынъ шимди ана-бабасынынъ ярдымына ихтияджы буюк. Эсма кендисини эр кес, атта кызы тарафындан терк этильген янъгыз адам киби ис этти. Яшайышкъа беслеген мерагъы сувуды.

– Шеф? Шеф не дер? – о шубели алда чантасыны ачып, эвден кетирген емегини ашамагъа тутунды.

– О, разы олур! – деди Регина эминликнен, – кызынынъ ал да, джоне! О да шеэр шаматасындан раатланыр.

Эсма Регинанынъ узаткъан хавъярлы отъмек тилимини ашыкъмай ашаркен, тувгъанларына кетменинъ ёлларыны тюшюнди. Олар узакъта дегиль, якъын ерде яшайлар. Автобуснен эки саатлик ёл. Эсма оларгъа сийрек бара. Сонъки дефа ана-бабасынен Икметнинъ дженазесинде корюшкен эди. Идаредеки хызмети ве аиле къайгысы сыкъ корюшмеге имкъян бермей.

– Озь «такъа-тукъанъа» отур, бабам сени, ёлгъа чыкъ, – деди Регина. – Эки сааттен ана-баба эвиндесинъ.

Эсмагъа акъайындан эски «Москвич» къалгъан эди. О, машина айдавыны Икмет киби, яхшы огренди. Ходжасы ольген сонъ машинагъа сийрек мине башлады. Гараж да эвден баягъы узакъ ерде булуна.

– Сонъ, насыл? Сени къандырып олдыммы? – деди Регина, достуна чевирилип. Одагъа мудир кирди.

– Кызлар, уйлеклик тенефюс битти, – деди о, первасыз отургъан хадимлерине.

Мудир не къадар джиддий олмакъ истесе де, уйлеклик емектен сонъ, чырайы джиддийлешип оламады. О, кызларда бираз эгленген сонъ, чыкты. Регина онынъ пешинден кетти. Къадынлар, не олып кечкенини анылап оламай, бири-бирине бакъыштылар. Сонъра, отургъан ерлеринден зорнен къалкъып, масаны ашыкъмай джыйыштыра башладылар.

Регина къайтып кельди.

– Эр шей сырасында. Константин Константиновични къандырым. Ариза яз! Ярындан итибарен ёлунъа реван ола билесинь! Шеф разы. Акъча керек олса, менден одюнчке ала билесинь!

– Сагъ ол, достчыгъым!

Эсма самимиетле Регинанынъ янагъыны опыти. Инсан, бир де бир адамгъа эйилик япа бильсе, гъает хошнут ола. Регина бу ишинден гъает мемнюн къалды. Гую, тувгъанларына Эсма дегиль де, озю кетейта.

«Акыкъатен, Мерьемчикке де яхшы олур. Битасыны ве къартбабасыны корер. Къартлар да севинирлер, торунларыны, шубесиз, сагъынгандырлар», – деп тюшюнди Эсма.

Шу куннинъ сонъунда отпусканен багълы ресмий ишлер битирильген эди. Яш къадын эвине ашыкты.

Ваннадан чыкты, ишлеп турган телевизорны сөндүрүп, төшөккө ятты.

Саба күнөшли олды. Мартнын соньки күнлери олса да, ава джыллы эди. Девамлы ягмурлардан сонь, орталык ешере башлады. Ягмурдан ювулган тереклернинь япраклары муляйим ельпирей, тюрю ренклерге кирип, этрафны яраштырмакталар.

Эсма кызыны аркыдаки ерге отуртып, агыр чантаны багажникке кыйды, озю дюмен башына кечти. Анасына ве бабасына береджек бахшышларны эвельден азырлаган эди, шимди тюкян-тюкяндан чапкыаламады. Тек машинага бензин кыйды. Бу иш чокь вакыт алмады.

– Огьурлы ёллар олсун, кызым! – деди кьомшусы Меджит ага.

– Анамларга кетем, Меджит ага, – деди Эсма.

– Ойле олса, машинаны бугунь бедава ювайым, – деди Меджит ага. – Нарик, башла! – деди огьлуна.

Эсма Меджит ага ве огьлунен саглыкылашып, ёлга чыкты.

Шеэр четине чыккыан сонь, машинанын сурьатыны арттырды. Оны озып кечкен дигер айдавджылар машиналарынын пенджерелеринден башларыны чыкырып, Эсмага тебесюмнен, нелердир айталар. Эсма отургычнын аркыалыгына таянып, бир кьолунен дюменни бурып, дигер кьолунен исе сурьатны идаре этмекте.

Кениш ёл тена. Машина айдамакь Эсма ичюн энь буюк арзу эди. О, эвеллери машина айдамакьны сыкь-сыкь тюшонде коре ве уянган сонь, бунын тюшми – акыкьатмы, аньлап оламай эди.

Шимди озюнинь эски «Москвич»инен тувганларынын эвине кетмекте. Эппейи юрген сонь, артына айланып бакты. Кызы татлы уйкуда эди. Машина ана-баба яшаган совхозга эп якынлашмакта. Мерьем уянды, ашамакь истеди. Эсма машинаны ёл четиндеки дут тереги тюбюнде токьтатты. Кызына пенирли бутерброд берди, о, ашап битиргендже бекледи, сонь ёлуна девам этти. Мерьем тегин отурмады, анасына бири-бири артындан чешит суаллер берди.

– Битамларнын эвине не вакыт келеджекмиз?

– Эвлер не ичюн ойле кичкенелер?

– Тегин отур, ёкьса кьзага огьрармыз! – деп тенбиледи оны Эсма.

Къзанын не экенини Мерьем яхшы биле эди. О, отургычнын аркыалыгына таянып, бироз сусты... чыдап оламады.

– Мен энди яхшы отураммы, ана? – деп сорады.

– Эбет... Сен меним акылы бирданемсинь де!

Машина юрюшини явашлатты, бираз вакыттан сонъ, эв алдына келип токтады. Эсма машинадан чыкып етиштирамады, азбарда къллары хамурлы ана пейда олды. «Кельдиньизми, кызым?» деди яшлы козьлеринен Эсманы кучакълап, багърына басты. Топаллай-топаллай баба да чыкты. Мерьемчикни башта къартбабасы корьди. Машинанынь кяпысыны ачып кызычыкны, элинден тутып, ерге тюшюрди. Ниает, ана кызыны бошоп, торунчыгына таба юрди.

– Султан, чекиль кенаргъа, торунчыгымны корейим! – деди бита. Къартбаба торуныны къартанасына догърултып, озю араба капыны ачмагъа тутунды.

– Сакът ол, кызым, – деди о, – обир сеферки киби, машинаны диваргъа урма!

Эсма биринджи кере бабасына мусафирликке кельгенде, абайламадан, сагъ тарафтаки фенерни урып, зарарлагъан эди. Шимди азбаргъа иллесиз кечти. Баба кяпыны кяпаткъан сонъ:

– Кель, сени бир кучакълайым, кызым, – деди Эсмагъа, – бизге кельмегенинь не къадар вакыт олды? Сен азгъансынъ, кызым! Янгъызыкъ, шубесиз, кыйын шей.

Бу арада Мерьем битасына нелердир икяе этмекте эди. Лякин о аранда сыгъырны корип:

– Ана, бакъса, керчектен де сыгъыр! – деп кычырды.

Битасы торунынынь кълундан тутып, сыгъыргъа якъын кельди.

– Бита, о не чайнай, сакъызмы? – деп сорады Мерьем эки кълунун агъызыны япып. – Не буюк бойнузлары бар!..

Кызычык сыгъырны сейир этип безген сонъ, тавукъларнынъ кумесине таба юрди. Чипчечиклерни корип, тааджиленди, оларгъа эллерини узатып, шах-шах кульди.

– Олар насыл кулюнчлилер! Бита, тутып бакъайыммы?

Бита кумесни ачып, бир чипчечик алды, торунчыгынынъ кълуна туттырды. Мерьем къркъа-къркъа оны кълуна алаяткъанда, аман ерге ташлады.

Мерьем азбар ичинде чапкъалады, кычырыкълады, шахылдап кульди, анасыны янына чагъырды, сачакътаки торгъайларны косьтерди.

Бита кызына элемнен:

– Сен бизге сийрек келесинъ, бакъ сен, Мерьемчик насыл кывуана! Шеэрде о, бойле шейлерни корьмей!

Баба кызынынъ кетирген эдиелерини багажниктен алып, эвге кирсеткенде, Эсмагъа:

– Эвге кир, раатлан, ёлдан ёрулып кельдинъ, – деди ве ана-

сына чевирилип, – Махбубе, къана, юринъиз ичери кирейик! – деди.

Салкъын одагъа кирдилер. Тувгъан эвлерининъ таныш къокъусы, деръал Эсманынъ бурунына урды. Ана, бир тарафкъа сыйыкъып тюшкен къыйыгъыны тюзетип:

– Меръемчик, оськен, бакъ о насыл буюк олгъан. Сен исе... озгъансынъ.

– Азгъынлыкъ шимди шеэрде мот, – деп джевапланды Эсма.

– Бу гедже сени тюшюмде коръдим. Саба бабанъа: Эсма якъында кельмеди, не япалар бильмем, дедим. Чиберек пишirmeге ниетлендим. Анджакъ, юрегим дуймай къалмады. Айды, союн, раатлан!

Ана къызынынъ къолундан жакетини алып, аскъынкъа ильди, озю ашханеге кирди. О, ишсиз бир дакъкъа отурып оламай эди. Эвде эр шей тер-темиз. Эсма дивангъа, бабасынынъ янына отурды. Меръем къарт-бабасынынъ тизине ерлешти. Адети узъре ачувлы, серт къартбаба бугунъ торунынен шакъалаша, самимий лаф эте. Эсма оданы козьден кечирди. Мында ич бир шей день-ишмеген. Эв яхшы донатылгъан. Мебель, эшъялар етерлик. Тек китаплар аз. Газета чокъ алалар. Эвде не олса, эписини ана-бабасы гъайретли эмеклеринен эльде этилер. Койде, шубесиз, иш чокъ ве агъыр. Совхоз ишинден бошагъан сонъ, озълерининъ озбарчыгъында чалышмакъ керек ола. Эсма буны яхшы биле. О, яш экенде, раатлыкъ не экенини бильмей, бостанда чалышты. Сонъра, окъуды, алий тасиль алды, ходжагъа чыккыты, яшамакъ ичюн шеэрде къалды. Шимди, баарь айларында иш чокъ. Газета окъумагъа биле вакыт къалмай, тек телевизор бакъасынъ.

– Сиз янны телевизор алдыңызмы?

– Эбет, ренкли союны... зарарсыз!

Чибереклер пишкен сонъ, ана софраны доната башлады. Мусафир къызына иш яптырмады.

– Озюм пиширим, сен отур. Султан, Меръемчикни ашат! – деп тенбиледи акъайыны.

Меръем дудакъларыны къабартып, чибереклерни иштианен ашады. Эсма эвде чиберек сийрек пишире. Бундан себеп олса керек, къызчыкъ козьлерини битасынынъ чибереклеринден алмады.

Ана сонъки чибереклерни соффра узерине къойып, ниает, озю де соффра башына кечти.

– Къартбаба, сен энди къач чиберек ашадынъ? – деп сорады Меръем, толу агъзынен зар-зоруна лакъырды этти. Эр кес кульди. Бу оларнынъ шакъасы эди. Къартбаба эр ашалгъан чибереклернинъ кошечигини къопарып, соффра устюнде къалдыра ве сонъундан къач дане ашагъаныны эсаплай.

– Шимди сайып бакъайыкъ, – деди къартбаба торунчыгы-
нынь семиз, йымшакъ пармакъларыны къайырып.

– Бир, эки, уч, дёрт, беш!

– Бита, къартбабам беш чиберек ашагъан, – деди Мерьем къуванып.

– Сен, Мерьем, татарджа саймагъа билесиньми? – деп со-
рады къартбабасы.

Мерьем бильмегенине даир башыны салады.

– Эсма, – деди баба джиддий давушнен, – сен къызынънен
ана тилинде ничюн лаф этмейсинь?

– Баба, сен билесинь де, балалар багъчасында ве бизим
азбарда, эр ерде, русча сёйленелер. Эвде де озь тилимизде
лаф этмек сырасы кельмей. Иш ёргъунлы гы мени аякътан
йыкъа. – Эсма кендисини акъламагъа тырышты.

– Сен ана тили не демек экенини яхшы анъламакъ керек-
синь, – деди баба даа да эеджанлы алда, догъмуш эвлядынъ
озь ана тилини бильмесе, китапларымызнынъ кимге кереклиги
бар?

– Ойле исе, баба, Мерьемнен сен озюнь ана тилимизде лаф
эт! – деди Эсма ве былашыкъ савутларны джыйыштырып, ашха-
ненден чыкты. Бираз вакыттан сонъ бабанынь сеси эшитильди.

– Бир, эки, уч, дёрт, беш...

– Сен бабанъа ачуланма, къызым, о акълы. Мерьем озь ана
тилини бильмеге, бизим лафымызны анъламагъа борджлу.
Мына, Девлетовларны алайыкъ. Торунчыгы буюк къызчыкъ олса
да, ана тилинде бир сёз бильмей. Эр кес лаф эткенде козь-
чиклерини липильдетип отура. Валлаи, мусафирлерден айып.
Бильгениме коре, балалар бир кереден дёрт тильде сёйлен-
мек къабилиетине малик экенлер.

– Ана, анъла, сизге яхшы, ян-янаша яшайсынынъ, мен бир
озюм, – деди Эсма. – Шеэрде муит башкъа. Икмет сагъ экен-
де о Мерьемнен татарджа лаф эте эди. Шимди вазият день-
ишти. Мен Мерьемни сийрек корем. Саба бала багъчасына
кете, акъшам келе, емек азырлап ашагъандже, юкъламагъа
ятмакъ вакыты келе. Бу ал эр кунъ текрарлана. Затен, къадын-
ларымыз ничюн яшайлар? Чалышмакъ ичюнми? Я балалар?
Оларны эвеля бала багъчасы, сонъ мектеп, джемаатчылыкъ
тербие эте. Бизим балаларымыз ана-бабаларыны аз билелер,
сийрек корелер. Биз сизге не ичюн келемиз? Озь адамлары-
мыз арасында булунмакъ, оларнынъ сыджакълыгыны, якъын-
лыгыны ис этмек, синьирлерни ятыштырмакъ ичюн. Шеэрде
сенинънен кимсенинъ алып береджеги ёкъ, – деди Эсма гонъ-
юльсизленип.

– Айды, яхшы, – деди ана къызыны тынчландырып, – биз сенинъ

кельгениньни эр вакыт беклеймиз, кельсень – кьуванамыз. Иште, Муртаза да кельди.

Азбарда тасырды чыкты. Эсма пенджеренен тышкя козь ташлады. Кельген, акыкьатен де, Муртаза эди. Лякин бир озю дегиль. Онынънен узун бойлу, арыкь черели яш да бар. Кьолунда спорт чантасы.

– Муртазанен кельген ким? – деп сорады Эсма анасындан.

Яшлар эвге киргенинен, Эсма кьардашына тикилип бакты. О, онынънен даима гьурурлана, Муртаза юксек бойлу, чакь-макьташ киби сагьлам йигит. Козьлери мавы. Эсма бабасына, ялы бою адамларына беньзей. Индже юзлю, тегиз бурунлы, кьара козлю.

– Ишлер насыл, абла? – деп сорады о, гурь давушнен ве Эсманы кьавий кьучакьлады. Сонь Мерьемчикке айланды.

– Бу меним торунум дегильми?

Мерьемни кьучагына алып эв ичинде айландырып башлады.

– Муртаза, етер, йыкьтырырсынь! – деп яварды

Эсма.

Оюн Мерьемге ярашса керек, о кьуванып:

– Бир даа! Бир даа, дайы, – дей эди.

Муртаза босагьда тургъан яшны ишмар иле янына чагьырда.

– Таныш дегильсиньизми? Бу – Фикрет! – деди.

– Насыл? Кьайдан? – деди баба тааджипленип.

– Учь йылдан берли Ташкентте, медицина институтында окуй.

Фикрет – бабамнынъ кьардашынынъ огьлу. Андижанда яшайлар. Эсма оны яш талебе экенден берли биле. Бабасынен эмджесине кельгенде корьген эди. Бутюн тувгъанлар бабанынъ кьардашынен гьурурлана эдилер. Озю языджы. Пайтахт тюкяналарында китаплары сатыла. Агьасына о сийрек-сандыракь, зарур ишлернен келе.

– Мен сизнен мытлакь корюширим деп, бабамны ишандыргъан эдим, – деди Фикрет эмджесине.

Тойгьа бармакь истейим. Достум эвлене.

– Бабань да Акьмесджиттен тувгъанларына бойле, тесадуфен келе тургъан. Атта бир сефери манья фотосуретини багьышлады, – деди Султан-агьа. – Токьта, о мында, бир ерде олмакь керек. Шимди кетиририм, – деп, о шашмалап мусафир одасына кирип кетти.

– Мен сени ёлда корьген олсам, асыл да танымаз эдим, – деди Эсма.

Фикрет акыкьый пайтахт студенти. Козьлюги солгун чырайына ярашыкьлыкь бере.

– Корюшмегенимиз кьач йыл олды? – деп сорады Эсма, – гъалиба еди йыл...

Фикрет яш кьадын гъа дикъкъатле бакъып, яваш сеснен:

– Эбет, баягы олды. Лякин о вакъытта сиз мени бильмей эдиньиз. Мен Ташкентке Икмет эништемнинъ дженазесине кельген эдим.

– Икметни биле эдиньми? – деп тааджипленди Эсма.

– Эбет, – чар-чабик джевап берди о. – Эр вакъыт онынънен гъурурлана эдим. О, ольген сонъ, сизге кьолай олмады, гъалиба.

– Насыл манада? – деп сорады Эсма, аньламай.

– Маддий ве маневий манада. Онынъ себебинден аз асабийленмединьиз. Икметни бизим Къырым меселеси ичюн ишинден чыкъаргъан эдилер.

– Чыкъаргъан эдилерми? Насыл?

Эсма кьоркъып кетти. «Бу дюльбер яш не айта шу? Онынъ ходжасы Къырым ишлерине кьарышкъанмы эди?»

– Шу ачыкъ мектюп ичюн башыма не кьадар белялар кельди, билесиньизми? – деди Фикрет. – Бельки мен келишмеген арткъач шейлер айткъандырым.

– Токъта, – деди Эсма. – Икметни иштен чыкъаргъан эдилерми?

– Эбет! – деп исбатлады кьардашы. – Сиз бильмей эдиньизми? О, сизге айтмадымы?

Яш кьадын тюшюнджеге далды. Акъкъатен де, куньлернинъ биринде о ишке, ходжасына телефон эткенде:

– Халилев энди мында чалышмай, – деген джевапны эшиткен эди.

Акъшам кьадынынынъ: «Бу не демек?» – суалине о, шойле джевап берди: «Манъа апансыздан эльверишли иш теклиф эттилер. Мен санъа айтып етиштирамадым». «Демек, бу иштен чыкъарув, эди, ойлеми? Лякин себеби не?»

– О девирлерде бойле иш ичюн даа да буюк белягъа огърмакъ мумкюн эди, – деди Фикрет, йылмайып. – Лякин Икмет агъа сонъ дередже саде бир адам эди. Оны ич бир шей токътатып оламай эди. Эр алда, олар оны телеф этмеге наиль олдылар. Мен эким оларакъ, юрек хасталыгъындан чекише эди, деген иетиджеге келем. Факъат о эр шейге кьол сильтеди. О вакъытларда пек иддетли вакъиалар олып кечти, Икмет агъа исе ичиндекини гизлемеге бильген адам эди. О, ич бир вакъыт ичинде не барлыгъыны бильдирмек истемей эди. Бу адисени о сизден де гизледи. Сиз онынъ ишлери акъкъында ич бир шей бильмей эдиньизми? – иддетле сорады Эсмадан.

Кьадын шашкъын алда отурмакъта эди. «Ах, И кмет! Не ичюн

сен бир шей айтмадың? Эбет, сен бизни, мен иле кызымызны кыйнағанларыны истемедің. Лякин айтқан олсан, бельки бираз енгиль олур эди. Мен сени мискин, джесаретсиз, атта беджериксиз адам эсап эте эдим. Оны озюмден итеген мен олдым. Мен мерхаметсиз бир кыоқылам. Мен ич бир шейни бильмек, аныламак истемей эдим. Ялыңыз зевкнен яшамакны ойлана эдим. Ондан еяне бир истегим олса, о да – ич бир тюрю шубели ишке кыарышмамак, кыарысы ве кызы олганыны унутмамак эди. Бу себептен индемени, – деди Эсма. – Мен онын энъ якын адамы эдим, амма ич бир шейден хаберим олмады. – Дженазе мерасиминде адамларнын чокь олмасынын себеби бу олса керек», – деп умютсизлик иле багырды.

Къардашындан эшиткенлери Эсманы текмилъ шашыртты. Къардашы исе онъа ишанчсызлыкнен бакъты ве озю де эеджанлы эди. Бираз сукюнеттен сонъ о:

– Анылап оламайым, сиз оныннен ян-янаша яшап, онын не иле мешгуль экенини дуймадыңыз, бильмедіңиз, ойлеми? Сиз бильгили къадынсыңыз. Бизим ёкъ этилювге махкюм халкъымыз ичюн сизлер кыйгырмасаныз, даа ким кыйгырджакъ?

Биринджи бакышта утанчакъ, юваш йигит эеджаннен ихтираз иле сёйлене башлады.

– Халкъны окъутмакъ, эр алда, сизинъ вазифенъиз. Дженктен звель бизде не къадар зиялылырымыз бар эди, билесинъизми? Шубеленем, бильмейсинъиз! Бизим несиль Исмаил Гаспринскийден башкъа кимсени бильмей. Оны да бильмей эдик. Онын акъкында даа якында ачыкътан-ачыкъ языла башланылды. Парижде, Лондонда, Истанбулда, Къаирде окъугъан пек чокь зиялыларымыз олгъан. Биз бильмеймиз. Илери зиялыларымыз акъкында язмакъ ясакъ этильген эди. Сюрюнликте булунгъан халкъымыз джисманий эмек халкъына чевирильди. Мен шимди озъ халкъымнын кечмиши ве келеджегини бильмек истемеген зиялыларымызны коръмек биле истемейим.

Эсма эмдже огулунын истираплы огютлерини айретле динъледи ве озъ джеалетинден утанды.

– Халкъны окъутмакъ киби эйи ниет кимнинъ вазифеси, зиялыларымызнын дегильми?

Фикрет къандырыджы тарзда сёйленди. Корюле ки, булар юректен къопып чыкъкан сёзлер.

– Биз озюмиз акъкындаки акъикъатны, тарихымызны бильмеге борджлурыз. Зиялыларымызнын вазифелери акъкында чокь окъумакъ, язмакъ, кыдырмакъ керекмиз. Акс такъдирде, эляк олурмыз. Биз маневият итибарыле богъуламыз. Тилимиз!

Тилимизни темелинден бильмеймиз. Бильмеге де тырышмаймыз. Олгъанынен кифаетленемиз.

Эсма индемеди. Неге итираз этеджегини бильмеди. Муртаза Мерьемнен ойнавны вазгечип, Фикретни эеджаннен диньледи. Ана ве баба оглериндеки къадифе джылтлы айлевий альбом-га козь этерек, сусмакта эдилер. Атта дайысынын тизинде ерлешкен Мерьемчик де муим меселе хусусында лаф кеткенини анылап, индемеди. О, ялыныз козьчиклерини де бир дайысына, де дигер дайысына чевире ве мазун алда отура эди.

Эсма эвленгенинин биринджи йылыны хатырлады. Икмет де шимди Фикрет киби, бизим миллий меселемизнен хасталанган, лякин Эсма онын фикирлеринен разы олмай, о ишнин нетиджесинден кюркып, акъайыны эр вакыт токътата, фикирлерини ачыкътан-ачыкъ бильдирмектен къачынмасыны тевсие эте эди. О, къадыны акъкъында тюшюнмек кереклигини чокъ текрарлай эди. Ниает, о дегенине иришти. Икмет бу акъта къарысынен бир даа лаф этмеди. Шимди Эсманын ходжасы ёкъ. Аят озонин манасыны белли дередже джойды. Девирлер темелинден денъишти, адамлар джесаретли олдылар. Ойле адамлар бар ки, бу меселенин аль этилюви олар ичюн бутюн омюрлеринин мундериджесине чевирилгенини Эсма энди анылады. Онын аятында энъ муим шей не эди? Ходжасымы? Къызчыгъымы? Ходжасы энди ёкъ... Шимди яш йигитнин сёзлери Эсманы теляшкъа кетирди. О, бильгисинен джемиетке буюк файда кетире билер эди. Эсма ходжасыны миннетдарлыкнен хатырлай. Эсманы ким хатырлар?

– Истесенъиз мен сизни бизим талебелернен таныш этейим, – деди Фикрет Эсманын гонъюльсиз тюшюнджелерини боллип. – Сиз оларны бегенирсинъиз. Эсма разы олгъанына дайр башыны къакъытты.

– Биз шеэрде мытлакъ корюшмек керекмиз. Сен бир аф-тадан къайтып келеджесинъ дегильми? Манъа телефон этерсинъ? Яхшымы?

Кунлер тез кечтилер. Эсманын кейфи еринде, турмушы ба-ягъы тюзельди. Шеэрдеки агъыр муитнин тесири, ёргунлыгъы эксильди. Къадын, дерсинъ, догъмуш терекнин тамырларын-дан аят ичюн кучюлю гыда алган эди. О, кендисини бичаре оларакъ ис этмеди. Гъарип ана – артыкъ аятына алышкъан къы-зы ичюн къувана эди. Мерьем энди битасынен догъмуш ана ти-линде сёйлене башлады. Эсма тувганларындан пек мемнюн олды. Лякин, эр алда, шеэр озюне чекмекте эди. Афтанын со-нъу келип етти. Оны илериде не беклей аджеба?

Терджиме эткен И. Паши.

Риза Юсуф

«Сербестликни бизге бермей, Юртта ятлар-ябанлар»

Риза Юсуф 1939 сенеси август 16-да Қъарасувбазар районы Бий-Эли коюнде доғды. Ташкент Девлет консерваториясыны битирди.

25 йыл зарфында Андижан театринде, сонъра беш йыл Қъырымтатар театринде оркестрнинъ баш дирижеры олып чалышты.

1991 сенесинден санада шиирлер окъуп келе ве бу саада сёз устасы намыны алды. Репертуарында классиклер ве земаневий шаирлернинъ эсерлери бар. Озо де шиирлер муэллифи.

«Мен шаир дегилим» адлы шиирлер джыйынтыгы Романияда басылды, «Санадан янгъыраған шиирлер» (2009 с.) китабына исе сёз устасы Риза Юсуф санадан окъугъан 32 шаирнинъ 50-ден зияде шиирлери кирди.

Хатырлайман

Хатырлайман балалыгым,
Кой этрафын, даъларын,
Чобанларнынъ яйляларгъа
Айдагъанда къойларын.

Хатырлайман, ойгъа далып,
Эвимизни, койчикни.
Бойну узун атымызны,
Азбардаки баракъны.

Хатырлайман собачыкъны,
Къокъуп пишкен отъмекни.
Хамыр баскъан анам къолун,
Ун элеген элекни.

Хатырлайман чокъракъ сувун,
Коюмизде акъкъанын,
Гугюмлернен кызлар келип,
Сув сепип ойнагъанын.

Хатырлайман суннет тойны,
Телли хораз тургъанын,
Уста келип киргенимен,
Февзи достум къачкъанын.

Хатырлайман давулджыны
Чокъмар урып чалгъанын,
Ойнагъаным корип анам,
Опип къолгъа алгъанын.

Хатырлайман дженк вакътыны,
Немсе басып кельгенин,
Коюмизде эр бир эвге,
Башын сокъуп юргенин.

Хатырлайман сюрдюк куню
Таньда къапы къакътылар.
НКВД аскерлери,
Гъурбетликке алдылар.

Хатырлайман узакъ ёлны,
Озьбекистангъа кельдик.
Анам, тизем, секиз бала,
Бир козь эвде ерлештик.

Хатырлайман, юрек агълай,
Къардашымнынъ, агъамнынъ

Хорлукъ чекип ольгенлерин,
Козьяш тѣккен анамны.

Хатырлайман сюрюнликте
Тухум-урув юргенин.
Ватанына асрет болып,
Бирер-бирер ольгенин.

Хатырлайман яхшы деврим,
Къарсанбада ольмедим.
Умют иле мен де халкънен
Ана юрткъа ёл алдым.

Хатырлайман къайткъан йылым
Курешлерге къошулдым.
Мейданларда, саналарда
Мен шиирлер окъудым.

Хатырлайман юртта яшап,
Козь огюнден отъкенин.
Яш дегилим – омюр кече,
Айттым баштан кечкенин.

Сербестликни джаным истей

Сербестликни джаным истей,
Гедже-куньдюз ойлайман.
Ватанымнынъ бахтлы омрюн,
Алладан мен сорайман.

Бизим Къырым гузель юрт ки,
Дюнья бойлап бир дане.
Дженнет десем, яньлыш олмаз,
Гузеллиги эфсане.

Бу дженнетте деделермиз
Гузель омюр кечирген.
Озь юртунда сербест яшап,
Джесюр эвляд осьтюрген.

О девирлер энди тарих
Башкъа къайтып кельмейджек,
Эркин халкъым озь юртында
Асретликни корьмейджек.

Сербестликни джаным истей,
Олса экен шу саат.
Юрек сызлай, гонъюм таша,
Табалмайман бир фурсат.

Озь журтында сербест яшай,
Туркмен, кѡзах, узбеклер.
Сербестликни бизге бермей,
Юртта ятлар-ябанлар.

Эр кунъ саба танъ аткъанда
Халкъым корип йырлайман.
Гъурбетликте ольгенлерни
Хатырласам, агълайман.

Эрте, танъда мен уянам
Къушлар сесин эшитем.
Миллетимин сербестлигин
Козъ алдыма кетирем.

Алла берген омюр бите,
Гоньюль исе къартаймай,
Сербестликни корьсем экен,
Эсим, башым джойитмай.

Менмен кетсин къара кунълер,
Бизим гузель Къырымдан.
Танърым, асра миллетимни,
Къаранлыкътан, зулумдан.

Кене айтам, сенден гузель
Ульке ёкътыр, Ватаным,
Сенинъ ташынъ, топрагъынъда
Олсын меним мезарым.

Умют иле мен кетермен
Корьмей бахтлы олгъанынъ.
Ватанымда гузель халкъым
Сербестликке чыкъкъанын.

Гъурбетликте бала эдим

Гъурбетликте бала эдим
Бильмей осьтим кимлигим.
Акълым танып сонъра бильдим
Ким олгъаным, кимлигим.

«Сен татарсыны! – дей эдилер, –
Къайсы татар? Ким биле?
Къазан, башкъырт, кырымтатар,
Тюрк-татармы? Ким биле?

Оксюз кьалган эвлядларны,
 Айыплама Ватаным.
 Ана-баба олмаган сонъ
 Кимлер сюрткен козяшын?
     Къырым деген гузель сёзни
     Айттырмаган кимсеге.
     Эшиткендай олса эгер,
     Сюргюн эткен Сибирьге.
 Сонъра бильсем – зиялылар
 Чеккен юртнынъ къайгысын.
 Къырым, халкъым, деп чокъ йыллар
 Чеккен зулум азабын.
     Алла, къуртар гъурбетликтен,
     Деп сыгынып мен яттым.
     Саба эрте къыбла беттен
     Эзан сесин тынъладым.
 Сен татарсынъ, къырымлысынъ,
 Къырым сенинъ Ватанынъ.
 Ярым асыр беклеп тура
 Асрет олган озъ юртынъ.
     Мен татарман, къырымлыман! –
     Деп багъырдым саба мен.
     Ватан сесин эшиттим мен
     Танъ атмаздан къыбладан.
 Уян! Уян, меним халкъым!
 Ватан бизни чагыра.
 Асрет олган ана топракъ
 Яв къолунда хорлана.
     Сувсыз солган багъ-багъчалар,
     Чокъракъ суву къуругъан.
     Тереклернинъ мейвалары,
     Пишмей, ерде бурулган.
 Асретликтен агълай-агълай
 Козьяшлары кьалмаган.
 Тез олайыкъ, ёл басайыкъ,
 Бизлер ичюн танъ аткъан.
     Эзан сесин эшитип биз,
     Танъ атмаздан чыкъайыкъ.
     Къыбла бетке къол узатып,
     Бетимизни сыйпайыкъ.
 Алла берсин джумлемизге,
 Шу кунълерге етейик.
 Ана-баба дуvasыман
 Юртны бахтлы этейик.

Драматургия

Неджип
АДЖИ ФАЗЫЛ

Романиядаки корюмли инсанларымыздан бири Неджип Аджи Фазыл 1862 сенеси Кырымнынъ Джанкой бетлеринден чыккып, Добруджанынъ (Романия) кыбла ягына келип, Сарыгольде ерлешкен бир аиленинъ торуныдыр. Бабасы Фазыл Сарыголь коюнде догъган, анасы Шерифе исе Кызыл-Мурат коюнден экен. Неджип анасынен бабасы эвленип яшагъан Азаплар коюнде секиз баладан бешинджиси олып, 1909 сенеси дюньягъа кельген. Балалардан дёрти яшлай ольген, Мустеджип, Салиха, Неджип ве Сейфедин Добруджадаки кырымтатарларнынъ ичтимай ве медений аятында фааль иширак этип джиддий из кьалдырган шахслар олып етиштилер. Олардан энъ намлы сою, Мемет Ниязий ве дигерлернен барабер 1930 сенеси ана тилинде «Эмель» журналыны чыкъарып башлагъан Мустеджип Улькюсал, кьардашы Неджип акъкында шойле яза:

«Къардашым Неджип койде башлангыч мектепте тюркче-ромендже окъугъан сонъ, Биринджи дюнья дженки вакътында эки йыл Костенджедеки алман мектебинде окъуды. 1920 сенеси Меджидие кьасабасындаки мусульман семинариясына кирип, оны 1927 сенеси битирди. Сонъ эки йыл Букрештеки (Бухарест)

Халкъ ве кооператив банкаджылыгы окъув юртында окъуды ве эки йыл Халкъ банкында инспектор олып чалышты. 1931 сенеси Азаплар коюнден Аджи Алимсеит эфендининъ кызы Султанга эвленип, олар Сююм ве Бора деген эки эвлят осьтюрдилер.

Озюнинъ бутюн аятыны Добруджа джемаатынынъ ичти-май, медений ве сиясий ишлерине, халкъ менфаатына багъышлагъан Неджип Аджи Фазыл 1948 сенеси Къурбан байрамынынъ учюнджи куню Костенджеде коммунистлер тарафындан якъаланып, бир афта эзиетленген сонъ ольдюрильди». (Дженк йылларында Неджип Аджи Фазыл Къырымдан Добруджага кельген къырымтатарларны ерлештирюв ишлеринен ограшкъан эди. Онынъ апске алынмасына бу фаалиети де себеп олгъандыр).

Азаплар коюнде, эр бир якътан кельген бинълернен адамларнынъ озгъарувында эбедий ятагына ерлештирилген Неджип Аджи Фазыл мешур бир къараман, мешур бир курешчен инсан эди. Халкъына ве инсанлыккъа эйиликтен башкъа ич бир шей тюшюмден хызмет эткен бу федакар инсанны вахшийдже ольдюрген коммунистлернинъ недай хасид инсанлар олгъаны бунынънен бир кере даа тасдиклангъандыр. О, нурлар ичинде ятаджакъ шахстыр.

Къудалыкъ

Беш перделик пьеса

Иштиракчилер:

Алимсейит – къудалыкъ якъан акъай, 40 яшында

Гульзаде – Алимсейитнинъ апакайы, 38 яшында

Бавбек – яшнынъ бабасы, 60 яшында

Джеват – Бавбекнынъ огълу, 23 яшында

Керимджан – Бавбекнынъ ыргъаты, 15 яшында

Сейитьяя – кызынынъ бабасы, 50 яшында

Сейитамет – Сейитьяянынъ агъасы, 60 яшында

Кериме – Сейитьяянынъ апакайы, 40 яшында

Теслиме – Сейитьяянынъ кызы, 16 яшында

Биринджи перде

(Сана: Татар адетинен тешельген бир эв. Алимсейит, къолтугынынъ астына бир ястыкъ къойып узанып ята. Гульзаде юнъ ишлеп отура).

Гульзаде – (Артына узанып мыдырдана): Тчы.тчы.тчы!... Азнавулдай эриф, тувардай, бу вакытта, эвде косюлип ятасынь, ай! Чыкъ, тышта, не бар, не ёкъ, текаран бакъ даа, я! Мынавы къомшу, Алим акъай, бугунь сабангъа кетейта эди. Сен, асла бир шейни тюшюнмейсинь. Алды, арты, шу он гектар еринь бар. Оны биле бир адамджасына бакъмайсынъ. Сонъ, ярын оракъ, арман вакътында, сыкълетке къалып, Алла манъа бермей деп чапкъалап юрерсинь. Вакътында эр кес киби чалышмагъан сонъ, Алла сенинь къаеринье береджек? Онынъ ичюн бу йыл, йылан йылында биле, башкъа халкънынъ, къолум-къомшунынъ арпасы гектаргъа отуз чувал бергенде, сениньки йигирмиде къалды. О вакыт, насыл ачувлангъан эдинъ я? Кечкен кунь-лерден текаран дерс алмайсынъмы?

Эр шей малнен ольчене де я! Биз де текаран эль сырасына къошулайыкъ, бизим де озь къолумыз озь агъызымызгъа етсин.

Алимсейит – Айды, етер. Зырылдама. Сенинь эмиринь-нен юреджемми мен? Чалыш эмиш! Чалышкъанларнынъ менден неси артыкъ? Азбарыны бир сыгырынен, беш тавугъынен былаштырмакъ дегильми шу? Олардан корьген файдалары да, бир мешрепе сютнен эки йымыртадыр. О да, къыркъ чапкъанда, бир къапкъандай бир шей. Мен, базада бир, сен ич чалышмадан, заметлерге къатланып, сыгъыр, тавукъ асрамайып, олардан чокъ сют ичип, йымырта ашап юремиз. Энди арманлар битти, экинлер сатылды. Шимди халкъкъа бир той япмакъ девири. Биревлери айттырыр, биревлери айттырылыр. Нишан тойы олур, уйкен тойы олур, халкълар бир биринен сыйланарлар. Арада мен себепчи олгъанда, тышта сейирджи олып къа-ладжакълардан дегилим я! Мен де, эльбет, шу меджлислерде иштирак этеджегим. Векиль-баба олур, ёкъ, эльчи олур, сыйланарым. Алла берсе, энди бизим тюкян чалышып башлар.

Гульзаде – (Ишини азбучукъ токътатып) Машалла», акъай апакъай арасына эси кеткен къарышыр», тапкасынъ сен де макъталаджакъ иш. Къудалыкъ эмиш! Кешкем мындан иракъ олгъайды...

Алимсейит – Эй, байгъуш! Сенинь къыскъа акъылынъ оны анълап олурмы? Бир якътан ашында-сувында козюнь олса да, бир якътан да эки яшны къавуштырмакъ, экевинден бир къоранта къурмакъ яхшы шей де, я. Затен бир заманда кишилер: «Гонюллерни бирлештирмек Кябе бина этмектен хайырлыдыр» дегенлер де. Ёкъса буларнынъ сенинь къадар акъыллары ёкъмы экен?

Гульзаде – Айса! Мыскъылнынъ башына пускъоль олгъайды. Я Раббим! Озь-озюне, мен, феянынъ кызыны, тугеннинъ огълуна, айттырайым, деп, расткельген кишининъ къапусына ти-

ленип бармакъ яхшы шейми, энди? Берсе, яхшы! Я бермесе?

Нечюн, боштан-бош халкънынъ баласы ичюн, агъызымнынъ татлы дамыны адджы этейим? «Азачыкъ ашым, агърувсыз башым» деп отурмакъ даа яхшы дегильми? Эв дегенинъ агъыр бир шей де... Эки яш муаббет олса, ушлашып яшасалар, яшнынъ ана-бабасы: «Мынавы тильбаз къанджыкъ баламызны бизден айырды, явурнынъ явуры, Алимсейит къайдан келип себепчи олды, бильмейим?» – деп, башта сени сёгерлер. Эгер ушлашмасалар, къызнынъ тарафы: «Къудагъыйымыз олган, джады къызымызга Алланынъ азабыны чекиштире. Арагъа кирген Алимсейит онъмасын да битмесин, Я Раббим!» – деп, кене сени сёгерлер, кене сени къаргъарлар. Кунюнь бойле къаргъышларгъа къалдымы? Тапмагъанынъ булармы? Къайсы якъ олса да, онъсалар – озьлеринден, онъмасалар да – сенден корерлер.

Алимсейит – Э, онъып онъмайджакълары баш язысына багълы бир шей. Языларында онъгъансызлыкъ бар экен, онъа мен не япайым? Онда меним не къабаатым бар? Ушлашмайджакъ киби олсалар, айырылыша билирлер. О да, Алланынъ эмири.

Гульзаде – Ойле. Башынъ шимди бошта экенде, айта-сынъ. Айырылмакъны о къадар къолай бир шей беллейсинъми? Рахметли анам айтабере эди: «Балам, эв дегенинъ боюнгъа кийильген къызгын бир оджакъ. Алсанъ – къолунъ пишер, алмаса-санъ – бойнунъ пишер». Энь эйиси, Алла бунъа къалдырмасын.

Алимсейит – Зарары ёкъ. Къартлар: «Киши яна-яна, дже-эннемге алыша» – дегенлер. Боюнгъа кийильген сонъ, истер-истемез, алышыладжакъ. Эш! Санки пишеджек я да алышаджакъ, меним бойнум. Манъа къалса, янмайлармы! Оны да тюшюнип отурмагъайдым. Меним ишим, иш. Олар айталар, мен кетем, мен олуштырам.

Гульзаде – Догъру. Сен саде бир себепчи оласынъ, амма, ишнинъ башына чыкъмакъ ичюн, не къадар да яланлар айткъанынъ, татлы сёзлер тёккенинъни, билесинъми?

Бу ёлда ким билир, къач кере къуру агачкъа къан якъкъа-сынъдыр. Не билейим, сен де, бир вакъытынъ акъайыдай, башта олса, олса дей туруп, сонъунда, олды дегенинъ ёкъ я, деп, айтмадынъмы? Языкъ дегильми къызгъа, онынъ анасына, бабасына? Ёкъса, джыйынлар ичюн себепчи олмакъ бир дереджеге къадар яхшы, лякин тап сизинкисидай дегиль. Сизинъки, къудалыкъ дегиль – джанбазлыкъ. Айван сатып алган киби базарлыкъ этесиз. Эр эки якъта, элинден кельгени къадар, къаршысында-кисини алдатмагъа бакъа.

Алимсейит – Башкъа чаре ёкъ. «Татлы тиль, йыланны ювасындан, адджы тиль, инсанны дининден чыкъарыр» дегенлер. Эт ашамакъ ичюн, мытлакъкъа ёлуны тападжакъсынъ.

Г у л ь з а д е – (Кулип) Бир кулейим баре! (Бу вакытта тышардан «Алимсейит!» деген бир сес эшитиле. Алимсейит бель устуне отура) Вай, Бавбек акъай! (Ишини топлай, къапуну ачмакъ ичюн аякъ устуне тура).

А л и м с е й и т – (Яваш) Ана бир къысмет даа! (Багырып) Юр, юр, Бавбек акъай!

Б а в б е к – (Тыштан) Эвдесиньми? (Гульзаде къапыны ача. Алимсейит аякъ устуне тура, Бавбек акъай да кире). Мына, селям алейкум!

А л и м с е й и т – Пек алейкум селям. Хош кельдинь, Бавбек агъам!

(Экиси бирден) Алла умме саллиалья! (Салаватлашалар).

Г у л ь з а д е – Къана, къолуньны алайым да, Бавбек агъам! (Къолуны ала. Артына кечип, сорай) Амансынъмы? Фатма татамлар аманмы?

Б а в б е к – Чокъ шукюр! (Отура. Бир курсюнгенден оксюргенден сонъра) Сен, озюнь, амансынъмы?

Г у л ь з а д е – Шукюр... (Алимсейит отураджакъ ола, факъат тура. Бавбекнинь огюне бир тютюн кетирип къоя).

Б а в б е к – (Тютюнни къарыштырайткъанда) Бугунь джу-мада сени бакътым коралмадым. Кейфсизсиньми ёкъса? (Алимсейит къызарды. Гульзаде къоджасына “Окъ олсын!» дегендай, бакъып кульди. Алимсейит, отурайткъанда):

А л и м с е й и т – Ёкъ! Инсан яшлыгында оледжегини акъылына пек кетирмей я. Бакъсан, «Шенгельде кой аягындан зияде, козь аягы бар» – дегенлер. Бизлер, шимдилик Алланынь эмири-не пек къулакъ асмаймыз.

Б а в б е к – Э-э-э! Шай, шай, о! Яшлыкъта киши бираз вайымсыз ола я. Къул къусурсыз олмаз, дегенлер. Бу да бизим бир къусурымыз. Яшлыкъта бельде текаран такъат олгъанда келеджекте оладжакъкъа чокъ инанаджагынь кельмей. Бакъсань, Къырым къартлары, пек акълы олып, «Бакъкъан козьге къарт олур, сырасы кельсе, яш та олур», – деп айткъанлар. Эджель дегенинь, сенинь яшкъа, къарткъа, бакъмаз я...

А л и м с е й и т – Шай, шай...Бавбек агъам! (Бираз тургъан сонъра) Не исе! Эр шейге бир къолайлыкъ яраткъан Алла, бунъа да бир шейлер тапар даа. (Куле).

Б а в б е к – Эбет. (Эпейидже тюшюнип тура. Алимсейит онъа косътермеден, агъызыны яйып, текаран куле. Бавбек,токъталып-токъталып) Ай, дюнъялар, сени! Омюринь кечип кеткенини дуймай къаласынь. Даа тек тюневин, бир шейге вайым этмей, чапып юрген бир бала эдик. Бугунь, (башыны саллай) бала-чагъа сабысы олып юремиз. Олар десень, эп ойле. Даа тюневинки

бала, меним мына бу Джеватым, бугунь аскерлигини битирип, эвленаджек чагына келип тура.

Алимсейит – Эй, Бавбек агам, эвельки кьартлар: «Догъган айны битти корь, догъган огьлуны етти корь», деп кьырлыкькьа айткъанлармы, энди? Затен, догъмаздан эвель, догъаджакъ деп, телесип юрмек, догъган сонь, эвленаджек деп, кьасеветленип юрмектен де даа яхшысы бармы асла? (Шакьылдап куле).

Бавбек – (Башы ашада, авучларыны эм пармакьларыны бир бирине таяп) Э, о бираз да шай олса керек, аллелем. Алимсейит! (Башын котере)

Алимсейит – Э, не япаджакьсынъ? Бу да бир такьдир иляхи... (Бираз тынчлыкьта. Гульзаде эки фильджан кьаве кетире. Оглерине шекер кьойып, чыкьып кете. Алимсейит апакьайына козь кьысып, Бавбекны косьтерип, текаран куле. Бавбек озюнинъ тютюнинден экинджи сигараны ясамагьа истей.) Анавы пакеттен яса, даа, Бавбек агам!

Бавбек – (Озюнинъ тютюнини япа. Пакеттен бир сигара япкъанда) Бу мараз шейни (шу арада сигараны силекийлер ве чубугьына тыкьар) чекмесек пек яхшы оладжакъ, амма алышкъанмыз да... (Сигараны якьып, эки думан савургьандан сонь) Бу маньа ичте ярамай, Алимсейит. Сабадан чекеджек олсам пек яман джутькурте, тап нефесим тутула.

Алимсейит – Сиз, картларгьа ярашмагьан сонь бизлерге ярамай да о, Бавбек агам! Бизлерни биле кьувыра.

Бавбек – Алла олсун, Пейгьамбер олсун, эп бизим джыйыналарымызны тюшюнип, бойле шейлерни бирисини арам, бирисини мекрух кьылгьанлар, амма, кель-келелим, ким тутаджакъ? Тютюн де кераеттен де я...

Алимсейит – Ойле, ойле. Арамдан кьоркьмагьан киши, саньа кераеттен кьачармы? Олла, пек яман тютеттинъ бир тюрю олып башладыкь. Сен беш намазынъны ташламай кьыласынъдыр, я, Бавбек агам?

Бавбек – Алланынъ ризасы ичюн, кьыламыз, я, агам... Намаз кьылмакьнен эм Аллагьа кьаршы бир бордж одейсинъ, эм де бойле ишсиз куньлерде вакьытынъ насыл кечкенини дуймайсынъ. (Саатына бакьып) – Бакьса, бана джумадан чыкькъан сонь мында, саньа, кирдим. Шу арада экинди вакьыты да оляятыр.

Алимсейит – Саат кьач олды?

Бавбек – Э, дёрт олып тура... Он дакькьа даа бар.

Алимсейит – (Гьайретнен) Эй! Акьшам олаята экен! Не кьадар этсенъ де, кунь кьыскарды.

Вакьытнынъ кечкенини дуймай кьаласынъ.

Бавбек (Кулип) – Меним бугуньки саньа кельгениминъ бир себеби бар. (Саатына бакьа).

Алимсейит – Олур я...Баре бир хайырлы сёз чыккыйды агъызындан..

Бавбек – Иншалла! Анялайсыньмы, биз апакайнен кьо-нуштык. Огълумызны эвлендирмеге кьарар бердик.

Алимсейит – Пек яхшы, ай! Айды, Алла кьолай кетирсин! Эйиликлернинь олабергени яхшыдыр.

Бавбек – А! Мен баланынь кьальбини барландырдым. О, Первельде анавы... (текаран тюшюне) анавы Сейитъяянынь кьызыны бегене эмиш...

Алимсейит – Первельде... (тюшюне) Къайсы Сейитъяя экен о?

Бавбек – Ана, анавы Сейитаметлерми, шу, Сейиталилерми? Эки, учь агъа кьардашлар барлар да шунда. Бу, шуларнынь кичкенелери эмиш.

Алимсейит – А! Чолакь Сейитъяямы? Ихи, ихи, бильдим шимди. Пек яхшы, пек яхшы. Алла хайырлы этсин. Алла кьолай кетирсин!

Бавбек – Таныйсыньмы? Онынь акъайгъа бергендайын етишкен кьызы бардыр да, я?

Алимсейит – А! Къыз дегенинь осьмеси не? Къартлар «Къызынь он бешке кельсе, озюнь кьудалыкь яп» – дегенлер. Он беш, он алты яш, къызга яшлыкь этеми? Даа яхшы, яшлай олса, итааткьа алышыр.

Бавбек – Ойле, ола, я! Баре эял сют эмгени олгъайды.

Алимсейит – Амма яш истейми кьызыны?

Бавбек – Эбет, истемесе айтамы, энди?

Алимсейит – Я кьыз?

Бавбек – Оны бильмем. Ойле десень, онынь кереклиги де ёкъ, я... Ондан ким эсап сорайджакь? Эльбет, кьыз да – мени бериньиз, я да берменъиз деп оламаз, я! Десе биле, бунъа кьулакь асалармы энди? Берип бермемекни анасы, бабасы биледжек.

Алимсейит – Ойле, ойле, джаным. Къыздан сорамакь, затен кьаерде корюнип кельген адет, энди? Мен, не кьадар ерге баш урдым, чокьусына ясасам да, тек,тук, ясап оламайып къайткъан ерим де олды, лякин, кьыз истемей, бунынь ичюн бералмаймыз деген сёзге даа ич расткельмедим. Башкьаларына кельгенде, адет олгъан шей, бунъа кельгенде бедат оладжакьмы, энди?

Эльбет, бу да разы олур я да этилир. Олмаса биле, не, санки онынь элиндеми о? Озюнден эвель онъа бакьаджакь бир анасы, бир бабасы бар! Олар беремиз деселер, кьыз не диебиледжек?

Бавбек – Алимсейит! (Яваштан) Кайышын тильсень, тасмалап, кьыз айттырсань, басмалап, дегенлер. Ойле исе сен шу

ишни басмалай берип бир кьарарлаштыр. Текаран агъыз ара. Иымшакъ корюнгендай олсалар, эбет, бизлер де башка тюрю даврамыз. Первель мындан не кьадар ер, энди, бир кунь ишинь ёкта, ат-арабанен барып та келирсинь...

Алимсейит – Э, сен оны кьасевет этме, джаным. Меним бильмеген ишим дегиль я. Беш-алты сенеден берли бунынь артындан юремиз. Мен, иншалла, огьурлы аягымнен кетип хай-ырлы аягымнен келирим.

Бавбек – Ойле исе, Алимсейит, олды демек! Мен чыкь-айым, экинди вакьыты кельди. (Саатына бакьа. Экиси де аякь устуне туралар. Алимсейит Бавбекнинь козюне бакьа, Бавбек аньлап): А!

Саньа пий ташламагьа пара керектир. Шай эт, олгьандай олса, ташларсынь.

Алимсейит – Не билейим? Истесень, бер бираз пара.

Бавбек – (Кисесини кьармалап) «Шешанесиз авгьа чыкь-ма», – деген кьартлар. Кетеджек олгьан соньра, яныньа бираз пара алып кет. (Чыкьарып учь дане биньлик бере. Кьапыдан чыкьяткьанда) Джаным, шуны текаран тездже яп, пек кечиктир-ме. (Чапьадажакъ джуйрюк ёл да корьсе, тёзалмаз) – дегенле-ри догьру экен.

Алимсейит – Иншалла! Иншалла! Бавбек агьам! Сен ич те тюшюме. Мына, бугунь джума эди. Ярын джумаэртеси. Ярын сабадан, сагь олсам, ёлдам. Биринджи Алла, экинджи о якь, себепчи де, мен. О ягыны артыкь, кьысмет олса, бакьармыз.

Бавбек – Айды. Алла кьолай кетирсин! (Кьапыдан чыкьа) Сагьлыкьнен кьал!

Алимсейит – Сагьлыкьнен бар, Бавбек агьам! Даа кель! (Янгьыз, эвнинь ичинде айланып) –

Ана, шайдыр о, бир кере кьудалыкьнен нам берсень, бой-ле вакьытта, «яткьан девенинь агьызына тыгьыргьан кьамгьакь». (Гульзаде, бир кьолунда пычакъ, бир кьолунда согьан, ичериге кире) – Коресиньми, апакьай? Бугунь тюкянынь малын бираз саттыкь.

Гульзаде – Сонь, не кьадар пара алдынь?

Алимсейит – (Пий параларыны чыкьарып) Мына. (Юмарлап джебине тыкьты, эм де кульди) – Булар меним ис-сем. Сенинькилер ёлда, танышыньда, япынаджагьын акь шей-лер. Бир шал, бир шербенти, не етмей? Кьурсагьынньны теше-ми? Эльнинь апакьайы бир джарты шейлерге мухтадж. Ярын кетеджем.

Гульзаде – Кьайда? Первельгеми?

Алимсейит – Кьайдан билесинь? Ким айтты?

Гульзаде – Айса бильмееджегимми? Кьапы артында динь-леп турдым.

Алимсейит – Меним берекетим, демек, сени де мерак-ландыра, э?

Гульзаде – Тамам! Олды оладжагы кимнинь кимге экенини бильмеге истедим даа..

Алимсейит – Диньледим дейсинь. Сонь насыл? Бири бирине мунасиplerми? Берер экенлерми кызыны?

Гульзаде – Къайдан билейим? Озьлери биледжек. Татлы тиллер тексень, бельки...

Алимсейит – Бильмейим асылыны, артыкъ ярын аньлай-джакъмыз бир дередже! Мен, бакъкъан козыге, берир экенлерми, дейим. (Гульзаденинь козюне согъан тюшкен, козю яшлангъан, турмадан оны сюрте. Алимсейит пенджерен тышкъа бакъа). Акъшам олаята гъалиба я, агълавукъ? Айды, текаран сенинь гонъюньни алайым, айванларгъа козь-къулакъ олайым.

(Устюне, башына бакъып, Алимсейит чыкъа. Гульзаде де козьашыны сюрте, сюрте, чыкъа).

Экинджи перде

Сана – Кырымтатарджа тешельген башка бир эв. Кериме эм Теслиме отуруп юнь ишлейлер

Алимсейит – (Тышта, багырып сорай) – Барсызмы, шорбаджынь эвдеми?

Кериме – (Чалт этрафыны джыйыштырып, топлап) Бакъса, Теслиме, ким шу?

Теслиме – (Тургъан, пенджерен бакъып) Бир акъай. Танымайым.

Кериме – Бою, посту насыл? Бу ерлими, ёкъса ябанджымы?

Теслиме – Бильмейим оны. Мен корьген адам дегиль о. Бу якъкъа келеята.

Кериме – (Теляшнен аякъкъа турар) Токътачы! (Теслимени итеп пенджерере япыша) А! Алимсейит! Азапларнынъ намлы Алимсейити де бу! Киши джанбазы! (Яваш) Хайырлысы олгъайды, барем! (Теслимеге къаршы): Бар, чык! Сен корюнме! (Теслиме чыкъа. Кериме ичери къапуны ачып): Юр, юр, Алимсейит! Озю олмаганчюн, эви де ёкъ дегиль, я...

Алимсейит – (Джуббесини ташлай. Къапыдан киреяткъанда) Шай, шай! «Девеси ольсе, ботасы бар, арышы ерде ятмаз да» – дегенлер. О олмаганда сен барсынъ, я. Сен де бу эвнинь бир башысынъ. Мына, селям алейкум, Кериме аптем! (Къолуны опе).

Кериме – Алейкум селям, хош кельдинь! Амансынъмы, Алимсейит? Аманмы келин, балалар, къолум–къомшу, джумлеси де?

Алимсейит – Чокъ шукюр! Сиз озюнъиз амансынъызмы? Аманмы Яя агъам, балаларынъыз? Джематнынъ эписи?

Кериме – Шукюр! (Бираз тынчлыгын алып тура).

Алимсейит – Сейитъя агам койдеми, ёкса бир якъка мусафирликке кетtimi?

Кериме – Ёкъ! Бу ерде. Сабадан кетти. Энди келир вакыты да олаятыр. Оны реиске чагырткъанлар. Бир топракъ меселе-си бар дейми, шу, не дейим?

Алимсейит – А! Агроном келеджектир да, айсе! Бельки топракъ киралайджакътыр!

Кериме – Бильмейим! Не олса да, мусафирлик дегиль!

Алимсейит – Нечюн, я? Мусафирлик бу якъта адет дегиль-ми, ёкса?

Кериме – Я-а! Татар олсун да, мусафирлик олмасын! Шимдиликте ишнинъ пек арты алынмады да, онынъюн айтам. Сизни бильмем, я! Азаплар коюнинъ татарлары Аллагъа ети-шеджек олып чалыша экенлер, дей тургъанлар... Сизлерде бельким иш къалмагъандыр... (Куле).

Алимсейит – (Кулип) Бизде иш-куш, къалмады! Энди тап янаша ерге къыдырмагъа да чыктыкъ. Шимди бизлер алты ай чалышкъанымызнынъ файдасыны кореджек олып юремиз. (Керименинъ козюне бакъа. Бу вакытта, Сейитъя акъайнынъ сеси эшитиле. Озю корюнмей, итекилер суса).

Сейитъя – Тутунъыз, баллар, бу арабаны... (Башкъа ким-се биршейлер айта). Ким?

(Бираздан) Азапларданмы? (Аят капугъа якълашкъанда) Шуларны

да атынъыз устюне, атлар салкъынсырамасынлар. (Сейитъя пырсылдап джуббесини ташлай. Аятта гурультю эшитиле)

Кериме – Кельди Яя агъань...

Алимсейит – (Башыны саллап) Ы-ы-ы!

Кериме – (Аятка чыкъа, Сейитъянен къаршылаша) Алимсейит кельди.

Сейитъя – Азаплар Алимсейитми?

Кериме – Я!

Сейитъя – (Кулип) Эй, бугунъ бир янълыш ель эскендир даа, айсе... (Ичериге кире) Хош кельдинъ, Алимсейит!

Алимсейит – Алла разы олсун, Сейитъя агам! Амансынъмы? (Бу вакытта Кериме къаве кетире, Алимсейитке бере)

Сейитъя – Шукюр! Сен озюнь амансынъмы? Бала-чагъа, мында олгъанларнынъ джумлеси де?

Аманчылыкъмы джемаатымыз?

Алимсейит – Шукюр Аллагъа! (Сол къолуны косътерип) – Къолум, дженкте бойле олгъаны ичюн, джедвелге «инвалид» этип алынган. Шу себептен, укюмет бизлерге бешер гектар ер бер-

ген эди. Мени онынъ ичюн реиске чагырткъанлар. Анда тешкериб сорайлар эмиш. «Бу татар топракыта озю чалышамы ёкъса башкъасына киралаймы?», – деп. Бундан себеп, барып алдым. (Кериме къоджасынынъ козюне бакъа эм де собанынъ янында тиренип отура).

Алимсейит – Эр ерде низам устюне низам, ай! Бу укумет сарраф олды. (Кериме Алимсейитнинъ агъызына бакъа).

Сейитъяя – Муаребе бутюн миллетлернинъ козюни ачты не исе. Сен насыл чыкъаджакъ олдынъ бу якъкъа, хайырлысымы? Чокътан берли корюшмеген эдик.

Алимсейит – Я! Корюшмегенимиз эки-учъ сенеге якъын олгъандыр. Шимди эр кесни дюнья мешакъатлары басты. Ондан башын къуртарып, текаран чыккып юралмайсынъ да! Бугунъ биле чыкъалмайджакъ эдим, илле бирисининъ пек бир зорлавынен...

Сейитъяя – Я? Хайырмы?

Алимсейит – (Собанынъ янында тургъан Керимеге бакъа. Кериме куле. Сейитъяя онъа башынен «чыкъ» деп, ишарет эте. Кериме чыкъа. Къапыдан динълей). Э-э-э! Бильмем артыкъ! Хайыры, шерри, санъа байлы! Белли бир дереджеге къадар сенинъ элинъде. Мен саде себепчи. Бакъайым такъдир не дейджек?

Сейитъяя – Мен бир шей анъламайм бундан, ай!

Алимсейит – Анъларсынъ, анълар! Эльчиге олюм ёкъ, дегенлер, я. Анъламасанъ, айтайым. Алланынъ эмиринен, сенинъ къызынъны сорап кельдим.

Сейитъяя – Я? О кимге? Коюнъизнинъ ичинеми?

Алимсейит – (Башын саллай) Кой ичине. Намуслы бир халкъкъа. Бавбек акъайынынъ огулуна.

Сейитъяя – Э-э-э! Мен сенинъ келишинъден бир шейлер дуймай турмадым, ай? Къайдан билейим, Алимсейит? «Къызы ким сорамаз, къымызны ким ичмез» дегенлер, айттырмагъа, эбет, мана тапылмаз. О да Алланынъ бир эмири, лякин меним къызым яш. Даа акъайгъа берген киби дегиль де...

Алимсейит – Яш деп, къач яшларында о? Кене бардыр энъ азы он алты, он еди яшларында...

Сейитъяя – Ба! Ёктыр о къадар! Олса, олса, айды, он дёрт, он беш къарарларында олсун. Даа бала дейим, де, я...

Алимсейит – Сен не айтасынъ, Яя агъам? Къызынъ, ма-шалла, ири- джары олам деген бир къыскажакълы экен. Он дёрт, он беш яшында бир къызда, о къадар кевде олурмы?

Сейитъяя – Даа баладыр, о, Алимсейит! Сен, мен къадар биледжексинъми, энди? Эсап эт. Даа анавы Балкан муаребесинде къолда бала эди.

Алимсейит – Бизлер айсе, он дёртте, он беште, деп, да-

валашып юремиз! Кызынъ, бугунъ, текмилъ он алты, он еди яшларында олмасы керек. Бунынъ киби кызыны, сора, насыл этип бала я яш дерсинъ? Затен, къартлар: «Кызынъ он бешке кельген сонъ, озюнь къуда ол», – дегенлер.

Сейитъяя – Бу сёз айтылган, амма, шимдики халкъкъа коре дегиль. О вакыттынъ он яшындаки кызы, шимдики он беш, йигирми яшындаки кыздай ола экен. Он беште, эльбет, онъа коре оладыр. Сора, ондай бир кыз, эрге берилirmi, я! Амма, шимдикилери...

Алимсейит – Шимдикиси тек къыскажылысы дегиль, эркеги де шу ола! Эскиден, бизим балалыгъымызда, курешип юрген акъайлар, насыл ола эди я? Бирер адджерха! Шимдикилер не? Санки бирер ашыкъ.

Сейитъяя – Эбет... «Вакытсыз ашкъан терек, бой алалмаз» – деп, кызы олсун, яшы олсун, къаарыге, къасеветке къатланалар да. Он беш, он алты яшында бир кызыны шимдиден акъайгъа берип, не анълайджакъсынъ? Даа агъызынынъ сарысы кетмеген бир бала! Кызынъ о яшта там оседжек, пишкин-лешеджек чагъы. Затен даа яхшы этип козюм биле тоймады. Истейим бир къач вакыт даа эвимде яшасын.

Алимсейит – Шай я. Лякин «Юрт – огул къуванчы, ёл – кыз къуванчы» дегенлер. Кыз, мадам ки не вакытта олса бир ёлджудыр, эрте-ярыкъ бараджакъ ерине барып отурмасы даа яхшы дегильми? Ёкъса, балагъа тоймакъ олмаз! Не къадар тутсанъ, о кадар да тутаджагъынъ келир.

Сейитъяя – Кыз баланынъ вакытыны узатмакъ, баланы тирилей мезаргъа коммектай келе... Билесинъ де, баргъан еринде яшайдыр, къуванандыр, кене шунынъ озюнде, бир тюрю ишини раат этмей. Гъарип кызларнынъ ана-бабалары, акърабалары янында, омюрлери не къадар къыска ола! Асыл бунынъ ичюн экенми бизимкилернинъ кыз балалары тербиесине о къадар къулакъ асмагъанлары?

Алимсейит – Эбет, айтмагъа келеми, Сейитъяя агъам! Кыз бала, дегенинъ, тыпкъы анавы остюрилип учурылган къуш баласы киби коресинъ! Къартлар кыз ичюн: «Бабанънынъ эвинде кечирген кунюнь аткъан танъдай» – деп, нафиле айтмагъанлар... Айырыммамакъ чаре олурмы?

Сейитъяя – Артыкъ такъдири, къысмети биледжек. Яш насыл? Текаран акъылы, фикири ериндеми? Бабасыны эшитмекче бираз билем. Аз бир шей къопара, эм де конер киши олса керек.

Алимсейит – Конер деп, земане зыпкъыны дегиль. Ёкъса, иш, къуш, бильген бир акай. Сен айткъандай, бираз къопайлыгъы бар, ёкъ дегиль! Лякин, эндиден сонъ, яшагъан къадар да яшайджакъ дегиль, я! Баласына дейджеги ёкъ, агъыр, сабыр.

Ичкиде, оюнда, олмагъан, мына санъа бир йигит! Там, дызман татар. Яя акъай. Мен сени севем, саям. Сизинъ насыл халкъ экенинъизи, билем. Яхшы яткъа кетмесин, дедим де, кельдим. Артыкъ кене де озюньиз биледжексинъиз, я...

Сейитьяя – Шимдики тойларнынъ бираз зорлыкънен мейдангъа келеяткъанларыны бильмез дегильсинъ. Аллары, такъатлары, насыл, бир шейге ошаймы? Къыз нишанлагъандай такъатлары бармы?

Алимсейит – Эльбет. «Минарени хъырсызлагъан, къуббесини азырлагъандыр!» Сен де онъа барып дюньянынъ парасыны истемейджексинъ де, я! Эльбет, эр шей къарарынен олур.

Сейитьяя – Ёкъ, ёкъ! Сен оны да олгъандай биль. «Ат алсанъ аулыман, къыз берсенъ ырувыман» – дегенлер. Эльбет, бизим де бардыр акъыл танышаджакъ бир-эки адамымыз. Бизлер де топлашайыкъ, озъара бир лаф этип алайыкъ. Ондан сонъ, эгер оладжакъ олса, джумаакъшамынамы, ёкъса базарэртесинеси, сизге бир джевап берермиз. Биз хабер этермиз. Шимдилик сен алемге чыкъармай турарсынъ.

Алимсейит – Яхшы, Яя агъам. Лякин шунынъ оладжакъына даир кесен-кес бир сёз манъа берсе. Андакилерни аскъынты-да ташламайыкъ та.

Сейитьяя – Ёкъ, ёкъ, агъам! Къыз алып, къыз бермек дегенинъ, бир папуч алып сатув дегилъ ки! Бунъа текаран тюшюнмек, озъара бираз музакере этмек керек. Онсыз олмаз. Онынъ ичюн пек аджеле япмакъ олмаз. Яваш кетмели, лякин сагълам басмалы.

Алимсейит – Ойле исе, недай оладжакъ олса да, шуны бу базарэртесинден кеч къалдырмазсынъыз.

Сейитьяя – Къысмет, бакъармыз! Олур, базарэртесими, джумаакъшамымы олур, ёкъса ичте олмаз. Оны артыкъ такъдирлери биледжек.

Алимсейит – Не исе. Сау-салагъа къоя берме шуны. Къысмет, такъдир, дегенинъ де бираз кишининъ озюне де багълыдыр. Бу олды гъалиба. Мен энди къайтайым. (Джыйшынып, тююнини джебине къояр).

Сейитьяя – Не о къадар аджеле, я?

Алимсейит – Ёкъ, ёкъ! Къайтмасам олмаз! Койдекилер беклейдирлер.

Сейитьяя – Олмаса, отуруп тур текаран даа. Баллар арабаны чыкъарсынлар. Кериме! Айтчы балларга Алимсейитнинъ арабасыны азырласынлар...

Кериме – (Тышардан, яваш) Айды! (Багъырып) Али! Мусафирнинъ арабасыны екинъиз!

Сейитьяя – (Кулип) Сизинъ коюньизнинъ анавы намлы

политикасы ятыштымы шу, шунен? Бизлер бу якъта турып эшитемиз. Бильмем керчек, бильмем ялан, тап апакайларыңыз арасына да тюшкен эмиш.

Алимсейит – (Кулип) Эх! Отырыкъ сёз олса бу къадар орькен атып тап сизлерге къадар яйылмаз эди. Бир сыралары, коюмизде пек бир къарышыкълык олып юрди я, шимди тап о къадар дегиль, амма эски душманлыкларын тююмлери де пек бир джоюлып кетмей ята.

Сейитъяя – Тчы-тчы-тчы! Не къадар языкъ! Эки татар бир биринен ...

Алимсейит – Э, оларны... Бу тутушнен, бизим татар халкъы, биткендже къадар, бир бирининъ баш этин ашап кетеджек.

Сейитъяя – Бир заманда акъыллы бир татар: «Бизим халкъа талаш бар да, джав не керек?» – деп айткъан эди. Къаерде текаран заманны, земинни анылагъан эки татар олса, яхшы биль ки, узлашамайлар. Мытлакъа итнен мышыкдайын тартышардыр.

Алимсейит – Бизлерге «татар тартар» деп, бетдуа эткенлер де. Не олсун, энди, санъа?

Сейитъяя – Ёкъ, агъам! Бетдуадан дегиль! Татар олувымыздан да дегиль. Бизлер даа дюньянынъ, аятын кетишатыны анылап оламаймыз. Бизлер даа миллет, джемаат недир, буны билалмаймыз! Миллет, джемаат ишлерини эп озъ истеклеримизге къурбан этемиз! Э-э-э! Бойле ёлсызлыклар япкъан бир миллет, ольмеге, дюнья тарихындан силинмеге меджбур олур!

Алимсейит – Бизим койни къутурткъан агъалар эм байлар... Фукъаре татарда ич къабаат ёкъ! Гъарип, бир къозудай муляйим! Коресинъми сен анавы параларына къурулгъан зенгинликлеринден себеп, сайылмакъ, севильмек истеген байларны? Ана, олар айыралар! Олар текаран халкънынъ огюне тюшип, ёл костереджеклерине, даа зияде, къурттан къоркъкъан къойдай шашырып, ёл тапалмай тургъан бир сюрю халкъны бири бир якътан, дигери экинджи якътан чыкъып уркютелер. Дегенлерини япмагъанларны, я да аксызлыккъа къаршы баш котермек истегенлерни къурттан да яман парчалайлар.

Кериме – (Ичерге кирип, яваш) Араба азыр!

Алимсейит – Айды, мен чыкъайым! (Тура. Сейитъяя да тура. Алимсейит Сейитъяягъа бакъып)

Анылашылды дейджень я? (Сейитъяя – «Бакъарым» дер киби, башыны саллай). Сагълыкънен къалыңыз, Кериме абам! Ёлунъыз тюшкенде, сиз де бизге кирмей кетменъиз!

Кериме – Къайда! Эндиден сонъра, бизим эвден чыкъаджагъымыз бармы? Артыкъ, къысмет! Белли дегиль, я! (Алимсейитнен Сейитъяя къапудан чыкъалар. Кериме ичерде,

аркыаларындан бакъып кала. Бираз сонъра. Сейитъя ичерге кире) Аткаардынымы, яучы акъайны?

Сейитъя (Кулип) Къайдан дуйдынъ не ишнен кельгенини?

Кериме – Корем, затен, ичим дуйды! Теслимени тышкъа ёлладым. О гъарипнинъ акъылын четине биле кельмей я... «Бар, чыкы! Сен корюнме!» – дедим. Не дединъ? Береджек олдынъмы?

Сейитъя – Айсе! Пийыны ташлап кетти!

Кериме – Не? Пийни ташлап кеттими? О не? Делирдинъми? Арамай, тарамай, текаран бизден сорамай, сен кимнинъ кызыны бересинъ? А? Сальте сенинъ кызынъмы? Меним де акъкъым бар онда! Эм де сенинъкинден де зияде! «Огул – бабасынъки, кыыз – анасынъки».'

Сейитъя – (Кулип) Ёкъ, ёкъ! Ойнап айтам. Сени не дер экенсинъ, дедим. Кимге айттырылганыны билесинъми?

Кериме – И-и-и!

Сейитъя – Азаплар коюнден Бавбек деген акъайнынъ огълуна.

Кериме – Азаплармы? Яшнынъ ады не экен?

Сейитъя – Ола, ич бильмейим! Сорамакъ акъылымнынъ уджуна биле кельмеди!

Кериме – Не дейим? Азаплар олса, пек бир терс дегильдир, амма...

Сейитъя – Апакъайыны танымайсынъмы?

Кериме – Бир корьгендай олам гъалиба, амма... Кимнинъ тоюнда эди, бильмейим, ай?

(Тюшуне, бирден тапкъандай) Э-э-э! Анавы Джеппар акъайнынъ келини, Гульсюмнинъ къудагыйлыгында эди. Азаплар Бавбек акъайнынъ апакъайы деген эдилер. Къарт бир апакъай, шу! Элли, элли беш яшында бар! О акъранларда! Яхшы, эси дюрюст, сагълам сёз къонушкъан, акъыллы бир апакъай. Эгер шу, меним бильген апакъайым олса. Бу Бавбек деген акъай насыл, къартмы?

Сейитъя – (Къашларыны чатып) Э-э! Алтышларда бардыр!

Кериме – Айсе, кене шу меним айткъан апакъайым оладжакъ. Турушкъа бакъсанъ, яхшы халкъкъа ошай эди, амма...

Сейитъя – Алимсейит те шай дей. Иш-къуш бильген, намуслы бир халкълар, дей. Эр алда, текаран къарап – тарамакъ боюнымызнынъ борджы...

Кериме – О халкъны, мында, бильсе, бильсе, Джеппар акъайнынъ эви билир. Нечюн. Олар анавы келинлери, Гульсюм, Азаплардан олмакънен, о якънынъ халкъынен къатнашалар. Бакъайым, да асыл бизим кызымызны айттыраткъан Гульсюм дегильми? Бу иште, белки, онынъ да пармагы бар!

Сейитъя – (Акъылына кетиргенини, тюшюнгенини тапкъан-

дай этип) – Эхей! Бельки! Бельки! Токътачы! Джеппардан оны бир усталыккынен сорайым.

Кериме – Эгер мунасиб олса, не япармыз?

Сейитьяя – Къайдан билейим оны? Сен биледжексинь. Меним де акъкъым бар дей эдинь де... Манъа къалса, берейик, дейим! Бакъайым, бунъа бермей де, башкъасыны беклесек, о кельген бундан даа яхшы чыкъаджакъмы? Бир якътан, кызымыз яш, амма..

Кериме – Ойле олса, кызынынъ алдындан да бир кечип бакъайык, эй! Бакъайым, о не дейджек? Бельки яшны таный! Сонърадан бегенмемезлик этип, башымызга бир беля чыкъармасын.

Сейитьяя – (Гъайретнен) Не экен? О джесаретни къайдан аладжакъ? Бойле етимсизлик яшагъанга косътер шуны, я ана, я баба сойында бир дане! Эм алдындан кечем деп, кызы баланынъ юзюни ачмагъа келерми? Сонъра бети ачылып бармайым да диебилир о... Кызынынъ мында не киришкилиги бар? Оны биз алып, биз береджекмиз! Бала бизим дегильми? Япсакъ, япамыз!

Кериме – Меним акъылым етмей, эв! О сенинъ биледжек ишинъ! Манъа десень, ас!

Сейитьяя – Апакъай, «чокъ сайлагъан – я тазгъа, я назгъа» – дегенлер. Актамырлай бергенчюн онынъ къаймагъы чыкъмаз! Мен берейик, дейим. Алимсейит бизни танымаган киши дегиль, я! Мунасиб болмаса, о да бизге кельмез эди.

Кериме – Бизнен къатнашкъандай халкълар экенлерми?

Сейитьяя – О якъны къазан къошкъан сонъ биледжекмиз. Биз бермеге къарар берейик амма, бакъ, биз де текаран палыджа сатмакъчюн къурназлыкъ этейик, озюмизни олардан аша тутмамайык. Бугунъ насыл кунъ? Джумаэртеси! О якъкъа хаберни бу базарэртеси дегиль де о бир базарэртеси берейик. Корьген, эшиткен демесин ки биз оларга ялынгандай этип тезден тез берекойдык!

Кериме – Эбет! Бизим де бир намымыз бар, коресины! Ким алтын атыны бакъыр этмеге истер? Эм кыздай малынъ олсун! Къартлар; «Кызы барнынъ, назы бар, кыркъ кишинен базы бар», – деп къырлыккъа айтмагъанлар. Булар бир теджрибесиз кишилер дегиль экенлер де...

Сейитьяя – Пек догъру айтынь, апакъай! Кызы бабасы асыл сен олмалы экенсинь, амма... (Текаран токътагъан сонъ) И-ы! Ниает келям, береджек олдыкъ демек, э? Лякин шимдилик кимсеге дуйдырмайык. Эм кызынынъ биле хабери олмасын!

Кериме – Эбет, айтмагъа келеми? Кызы деген, шу олгъан куню бильсин, затен!

Сейитъяя – Мен де текаран койге чыкъяйым. Бакъяйым, кьолум-кьомшудан, дуйгъанлар бармы экен?

Кериме – Сакъын агъзыньдан лаф-маф, кьачырма!

Сейитъяя – Ёкъ, сен де! Акъылым ичмедим, я!

Кериме – (Кулип) Бакъсань, акъылын ичкендай даа пек кьартаймадын, амма...

(Эп куле. Сейитъяя да апакайынын козюне бакъып куле, эм де чыкып кете. Кериме де чыкъя.)

Үчюнджи перде

Сананын пердеси ачыкъ. Сана Алимсейитнин эвини тем-
силь эте. Гульзаденен Бавбек алемге корюнмейлер, саде тыш-
та кьонушалар.

Бавбек – Алимсейит кельмедими даа, Гульзаде?

Гульзаде – Даа кельмей, Бавбек агъам! (Ичери кьапусы-
ны ача.

Бавбек киреяткъанда Гульзаде онъа айта) – Бираз кечикти, о!

Бавбек – (Кулип эм де кьувангъандай) – Э, зарары ёкъ!
Эльчинин кечиккени яхшы, дегенлер. Кечикти. Бильмем, бель-
ки хайырлы хаберлернен келеджектир! (Гульзаде куле. Бираз
берабер турган сонъ, о чыкыяткъанда): Гульзаде! Къаве-маве,
пиширем деме, чокъ отурмайджам! Ал дегеннен, я келир, я
кельмез!

Гульзаде – Пиширейим даа, не оладжакъ? (деп, чыкъя,

Бавбек эвде янгъыз отура. Аякъ устюнде кезине, тюшюне эм
токътала, къашыны котерип, башыны онъ якъкъа эге. Бу вакытта
кьапудан Гульзаде, бакъып) – Келеята, Бавбек агъам!

Бавбек – Я? Недай? Атарнын кьулакъларында акъ шейлер
бармы? (Гульзаде эшитмей. Озь-озюне) – Олдырганмы экен бу
ишни, बारे? Я Раббим! (Тыштан Алимсейитнин сеси эшитиле)

Алимсейит – (Къабарып, гурь сеснен) – Селям алейкум,
апакай! (Бавбек ичерде сезеклене).

Гульзаде – Яваш! Эвде Бавбек акъай бар!

Алимсейит – (Багырып) – Чыкъ, чыкъ, Бавбек акъай!
Сакъланып отурма, эльге корюнмеге юзюнь бар! Мен олган
ерде санъа къарада олюм ёкъ! (Бавбек кьуванып кьапугъа догъ-
ру адымлай. Кьапуда Алимсейитнен кьаршылашалар).

Бавбек – (Кьапудан арткъа чекиле) Юр! Насыл? Хайырмы,
Алимсейит?

Алимсейит – Сорагъанын аладжакъсыны! Насреддин
оджа не айткъан да, кульдюртмеген, Алимсейит, къаерге бар-
гъан да, ясамагъан?

Бавбек – Демек, олды, э?

Алимсейит – Шимдилик даа кесен кес олган бир шей ёкъ. Лякин берерлер дейим! Я джумаакышамы, я базарэртеси, бир хабер этеджек олып къалдылар. Корьсе эдинь оларгъа меселени кереги киби анылаткъанджы не къадар заметлер эттим! Къандырмакъ ичюн, асыл етмиш эки дереден сув кетирдим! Ы-ы-ы! – деди де, турдылар!

Бавбек – Шу къудагъамыз оладжакъмы? Э-э-э, не мана тапалар?

Алимсейит – Иште! Не бар да, не тападжакълар? Ана, кызылары даа пек яш эмиш, бильмем, баладан айырылмакъ пек зор эмиш, даа бильмем не, кызы бала эвинде къуваналмай экен... Айтам да, бир такъым эсапкъа, китапка, сыгъмайджакъ сёзлер!

Бавбек – Сонь?

Алимсейит – Не де олса, разы олгъандай этип кельдик!

Бавбек – Пек яхшы! Алла сенинь де мурадыньны берсин, Алимсейит! Эйиликке себепчи олмакъ яхшы шей, даа, я!

Алимсейит – Айтмасы келеми, амма, пек де месулиетли агъыр бир шей, эй! Ай хай, къаршыньда отургъан айткъан лафларына акъылы еткендай бириси олса! Я олмаса? Ана, о вакъыт корь сен зорлукъны! Онынь да акъкъындан келесинь амма, иште бу къудалыкъ сайылып! Эр кес эталмаз оны! Эр кес Алимсейит киби олурмы?

Бавбек (Башыны саллай) – Я, я! Сагъ ол! Алла къуванчынъны арттырсын, Алимсейит! Пий ташламагъансынъдыр, я?

Алимсейит – Ёкъ, паралар янымда! Сагъ олсакъ, эндиен сонь да! Сен онъа къадар, бираз пара даа тедарик эт. Не олур, не олмаз! Бельким бир керек олган ери тапылып!

Бавбек – О къолай! Бир шейлер дуйдынъмы? Насыл? Чокъ истейджеклерге ошайлармы?

Алимсейит – Э, о ягъын ким биле! Лякин бир келишкен къарар олур даа. Менджесине учь-дёрт бешибирлик мер, он-он беш бинь франк акъча истерлер, дейим. Къачкъан согъмы (тувары), къавеси, шекери, олар башкъа.

Бавбек – Эй, о не къадар шей о? Бизим къанатымызны, къуйругъымызны бир тамам юлкаджакъ экен де, о! Учь бешибирлик, он беш бинь франк, он беш да, отуз бинь! Сोगъумы, къавеси, шекери де, беш бинь франк! Ана олды отуз беш бинь! Соньра даа, бахшыш да бар къуда-къудагъыйгъа!

Алимсейит – Эбет! Истер, истемез!

Бавбек – Ой, ой! Ачты да байырны, мадем!

Алимсейит – Той этмек къолай беллейсиньми, сен?

Бавбек – Той, той, амма биз де бердик кызы! Амма бу къадар шей ким истеген?

Алимсейит – Даа белли де дегиль, я, не истейджеклери! Мен озюм шай кьарар этем! Бельки даа аз истерлер.

Бавбек – Не исе. Алимсейит! Сенден башкъа кене кимсе беджералмаз оны. Барсань, къолайы олганы къадар азенен япмагъа бакъ шуны. Насыл шей бу? Бир кьызгъа отуз-къыркъ бинь франк деген явурлыкъ оламы энди? Айлакъ, ай! Джанын сатмайдыр я кьызын, бу!

Алимсейит – Агъач кертильген еринден сынмай, Бавбек агъам! Олар он истеселер, бизлер беш береджекмиз даа...

Бавбек – Айтмагъа келеми? Не куню экени белли дегиль дейсинь, э? Оладжакъ келинни корьдиньми? Козюнье илишмедимиз ич?

Алимсейит – Ёкъ! Лякин пек шайлы бир кьыз олса керек. Шай дей койнинь халкъы.

Бавбек – Баре Алла уйдургъайды... Бизим огълумызда да бир мин ёкъ. Агъыр-сабыр, къапы атлап эвден чыкъкъаны ёкъ...

Алимсейит – Эльнинь акъына, къарасына, къарышмагъан бир йигит!

Бавбек – Аш къойдылармы?

Алимсейит – Ёкъ, акълары керек дегиль, къал деп, пек сарылдылар, амма мен, койдекилер мени беклейдир деп, къалмадым. Анджа пек сарылдылар. Ялан не керек? Тап арабамны биле ектирмейджек олдылар!

Бавбек (Гъайретнен) – Э-э! Демек инсаниетли, къаны сиджакъ халкълар, э?

Алимсейит – Алла уйдурмаса, эв оламы? Эйиликте уймаса, башкъа кимсенен уймаз. Олса, олса, бу къадар олур!

Бавбек – (Башыны саллай) Э-эй! Шайдыр о! Энди, эвге де барып айтмасам олмаз бу козьайдын джевапны! (Аякъ устуне тура) Беклейлердир мени!

Алимсейит – Бавбек агъам, эвдекилер шу керек шейлерни азырлап турсынлар! Эгер хабер кельген киби олса, алып кетерим!

Бавбек – Я, я! Айтарым мен! (Бир адым ата).

Алимсейит – Шей... (Бавбек айланып токътай) Къаерлерге къадар узаныр экенмиз?

Бавбек – Къайдан билейим оны, Алимсейит? «Аргымакъ алына коре олур» – дегенлер. Бир къарарына къадар кетерсинь даа?

Алимсейит – Айткъаным, берсенъиз, олур, деп турсалар, не япамыз?

Бавбек – Къысметимиз дегиль экен, дер де къайтарсынъ.

Алимсейит – (Кулип) Бу пек яхшы шей олмаса керек, Бавбек агъам! Алем сонъра не айтар? Ана, Бавбек феялченинъ кьызыны айттыргъан эди, тап сонъунда кучю етмегенинден

алалмады, деп айтарлар. Эль агъызына тюшсень агъам, озюнь билесинь де...

Бавбек – Айтса айтсынлар, Алимсейит! Эльнинь агъызына элли аршын без етмез, – дегенлер! Алем нелер айтмаз?

Алимсейит – Алем айтар, догъру! Лякин айттырмакъ та агъыр шей. Сен Азапларнынь мына санъа деген бир акъайы ол да, такъатсызлыгыньдан айттыргъан къызны алалма! Бу наму-скъа бир зарар, Бавбек агъам. «Атны къамчы ольдюрер, эрни намус» – дегенлер. Бу сёз де манасыз дегильдир, я.

Бавбек – Шай олса, бер! Олар беш истесе, сен он бер! Бас козюне, къоркъма! Парамы оларнынь зоры? Меним де Бавбек адым батмады! Зоргъа къалса, онынь къызыны паранен чекип алырым! (Багырып) Бер! Истегенлери къадар, бер!

Алимсейит – Олмаса, мен кене де тырышып бакъарым. Эгер олмагъандай олса, чаре ёкъ, беририм. Баргъан сонъ, эльбет, бош къайтмайджам, я...

Бавбек – Бер! Къоркъма! Сенден дегиль де, менден чыкъаджакъ та. Артынъда мен барым. Аньласынлар кераталар, кимнинь ким экенин! Парамы оларнынь зоры? Мына! (деп, ич джебени къакъа).

Алимсеит – Олмаса, мен сизге барып юрмейим, мында биревнен йибере къоярсынъыз шу керек шейлерни. Не куню ичюн хабер этселер де, мен о куню кетерим, сагъ олсам.

Бавбек – Айды, иншалла! Сагълыкънен къалынъыз!

Алимсейит – Сагълыкънен бар! Фатме татама селям эт. (Эписи чыкъа, перде эне).

Дёртюнджи перде

Сана Сейитъянынь эвини анъдыра. Кериме артта, къапагъы ачыкъ сандыкънынь янында ерде отура. Тизин башында эки юзьбез, бираз да акъ шей. Сейитъя да пенджеренинъ алдында отура. Сыкъ-сыкъ пенджеренен тыш бакъа. Бу вакъытта Сейитъянынь агъасы Сейитамет ичериге кирди.

Сейитамет – Кельмейдир, да, я?

Сейитъя – (Тёрден) Юр, ёкъ да кельген киши!

Сейитамет – Асыл, анавы бала етишип айталмадымы, бильмейим. Кунюн, мунын, белли этмей ташламасын!

Сейитъя – Ба. Не бу къадар? Бизим хаберни алмагъан олсалар, шимдиге къадар да къач кере келип ёкълар эдилер! Ахыр заман жыын экен! (Пармагъынен пенджеренен тышаргъа косътерип) – Ана, кельди! (Экиси де тышкъа чыкъты. Апакъай шейлерни топлап чекмедженинъ ичине къойды, сандыкъны япты. Эписи бирден ичериге кирдилер. Кериме эвде).

Алимсейит – Мына, селам алейкум! Он кунь сонъра, бир даа келип, юремен! Бу сефер бош кельмедим, бош кьайтмайджам! («Шалгъа тююп акъчасын, алгъа тююп бокъчасын») кетирдим. (акъайларгъа кулип, бакъты. Кериме татанынь кьолуны алды.

Алимсейит пенджеренинь алдына тамам отурмагъа истегенде)

Сейитьяя – Чыкъса, чыкъса, текаран төрге табан! Сенден башкъа мусафир ёкъ.

Сейитамет – Мераба, Алимсейит! (Алимсейит башыны эгер)

Сейитьяя – Мераба. (Алимсейит кене башыны эгер) Амансынъмы? Аманмы койдекилер?

(Кериме чыкъты)

Алимсейит – Джумленен, аманлар! Къуданынь, къудагъыйынынь да, махсус селямлары бар.

Сейитамет – О недай къуда, о недай къудагъый?

Алимсейит – Э, сенинь даа хаберинь ёкъмы? Биз пиширдик, тюшюрдик, биле!

Сейитьяя – Токъта, токъта! Даа белли олгъан шей ёкъ! Даа Азаплар къадар ерде туруп, бизим мында, каранлыкъта козь кьымгъанымызны сиз къайдан кореджексинъиз? (Кулюшелер).

Алимсейит – Джорав ёлгъа минсетер, дегенлер! Биз джорайыкъ та... Насыл? Бир шей бармы, шу? Анавы атлыныз келип мени бугуньки кунь ичюн чагъырып кеткен эди. Мен де кельдим.

Оладжакъ киби кърар берильдими?

Сейитамет – Э, берильген киби.

Алимсейит – Айды. Алла хайырлы этсин, ойле олса! Пек яхшы, иште! джыйынларнынь олгъаны яхшыдыр. Айтыныз энди, не истейджексинъиз. Эльбет, бедава къыз олмаз, я...

Сейитьяя – Мен къайдан билейим не истейджегим? Огълумны эвлendirип, къыз алдым амма, шимдигедже къыз ким берген? Ана, бильсе, Сейитамет агъам биледжек! Бакъайым о не дейджек!

Сейитамет – Мен дуйып тура эдим, онынъ манъа догъурлайджакъыны я... (Бу арада кьапы урула. Сейитьяя туруп ала эм Алимсейитке бере).

Алимсейит – «Бергенге беш чокъ, алгъангъа алты – аз», – дегенлер. Эльбет, алууда– берювде бир кърар олмаз. Биз истегимизнен барып та киевимизинь я да къудамызнынъ джаныны аладжакъ киби дегильмиз, олмаса, шу акъкъымыз олгъан къызынь акъкыны аладжакъмыз. Бизим истегенимизни берсенъиз, алырсынъыз, бермесенъиз... Э, сонъ, не дейсинъ? Шай бир кърарнен, амма.

Сейитамет – Меним озюме кьалса, беш дане сары бешбирлик мер, йигирми бинь франк баба акъкъы, беш кило кьаве, беш кило шекер, бир де учь яшында согуумлыкь семиз тана. Къачан бу якъта бахшышы, башкъасы... О сизинь инсафынъызгъа!

Алимсейит – Къой, Сейитамет агъам! Сен пек чокь айт-тыны! Алмасынлар деп истединьми, не яптынь, асыл? Бу къадар шей бир инсан киши этеджек шей дегиль де. Беш бешибирлик, йигирми бинь франк пара, бир де кьавеси, шекери, согуымы, бильмем неси... Ашагъы, юкъары, элли-алтмыш бинь франк. Сонь, той эт те бунынъ тюбюнден чыкъ сен, корейим мен сени! (Сейитьягъа козюни тикип, башыны саллай.

Сейитьяя – Бу якъта, бу къарар! «Байдан оба къоркъкъан», – дегенлер. Сизге чокълукъ та этмез, бу!

Алимсейит – Шай, амма кьыз бермекте, макъсат къазанчмы, ёкъса яны бир эв кьурмакъмы? Чокь, чокь, акъайлар! Мына, мен кьач сенеден берли шунунъ ичинде юрем, сизге бир къарарыны айтайым: учь бешибирлик, он бинь де франк. Бу къадар. Башкъа бир шей де ёкъ! А, сайы!

Бирде бахшыш!

Сейитамет – Э-э – э? Кьавеси, шекери, бильмем, согуымы?

Алимсейит – Олар кьыз ягынынъ борджы. Оларны да биз берейик?

Сейитьяя – Ёкъ айса, бизми? Бу насыл бойле бет адет шу сениньки, асыл? Чыракъ, собанынь тойындай бир шей! Тулмы ёкъса бу йигит дегенинъиз?

Алимсейит – Неси бет бу адетин? Пек яхшы, иште! Бу насыл иш, озь озюне кьыз ягынынъ той масрафыны да йигит чексинми? Бойле олса эки тойны бирден япмакъ кьолай шей деп беллейсиньми?

Огул ягын тою масрафсыз оламы? О, озюнинъ тарафынынъ масрафыны чексе етер! Я кьыз тарафынынъ масрафыны не ичюн бойнуна аладжакъ?

Сейитьяя – Ёкъ, ёкъ, Алимсейит! Онсыз олмаз! Булар тойнынъ шартлары! Булар олмайджакъ олса, биз той этип оламайджакъмыз.

Алимсейит – Олмаса, агъам, бешер кило пек чокь! Бу, бир той дегиль, беш тойны аткъармагъа етер. Мына менден сизге, мадамки онсыз олмаз десениз, учь кило кьаве, учь кило шекер, эки яшында да бир кьунанджин. Разысызмы, акайлар?

Сейитьяя – (Сейитаметнинъ козюне бакъып) Не дейсинь?

Сейитамет – Къайдан билейим мен? Менджесине, бираз

аз корюне. Анавы Чоракъайнынъ къызы, олар не къадар халкъ, о биле дёрт кило къаве, дёрт кило шекернен келишкенлер. Сонъ, сен, Первель коюнинъ намлы адамы олып юрген Сейитъяя, уч кило шейнен аткъарылганы не, энди?

Сейитъяя Къавенинъ, шекернинъ эйисини, соғумынъ да семизини йиберишлер даа! Мен разы олайыкъ, дейим.

Сейитамет – Къыз бабасы сенсинъ, сен биледжексинъ!

Алимсейит – Айса, бу олды, демек! Учъ кило къаве, учъ кило шекер, бир де эки яшында къунанджын. Бешибирлигин де дёртуне разы олунъыз, акъайлар! О да аз шей дегиль! Учътен зияде олмасын деп, таш тырышыр эдим амма, амма билем мында пек чокъ гъайып ёкъ. Нечюн десенъ, бу бир къара кунюнинъ парасы. Той къалабалыкъларында, эки ичюн бир ерге кетирип те саде алтынга бу къадар пара бермек пек къолай бир шей олмаса да, алынгъаны алынып къалыр. Сонърадан бир даа алам десенъ де, къолайы ёкъ. Мына, мен разылыкънен дёрт дане бешибирлик береятм. Сизлер де шунъа разы олунъыз!

Сейитъяя – (Сейитаметке бакъып) Сен не дейсинъ?

Сейитамет – Айды, разы олдыкъ. Сонъ?

Алимсейит – Сонъ, ата акчагъа келейик. Мына, бу ерде гъалиба, тырмаланаджакъмыз бираз. Мен йигирми бинъ франкны пек чокъ корем, он бинъни къарар дейим.

Сейитамет – Чокъ дегиль, чокъ дегиль, тамам къарар. Он алгъанда, я да йигирми алгъанда, санки бизим джебимизге киреджек бир шей бар ондан? Ич! Кене сизинъ эвинизге къайтып бараджакъ. Бир къыз бала аз шейнен барамы? Буларынь ич бири озъ озюнден мейдангъа кельмей, Алимсейит! Эписи паранен олгъан шейлер...

Алимсейит – Демек сиз бу параны къызнынъ джиези ичюн аласыз, э?

Сейитъяя – Эбет.

Алимсейит – Олмаса, биз де сизден йигитнинъ яны къурганъ эви ичюн пара истейик. Берерсинъизми экен?

Сейитамет – Оны нечюн берейик озъ-озюне? О къаерде корюнген адет? Манъа десе, къурмасын, мен ичюн къурдымы? Озю ичюн къурды.

Алимсейит – Ойле, амма, сен тюшюн текаран, Сейитамет агъам! Бугунъ эвледжек бир йигит, баштан, отураджакъ эвини азырламагъа борджлы, амма къыз да о эвиниъ тёшемесин... Йигит тышыны япса, къыз да – ичини. Йигит эв къурган да къыздан, я да шу къызнынъ бабасындан пара истейджекми? Истемей. Олмаса, къыз, эвиниъ ичини донаткъанда, нечюн йи-

гиттен пара истейджек? О эвде тек йигит ятаджакъмы? О эвге къыз кирип чыкъмайджакъмы ёкъса? Мадем шу эвде экиси де отураджакътыр, экиси де шунынчюн чалышсынлар. Бириси чалышып, бириси бакъып тураджакъмы? Бу тарафыны тошюнгенде, меним сизге адагъан он бинь франкым биле чокъ. Эм бу шей, бош бир шей. Ы-ы-ы! Мен бунъа разы дегилим!

Сейитамет – Айса, сен алыджы дегильсинь! Къартларнынъ: «Чапкъанда байнынъ огълу эдим, токътагъанда анъладым, бакъарым» – дегенлери киби, сен къарарны энди анъладынь. Кучюнъ етмейджек экен, не баш-урдынъ бу ишке?

Алимсейит – Ёкъ, менимки бир кучъ, къувет етмегенинден дегиль, лякин эр шей бир къарарынен олсун, дейим. Он бинь, къарар! Бизим якъта сынъыр будыр, затен.

Сейитъяя – Айтма, айтма! О, чыплакъ сойларыдыр. Он биньге разы олгъан, башын япса, аягъы ачылгъан сойыдыр. Чокъ шукюр, биз ойле сойларындан дегильмиз. Йигирмини бере экенсинъыз, алырсынъыз! Ёкъ, бермей экенсинъыз, озюнъыз билесиз!

Алимсейит – Акъайлар, «къуваламай тутырмасын, соймай ольмесин» – деген итикадынъыз, дин-иманынъыз олса, эгер, шу къыз бермекни бир тиджарет, киевни сыдырмакъ омюрде бир келир фырдатлардан бильгенлер олсанъыз, алынъыз шу йигирми бинь франк параны да, тек эришменьиз! (Сейитамет куле. Алимсейит джебиден пара чыкъарып пий бере). Ма, мына учъ бинь франк пийынъыз, анавы да тузнен отьмекни. Ана, энди сиз де къаршылыгъын берерсинъыз. Эндиден сонъ, сёз бир, Алла бир! Таймакъ ёкъ!

Сейитъяя – (Багъырып) Кериме! Кель мында! (Келе) Мына, мына бу пийни, мына бу да тузынен отьмеги. Сонъ, сен не береджексинъ?

Сейитамет – (Керименинъ козюне бакъып) Олышкъанымызгъа ишарет.

Кериме – Ана, берильген шейни берерим даа! Бир чевре! (чекмеджедеки акъ шейлерни Сейитаметнинъ огюне къоя).

Сейитамет – Манъа не бересинъ оны? Олар анавы акъайынынъ энди! (деп, Алимсейитнинъ огюне къоя). Атарнынъ къулагъына такъыладжакъ шейлерни де чыкъарып азырла.

Кериме – Эписи шу ерде! (деп, айырып ала).

Алимсейит – Я, я! Айды энди турайым, арабамны да чексинлер!

Кериме – Яхшы, я! (деп, чыкъа)

Сейитамет – Нишан тойыны, сагъ олсакъ? (Алимсейитнинъ козюне бакъып).

Алимсейит – Сагь олсакь, бир он беш-йигирми куньден!

Сейитьяя – Бираз кеч дегильми, Алимсейит?

Алимсейит – Ба, кеч дегиль! Бу айнынь битеджегине де кьач кунь кьалды? Бугунь он докьузымы? Демек он бир кунь бундан, он беш кунь де о бир айдан, йигирми алты кунь. Там карар, иште! Намаз ярынга. Ойле олурмы?

Сейитьяя – Айса шай олур! Эр алда, онъа кьадар бир хаберлешермиз, я.

Кериме – (Къапыны ачып) Айды, араба азыр! (Къапай къапыны).

Алимсейит – Эбет! (Сейитаметке бакъып) Онсыз олмаз, э? Сагьлыкьнен кьалыныыз! (Чыкьа).

Бешинджи перде

Сана: Бавбек акъайнынь эви.Орталыкъ темиз. Кимсенидир бекленгени белли. Бавбек огьлу Джеватнен эвде отура. Алимсейитнинь арабанен кельгенини корьгенинен Бавбек кьувана, куле, шашмалагъандай турган Джеваткъа сертленип):

Бавбек – Чыкъ, арабаны тувармагъа ярдым эт! (Джеват чыкьып кете. Алимсейит кьолтыгъында бокъчасынен кире)

Алимсейит – Мына, Бавбек агъам, «меним тапкъаным, сенинь къапкъанынь!»). «Аллем дедим, каллем дедим», ахыр сонъу ясап кельдим!

Бавбек – Бек яхшы, бек яхшы, я! Сонъ, къачман болюштинь-из? Аманлыкь сорамагъа такъатымыз да олмады.

Алимсейит – Аманлар! Чокь, чокь селямлары бар! Э! Бир къарар! Сенинь анълайджагъынь дёрт бешибирлик, йигирми бинь франк, учь кило къаве, учь кило шекер, бир де эки яшында семиз бир къунанджын. Эписини эсап этип кельсек, кыркь – кыркь беш бинь франк кьадар бир шей. Бир къарар, иште! Ойле паалы да дегиль, шорбасы татымайджакь киби пек уджюз да дегиль. Мен, джаным, билерим япкъан ишимни...

Бавбек – Пек яхшы, иште! Алла хайырлы куньер косттерсин, бизлерге де, яшларга да! Алла мабетликлерини арттырсын! Сенинь де мурадыньны берсин, Алимсейит!

Алимсейит – Джумленен берабер, агъам! Эки афта звельси, сен бу иш ичюн манъа келип, оля, заметимни сайып айтмайым, мунасебет эткен эдинь. Шундан берли, чапкъалап юрем. Чокь шукюр, масхара олмадым! Уджуна чыкьтым. Олмаса, сен бундан разы ол! «Къул къулга. Къудай алайына» – дегенлер. Эльбет, джемаат, джыйн деген шейлер бойле бир бирине ярдым этмекнен оладжакь. Мен, шу устюме тюшкен борджымнынъ тюбюнден чыкьтым. Сен де разы ол! Энди, де-

мек ишим битти! Сагъ олсакъ, бу намаз эртеси де нишан тоюны япармыз. Онъа къалгъан иш не вакъыт десенъ, къолай. Мен къайтайым. (Аякъ устуне тура).

Бавбек – Не япаятасынъ, Алимсейит? Отурса, я! Къайда барасынъ? Енгенинъ азырлагъан къавурмасы бар. Отур, отур, насыл къайтув я! Текаран байрам софрасы ашыны ашап кетерсинъ.

Алимсейит – Сагъ олунъыз, Бавбек агъам! Мен текаран эвге барып кельмесем олмаз. Къолым тийгендай олса, акъшам келерим.

Бавбек – Яхшы, айды. Сенинъ биледжек ишины! Акъшамгъа мытлакъа кель, айды!

Алимсейит – Иншалла! (Къапыдан чыкъаяткъанда, онъа)

Бавбек – Теф! Текаран ашап кеткен олсанъ!

Алимсейит – Сагълыкънен къалынъыз!

Бавбек – А! Алимсейит! Сагъ олсакъ, нишан тойына да кетерсинъми?

Алимсейит – Э-э-э! Кысмет олса! О кунге де бир етишийик те!

Бавбек – (Янгъыз, озъ башына къонуша) Я Раббим! Шукюр! Бу истегимизге де еткенмизни коръдик! Беш-он сене эвель, кимнинъ акъылына келир эди, Джеват осер де, бизге нишан тойын костерер деген шей! Ольмесе, киши не олса коре экен. Сагъ олсакъ Алла къысмет этсе, уйкен тойны да корермиз... Бельким торунларымызны да... Бильмейим, оларнынъ да насылдыр башкъа бир тилеклери олур? Бу той бираз бизим такъышагъымызгъа таяджакъ амма, не япаджакъсынъ? Эльнинъ палысыны биз уджюз этеджеклерден дегильмиз. Озюм масхара олгъандже парам масхара олсун! Тап олмаса, бир-эки баш айваным чыкъарар сатарым! «Мал къазыгъы бош къалмаз!» Сагъ олса, озю чалышыр, озю къазаныр. Манъа десе, сонъ ыргъат олып юрсин...

Хатырлавлар

Сейяре МЕДЖИТОВА

«Энвер Селямет гъает мусафирчен инсанлардан бири эди»

**(Шаир Энвер Селяметниң 100 йыллык юбилейине
багъышлангъан хатырлав)**

Мен белли шаир Энвер Селямет акъкъында язар экеним, энъ эвеля онынъ, меним хатырамда мууръленип къалгъан, дигер яzydжылардан оны айырып тургъан – мусафирченлигини хатырлайым. Доғрусыны айтсам, мен бу джеэттен Энвер агъагъа тенъ кельген инсанны расткетирмедим.

1957 сенеси «Ленин байрагъы» газетасы чыккып башлагъанда мен биринджи сыныфта окъуй эдим. Бабам энди вефат эткен эди, анам – белли кырымтатар шаиреси Джаваире шиирлерини «Ленин байрагъы» газетасында дердж этип башлады.

Биз о вакъытта Чырчыкъ шеэрини узакъ олмагъан «Винсовхоз», яни «Хасилат» деген ерде яшадыкъ. Ёл кенарындаки узун ба-

ракътан анама башта бир одалыкъ сонъ эки одалыкъ мескен бердилер. Баракънынъ къаршысында айтувлы буюк шарап истисалы ве ондан бираз авлакъта бир къатлы бинада мектебимиз ерлеше эди. Рахметли анам мектепте окъув ишлери мудиреси ве озыбек, къазах сыныфларында рус тили ве эдебияты оджап-чеси олып чалыша эди.

Биз отурган ерде бизим миллет пек аз эди, эсасен озыбеклер, таджиклер, къазахлар яшай эдилер, амма

1,5-2 километр месафеде Троицкое къасабасында бизим халкъ баягы эди, мында демир ишлеп чыкырган истисал чалыша эди. Автобуслар чокъ олмаганы себебинден Троицкоеде базар кунълери ола турган буюк базарга халкъ ат екильген арабаларнен я да джаяв къатнай.

Анам ашайт малларны, я да урба алмакъ ичюн анда бара, мени не ичюндир озюнен алмай эди.

Иште, шу базарда, бизим койдеш эм къуда къардашымыз Эдает энъиштенен лаф этип турганда, Энвер агъанен анам, корюшип, таныш олалар. Энвер агъа шу комбинатта рессам олып чалыша экен. Анам Энвер агъаны эшитмекче та Кызырмдан, дженктен эвель биле экен. Эльбетте, экиси де шаир олып шу анъ шириет акъкъында да лаф этелер, эм Энвер агъа анамны мусафирликке чагыра.

Мен анамны къаршылап, эскемчек (акация) тереклери янында турам – базардан анам маъна илле къанфет кетире турган. Бу сефер онынъ яхшы кейфиетте олганыны деръал сездим. Анам: «Къызым, мен бугунъ базарда шаир Энвер Селяметни расткетирдим, огюмизде базар куню онынъ эвине мусафирликке бараджамыз», – деди.

Энвер агъа къорантасы иле Троицкое къасабасында ерлешкен «Октябрь инклябынынъ 10-йыллыгы» адыны ташыган Раатлыкъ эви артындаки бизим баракъларга ошаган бир баракъта яшай, омюр аркъадашы Никяр апте, эм эки баласы : Эльмира ве Айдер бар эди.

Биз бараджакъ куню анам эрте турып бир табакъ пахлава ясады, о омюрбилля яхшы кийине турган. Мени де къокъла киби кийиндирип, сачларымны тарап, эки сач этип орьди. Пахлавадан гъайры эки балага да бахшышлар алды.

Баягы джаяв юрдик. Энвер агъа ёлга чыккып, бизни къаршылап, къучакълап алды. «Бу Сейяреми?» – деп, мени элине котерди. Шай дегендже, баягы бойлу, кулер юзьлю рефикъасы Никяр апте чыккыты – янында 3-4 яшлы Эльмира къызы, 1 яшында огълу Айдер – анасынынъ пештималындан тутып тура. Оларнынъ бир одачыкъ мескени бар экен, о вакытта газ ёкъ, чай примуста къайнатыла эди. Энвер агъа шу одага тиркештирип устахане киби одачыкъ къурган, анда китап рафлары, боялар, фырчылар тура, кичкене

азбарчыкыта тек юзюм осе – озю шу юзюмден буюк усталыкынен шарап ясап турган.

Ичери кирген сонъ Энвер ағыа кене кычакылашып, кыуванып, корюшти. Эльмира кызынен экимиз тез тиль таптык. Апаыи Никяр апте ашкыа-сугыа уста, темиз-пак таснакы эв бикелеринден эди, деръал чиберек пиширди. Одаларында шифоньер, эки демир кровать, ортада – маса, скемлелер, савут-саба ичюн долап тура, бизге кыонунъыз, – деп пек ялвардылар, лякин саба анам ишке, мен исе мектепке бармакы керекмиз. Энвер ағыа бизим кельгенимизге пек кыуванган эди. Озгыарып чыккыанда, анам «Энди кельмек сизинъ невбетиныз», – деди. Энвер ағыа: «Джеваире, эндиги базар куню сизге барып отурган еринъизни корип, сонъра эпимиз барармыз», – деп ишандырды.

Базар куню мен балаларнен тышта ойнагыанда, узакытан аякы-машинасына минген адам – Энвер ағыа бизге келеякыаныны корьдим. Меним анам да мусафирлерни пек севе эди – шу куню эки дане кыатмерли кобете кыойды, бирисини оларгыа берип ёллады. Шай этип биз кыатнашып башладыкы. Бир кунъ Энвер ағыа базар куню оларгыа мусафирликке белли яызджы Шамиль Алядин ве шаир Решид Мурад келеджеклерини хабер этип, бизни де чагырып кетти. Анам оларгыа бараджакыта бир текне янтыкы, кене пахлава япты. О пахлава хамырыны юфкыа япып, сигар кыгыты инджеликте яа эди. Пахлавалары дюльбер, кыою сары тюсте кыавурылган ола эди, устюне шекер сепип, даа шекернен бал кыарыштырып, онъа батырсанъ, ана кыайда леззет!

Энвер ағыа мусафирлерини Ташкент-Чырчык автобусындан кыаршылап алган. Онынъ бир адети бар эди: о кыапуда корюшип, эвге кирген сонъ бир даа кычакылай эди.

Иште, мен о вакыт ильки кере Шамиль ағыа ве Решид агыаны корьдим. Шу корюшювде Шамиль ағыа дженктен эвель язган шиирден дёрт сатырыны окъуды:

«Эвелина, гузеллернинъ гузели,

Не ичюн сусып бакытынъ меним козюме.

Оюн битсе, тынса бостон сеслери,

Дейджегим бар тышта айдын геджеде».

Сонъ анам озы шиирлерини окъуган эди, не ичюндир козъашнен. Учъ эркек башларыны тебен алып сусып, индемей кыалдылар. Олар кечкедже отурып кыайттылар.

Бир кунъ акышам устю, комбинатта чалышкыан кыомшу, яш чиленгир оглан рессам Анвар аканынъ кызы агыыр алда, бакыкы ашаган, хастаханеде ята, – деп кетти. Анам мени кыомшу кыадынгыа ташлап кетти, акышам саат онларда агылап кыайтты – экимлер бутюн чарелерни корьгенлер, лякин бозулган бакыкы

ашап бутюн вуджуды зеэрленген, – шу куню акъшам алты яшын-даки Эльмира кечинди.

Къызы ольген сонъ Энвер аъа ярамады, рухтан тюшти, сагъ-лыгъы феналашты, атта хасталанды. Бизге чокъ келип башлады, кяде Айдернен келе. Анам манъа: «Сени корьмеге келе, сен онъа Эльмира къызыны анъдырасынь», – дей эди.

Бир къач йылдан оларгъа мескен берильди, яваш-яваш озюне кельмеге башлады. Онынъ эвинде шаир Амет Мефаев, яызджы Джевдет Аметовны ильк кере корьген эдим. Анамнен берабер окъугъан Юнус аъа Темиркъаянен Энвер аъа якъын дост эди.

Шаирлер, яызджылар бир ерге топлансалар энъ муим мевзу – Къырым, Ватан, ана топракны анъмай ич олмаз эди.

Эльмира къызынынъ гъафлет олюми Энвер аъаны пек йыкты, рухий эзди, юреги агырып сыкъ-сыкъ хастаханелерге тюшти.

Оларгъа барсанъ, эвелькиси киби, къуванып къаршылар эди, тек бакъышы гъамлы-кедерли олып къалды.

1962 сенеси анамнен берабер Ялта педтехникумында окъугъан белли йырджымыз Сакине апте Налбандова – бизим къасабадаки раатлыкъ эвине 12 кунъе Намангандан кельди. Бутюн гедже юкъламай, Къырымны, студентлик чагъыны хатырлап, агълап чыктылар. Сакине апте анам севген йырларындан «Мени гъамдан азат эйле» эм дигерлерини йырады.

Саба учюмиз Энвер аъанынъ эвине кеттик, анда, ур-патласын, бир байрам олды. Никяр апте, анам, мен – чиберек, пилав пиширдик. Сакине апте кене йырады, анам, Энвер аъа шиирлер окъудылар.

Бир афтадан сонъ Шамиль Алядин, Амет Мефаев, Риза Фазыл, даа студент олгъан Сафтер Нагаев кене онынъ эвинде топландыкъ.

Бир къач йылдан сонъ Энвер аъаларгъа Троицкое меркезинден дёрт одалы янъы эв-мескени берильди. Эльбетте янъы юрт хайырлап бардыкъ. Энвер аъа бир къач кере къучакълап, эвининъ тёрюне отуртты, озюнинъ анъаневий шарапыны софрагъа чыкъарып къойды. Огълу Айдер мектепни битирмек арфесинде эди. Биз о вакъытта Чырчыкъ шеэринде бир одалы мескенде яшай эдик. Энвер аъа къач кере бизге келип, отуруп, лаф этип, «Сизни гузель, истидатлы къадынларны, энъ эвеля екяне шаирени ёкълап кельдим», – дей эди.

Анамнен экиси корюшкенде, Къырымны айтып агламасалар, асретлик белясыны чекмеселер ич олмай эди. О эр вакъыт язгъан шиирлерини джебине къойып кетире, мытлакъ окъуй эди, эки иджаткяр акъыл танышып, керек ерлерини тюзете эдилер. Мен о вакъытлары энди четэль тиллери институтында окъуй эдим. Анама бакъып, «Джеваире, акъыллы къызынь бар», – деп айткъанлары аля даа акъылымда. Онынъ огълу Айдер Ташкентте полиграфия окъув юртуна окъумагъа кирди.

Энвер аға кет-кете чалышып оламады юрек хасталыгына оғырап, нефакаға чыккыан эди. Онын рефикьасы Никяр апте Энвер ағадан баягы яш эди, Энвер аға 1917 сененин баласы олса, Никяр апте – 1927-де догъган. О пек табиятлы, сабырлы, окъумыш, ашкя уста, темиз-пак эв бикеси эди, эм шу истисалда бир болюкте чокъ йылар девамында чалышып нефакаға чыккыты.

Мен экисине хас, пек муим чизгисини кяйд этмек истейим, Оларда кунджюлик, пахыллык, гьарезлик, озьлерининь менфататын кьорчалав деген шейлер ич ёкъ эди.

Дженктен эвель анамнын курсдашы олгъан Юнус Темиркьянен аралары бозулгъан эди. Мен Энвер ағанен багълы «Агъач парчась» деген бир эссе язгъан эдим, о «Йылдыз» меджмуасында басылды. «Сен не ичюн Энвер Селямет акъкында яздын?» – деп Юнус аға Намангандан манья мектюп язды. Мен онъа джевапланаракъ: «...Мен оны балалыктан билем, о мен ичюн озьгюн шаир, аджайип инсан», – деп яздым.

Энвер ағаннын оғлу Айдер башкя миллет кызына эвлени себебинден олар той биле япмадылар, бир-эки сой-соп, дост-эш чагырып, отурушув яптылар. Айдер апайынен кяйна-та-кяйнанасына кетип отурдылар. Бу вакыялар Энвер аға ве Никяр аптеге пек тесир этти. Санки оларнын къавий шеджере тереклерине балта урулгъан киби олды. Бир кереден экиси де кьартайдылар, сагълыкълары феналашты. Энвер ағаннын юреги тутуп башлады, кунде кьач кере «Адзеле ярдым»ны чагырта эдилер. Энвер ағаға айларнен хастаханеде ятмакъ керек олды. Никяр апте Кибрайда яшагъан озюнинь анасы Сафие аптени эвине кетирди. Оларнын кьорантасыны «кулак» деп Кырымдан Озьбекстангя кочюрген эдилер. Сафие аптенин бабасы шарап джыныслары боюнджа мутехассыс оларакъ, шарап заводларында чалышкыан. Энвер аға дженк вакътында Къара деньиз флотунда хызмет эткени акъкында меракълы вакыялар айта тургъан. Энвер ағанен Никяр апте экиси Кибрайда корюшип, бир бирини бегенип, аиле кьургъанлар, сонъ Троицкое кьасабасында ерлешкенлер.

1970 сенеси, анамнен бир йылда, Энвер ағаннын «Ичкен сувларым» адлы шиирлер джыйынтыгы чыккыты. Онын самимий, фельсефий фикирлеринен суварылгъан сатырлары гоньюльге теселли бере эди. Еди йылдан сонъ, 1977-де «Бильген олса Прометей» адлы экинджи шиирлер китабы дюнья юзюни корьди. Мында фельсефий рухта язылгъан мисралар адамны насылдыр хаалларгя далдыра эди.

Энвер ағаннын сагълыгы кет-кете феналашты, оғлу Айдернин баласы догъды, лякин торунгя кьуванмагя апта такъаты ёкъ эди.

1980 сенеси ноябрь айында Энвер аға кениш колемде ин-фаркт нетиджесинде эбедий козълерини юмды. Шу йылы Энвер ағанын «Таян омузыма» адлы учюнджи шиирлер джыйынтыгы нешир этильген эди. Оғлу Айдер экинжи баласына бабасынын адыны кьойды. Нияр апте де кьартайды, лякин бизге келип тура эди. Биз энди сийрек барып башладык, чюнки мусафирчен Энвер аға энди ёк эди, онын ольгени бизге пек тесир этти.

Онын оғлу Айдер шималге, алтын чыккьан ерге чалышмаға кетти. 3-4 йыл кечкен сонь чалышкьан ерде кьазаланып ольгени аккьында эшиттик. Анасы Нияр апте барып оламады, тек эвинде дуаларыны япты. Насыл олды, насыл джыйылды, кимлер дефн эттилер – бирев бир хабер биле язмаған. Бу кьара хабер Нияр аптени пек эди, сағлыгы зайыфлашты. Янына санитар экими олып чалышкьан Февзие аптени чағырып, берабер отура эдилер. Анам кечинген сонь Нияр апте бир-эки кере кельди, бир даа келип оламады. «Сейяре, сен бизни, эки кьартны унутма, ёкляп тур», – дегени акьылымда тура.

Мен Кьырымға кочьмезден эвель, эр вакьыт оларны ёкляп бара эдим.

Сафтер аға Нагаев энди Кьырымда экен, менден анамнын, Энвер ағанын башташларынын фоторесимлерини чыкьарып ёлламамны риджа эткен эди. Чырчыкта Лиля Бештаева, фото-графнен аньлаштык, Ташкентке, мезарлыккьа барып фотоны чыкьардык – мен анама мермерден башташ кьойган эдим. Экинжи куню Нияр аптеге кельдик: «Биз Энверге башташ кьоймадык», – деди. Лилянен экимиз, бир-биримизге бакьып, шашкьанымыздан бир тюрлю олдык. Мен Нияр аптеден чыккьан сонь, ағладым.

Кьырымға кочеджекте Нияр аптеге сағлышмаға барғанда, хаста эди. Эки-учь йылдан сонь о кечингенини эшиттим...

Ана-Ватанда 1993 сенеси Энвер Селяметнинь «Алтын балта аккьында масал» китабы дердж этильген эди.

Иште, шаир Энвер Селяметнинь такьдири аккьында бильгенимни яздым, Аллах рахмет эйлесин...

Халкъ къальбинде

Шаир Энвер Селяметнинъ сёнмез хатырасына

Юрегини шиирлерге этип такъсим
Ёргун беден серт олюмге олды теслим.
Теслим олды сырлы къалем туткъан эллер,
Ичерсине буюк алам сыгыган козьлер.

Лякин онынъ шаир деген ады къалды,
Къалды сёнмез, текрарланмаз истидады.
Дёнип йыргъа, чевирилип шиирлерге
Къалды ою, эеджаны тирилере.

Озю къалды эбедиен халкъ къальбинде.
Эп анылыр несиллернинъ тиллеринде!
Ве мытлакъа – «Къыдырлезде, апрель, майда»,
Джилъвеленип – «Чёльде чечек ачкъан айда».

Шукри АППАЗОВ

«Йылдыз» абунеджилерининъ дикъкъатына!

2018 сенесине меджмуамызгъа абуне девам эте. Базы почта болюклеринде «Йылдыз» абуне каталогларында ёкъ деп абунеджилеримизни абуне этмейип къайтаралар. Бунъа инанманъыз. «Йылдыз» меджмуасы 2018 сенесининъ абуне каталогларына кирсетильген ве онъа эр бир почта болюгинде абуне олмакъ мумкюн.

Ярым йылыкъ абуне фияты **340 кумюш 41 капик.**
Йылыкъ абуне фияты **680 кумюш 82 капик.**

«Йылдыз»нынъ абуне индекси **75298.**

Абуне этмеге ред эткен почта болюклерине шикъетлеринъизни **+7 3652-598-712** телефон вастасынен Медиамеркезге хабер этинъиз.

Риза Фазылны хатырлап...

Акьсакьал язьджымыз, кьырым-татар язьджылары бирлигининь реиси Риза Фазылнын арамьздан кеткенине ноябрь соньларьнда тамам бир йыл олды.

Бир йыл... Инсаннын омюри бир ань киби дейлер, амма шу бир ань денильген омюринде Риза Фазылнын кьырымтатар халкьынын эдебий, медений, диний асабалыгына аит япып етиштирген ишлери буюк ве мешакьатлы бир девирни кьаплап алды.

Кечкен асырнын 60-нджы сенелеринден эдебиятымызда корюнип башлагьан Риза агьанын иджат фиданлары кет-кете гурьлеп бир багычагьа чевирильдилер. Бу багычаны отурткьан да, осьтюрген де, онын багычеваны да Риза агьа озю олды.

Онын иджадий фаалиетини сюрюнлик ве сюрюнликтен

сонь девирге, яни эки кьысымгьа больмек мумкюндир. Риза агьа Кьырымда гьайрыдан бир нефес алгьан иджаткяр оларакь гьает семерели чалышкьан язьджыларымыздан бири олды.

«Юсуф ве Зүлейха», «Джевхерий», «Алим-Кьырым йигити», «Копюрликой – тарихий кой», «Кьалем уджындан», «Аметхан – гордость Крыма», «Диний сьэзлер ве аньлатувлар лугьаты», «Кечмиштен сесленюв», «Меним энишли ёкьушлы ёлларым», «Алакат фаджиясы», «Исмаил бей Гаспринский», «Кьырымтатар эдебияты тарихы», «101 дуа», «Кьысса-и Юсуф», «Севдигим Ялта» киби 20-ден зияде китап онын эял эмеги саесинде неширге азырланып Кьырымда басылып чыкьты. 2015-2016 сенелери о кьырымтатар эдебиятынын антологиясыны азырлап башлагьан эди, амма, тезэсюф ки, соньуна чыкьып етиштиралмады.

Онын 9 йыл девамында кьырымтатар язьджылары бирлиги реиси оларакь фаалиети де гьает семерели олды. Кьырымтатар язьджылары бирлигини Кьырымда ресмий-

Риза Фазыл-
нынъ хатыра-
сына багыш-
ланъан дуа.
Акьмесджит,
3-нджи
декабрь

лештирип, Киевде Украина языджылары бирлиги эркъанында оны айры бир статуста къайд этмек, Украина языджылары бирлигине къырымтатар языджыларыны къабул этмек, Э.Шемъи заде адына эдебий мукафатны тешкиль эткен, яш иджаткярларгъа къолтуткъан, джемаат ишлеринден четте турмагъан, сонъ девирде къырымтатар эдебиятына бойле семерели хызмет эткен языджыларымызны, бельким, пармакънен саймакъ мумкюндир.

Риза агъанен 1989 сенесинден берли таныш олсакъ та сыкъы мунасебетлеримиз 2007 сенесинден башланды. Аман-аман 10 йыл девамында оннен ян-янаша къырымтатар языджылары бирлигинде, сонъра «Йылдыз»да чалышып кельгеним тек меним ичюн дегиль, онынъ янында булунгъанлар ичюн де бир буюк теджрибе олгандыр.

Риза агъа манъа аркъа олып, меннен бир къач кере Киевге, Украина языджылары бирлигининъ ёлбашчыларынен корюшювлерге де баргъандыр. О, эдебиятымыз ичюн къайгырып, керек олса «Йылдыз»ны къоруды, керек олса башкъа япыладжакъ

ишлерде даима ярдымгъа кельмеге азыр олып тура эди. Хусусан, 2009 сенеси «Йылдыз»да баш муаррир оларакъ ильк адымларымны атып башлагъанда, келип чыкъкъан муреккеп вазияетлерде, олур-олмаз уджюмлерден муарририетни къорчалап турды.

Шу йылар девамында берабер кечкен девирни хатырлагъанда, бугунъ онынъ бизим сыраларымызда олмагъаны пек дююла ве бу тек меним фикирим дегиль... Буюк шей эректен корюнир дейлер. Тыпкъы ойле олганы киби, Риза Фазылнынъ буюклигини де, онынъ ёкълугъыны да биз кет-кете, тезэссюф ки, эп зияде дудаджакъмыздыр, лякин онынъ эдебий асабалыгы, келеджек несиллерге бир темель оладжакъына, иджаткярларгъа теселли багышлайджакъына мен эминим... Рухы шад, яткъан ери нурлар ичинде олсун.

Диялвер ОСМАН

P.S. 3 декабрьде Акьмесджитте Риза Фазылнынъ айдын хатырасына багышлангъан дуа мерасими олып кечти.

Азиз НЕСИН

Тезссюф ки, чареси ёкъ

Икяе

Эр кес манъа: Етер шу энди, етер джаным, яньгъыз, башынь-ны багъламасакъ олмаз! – дей кесен-кес тавырле.

Асылыны айтсам, озюм де, яткъанда-тургъанда бу акъта арз эте-эте нефес алам, лякин хаста гонъюме яткъан кызны була-май юрем.

– Олян, тамам санъа келишкен эдепли, пак, дызман кыз бар! – дее, бир кызны тариф этип башладылар.

Билем, билем, лаф кызнынъ эдепли олгъанындан бахс этселер, сёзсиз, онынъ кыяфетинде, юрюш-турушында мытлакъ бир де бир нукъсан олмалы.

– Пек эдепли олмаса да, разым, ич олмадым, бет-сымасы азчыкъ гузель олса, бакъкъанда юрегинъ буланмаса, етер! – дедим меним башымны эки этеджек танышларыма.

– Вай, вай, не масал окъуйсынъ шу, о – алемден бам-башкъа тотайчыкъ!

Озюм де тыпкъы бойле «макътавлы» союздан сакъына эдим.

– Гъает медениетли кыз, санъа юз файыз келише!

– Айды, бунъа да шукюрлер олсун. Демек, маарифет шер-бетини таткъан сою экен де, яхшы... Затен эйидже тюшюнип бакъсанъыз, медениетли деген союздан сакъынмакъ лязим.

Газета ве журналларда басылган иляларда корьгендирсиз, бояджынынъ шегиртинден башлап, буюк мертебели шахыслар-гъа баргъандже, эписи медениетли къадын къыдыра, дегильми?

– Оладжакъ яренънинъ анасы немсе, бабасы тюрк. – Аферин, тамам келише.

Айванларнынъ эм де адамларнынъ чатышкъан сою эйи ола-турган. Умер Сейфеддиннинъ¹ мешур икяесиндеки мадам фон Садрештейн акъылыма тюшти. Кенъ омузлы, кендиси пель-вангъа бенъзеген немсе къадыны эди. Спортчыларгъа такълид этип кийинген бу къадын эр кунъ танъ ярышкъан маали элине чантасыны алып гъарс-гъурс адымлай-адымлай чаршыгъа ба-рып келе эди.

«Оладжакъ» апайчыгъым немсе, френк, итальян тиллеринде къонуша экен. Къыркъ йыл нафиле беклемеген экеним де, деп фысылдадым озъ башыма. Сабырнынъ тюбю сары алтын деп, нафиле айтмагъанлар.

Меним чырышымны бозгъан мадемуазель Элефтра олды. О, яшы элли докъузгъа якъынлашкъан олса да, корюниши тыпкъы джанлы балыкъкъа ошагъан бир ханым эди.

– Кендиси ойле гузель ки – бакъсанъ, козьлеринъ къамашыр... три жоли!² – хитап эти о. – Бою посту келишкен, сельби бойлу, озю де трэ культивэ...³ Лафнынъ къыскъасы – асылзаделерден ола.

– Мадемуазель Элефтра, – дедим ханымгъа, – сиз онъа ме-ним акъкъымда сёйлединъизми? Эр итималгъа коре яшым къыркъкъа якъынлашты...

– Айттым, айттым... Эр кишининъ акъылы тамам къыркъ яшын-да келе. Акъыллы эрден сёз чыкъар, акъылсыз эрден баш теши-лип козь чыкъар, – деди.

– Я боюм алчакъ олгъаныны да сёйлемеге унутмадынынъизми?

– Раатсызланманъыз, бою алчакънынъ акъылы юксек ола, – деди.

– Дердине дерман тапалмагъан репортёр олгъанымны, чо-рап ямагъан апайларгъа бенъзеп айына элли лира мааш къа-зангъанымны, бунынъ устюне шорбаджынынъ эмирлерини бед-жерип, ичте алган иш акъкъымны азсынмай, рехбер не буюр-са, итаат этип, тиль къайтармайып хызмет эткенимни де беян эткендирсиз, эбет?

¹ Умер Сейфеддин (1884-1920) – мешур тюрк языджысы.

² Трэ жоли – франсыз тилинде – пек дюльбер.

³ Трэ культивэ – франсыз тилинде – гъает окъумыш.

– Алайыны сөйледим! Онынъ учъ ерде эви-азбары бар. Ич бир шейге мухтадж дегиль.

Пек яхшы. Энди озюнден корьсин. Не сачсанъ, оны алырсынъ. Берекетинъни арманда корерсинъ. Мен разым.

Догъругъа акъярдымджы дейлер. Дейлер амма, аджеле иште янълыш олур, сабырлы иште исе – хайыр – дегенлери киби, не ичюндир, «макътавлы ёсмагъа» гонълюм ятмай.

Анджакъ, якъын бир достум эр Алланынъ куню къулакъ-мий-имни такътакъкъуш киби чокъуй. Саба-акъшам демей, къафатасымда джеviz парлай: – Яварам, эвлен, эвлен, дейим санъа.

Экимизинъ такъдиримиз шунъа багълы. Лянетли факъыр-лыкътан къуртулайыкъ, асабам.

– Не, сен акъылдан тайдынъмы, ёкъса, йигит пашасы? – дедим онъа. – Бу бизим яшагъан девирде бойле дюльбер, зенгин къыз мен киби начар эрифке къоджагъа чыкъар беллейсинъми?

– Кендинъни тургъан еринде акъсымлама, достум! Башынъа сеадет къушу къонгъанда ахмакълыкъ япма. Къана тез-тез акъылынынъ башынъа топла да, ишке кириш!

Не чаре, тюшюне-тюшюне эвленсем, шу тарифи алемге джайрагъан «тавускъа» эвлене къояйым, деп ваде бердим. Мадемуазель Элефтранынъ эдиесини алмагъа сёз бердим.

Къызы меним ишлеген одама етеклеп келеджек олды, достум да кельмеге арз этти. Кесен-кес анълаштыкъ.

Мына, дёрт козынен бекленген кунъ де кельди. Бойдакълыкъ насыл азап экенини бильген, дуйгъан, меним вазиятимни анълар, бекярлыкъ мешакъатыны чекмеген исе анъламаз.

Бир кунъ эвель «янъы» акъ кольмегимни ювып, балконгъа яйдым. Пахыл киби, авасы тюрленди. Шувулдап, ягъмур ягъа башлады. Танъ ярышкъанда кольмегимни алып бакътым – шыр сув. Дигерини киеджек олдым – кирли экен. Кене бирининъ якъасы бурюшюк.

Не олса олды, дедим, сылакъ кольмекни яхшы этип сыкътым да, якъасыны, енъини крахмалладым. Сонъ утюни къарардан зияде къыздырып кольмегеме бастым. Шу заманнынъ кольмеклери пек аджайип ола эди: якъасынынъ астары не ичюндир тепесинден кенъдже олгъан. Не къадар утю бассанъ биле ич тегизленмей.

Костюмни бензиннен тазеледим. Чевре кошечиклерни бакъып чыкътым – не темиз чорап, не де пошу – бир шей тапалмадым!

Сакъалымны тырашлай эдим, ненинъдир кескин куюк къокъусы бурнума урды. Бакъсам, не корейим – сыджакъ утю штанымнынъ устюнде къалгъан экен, тизинден куйген.

Бинъ лянет бойле яшайышкъа! Эвеллери бу хусуста тюшюнемесем де, энди баш ёрам.

Даа къурумагъан кольмегимни кийдим. Шашмалап, сакъа-

лымны алаяткъанда юзюмни учь-дёрт еринден кесип алгъаным, токътамадан къанайып тура.

Кечикем. Ёлда ильки расткельген таксини туттым да, акъджи-геримни къолтукълагъан киби, идареге кирип кельдим. Къапугюнде мени къаршылагъан достум:

– Олян, не ерлерде санкъып юресинь я?

Бир сааттен берли сени беклеп отуралар, – деп ачувланды.

– Сонь, кендиси бир джорукъмы? Къаймакъ кибики?

Достумнынъ чырайы акълангъан дивар киби олды.

– Шимди озь козьлериньнен корерсинь!

Имтиан бергенде бу къадар эеджанланмагъан эдим, ишим алий махкемеге тюшкенде биле, бу къадар урькмеген эдим.

Юрегимни авучлай-авучлай, ичери кирдим. Кирдикче, деръал мадемуазель Элефтраны корьдим. Онынъ янында исе... айванат бахчасындан къачкъан бир махлюкьны корьген киби олдым.

Дешет ичинде достума назар ташладым. О юзюни дивар тарафкъа чевирген.

– Кельдиньизми?

– Багъышланьыз, сизлерни чокъ беклеттимми? – козьлеримиз токъушты. Огюмде тургъан шу къоджаман масаны бирден котерип мадемуазель Элефтранынъ башына яндырсам савап къазанырым! Озюм де мына саньа, келишкен, сукъланаджакъ киби эриф олмасам биле, лякин бу къызнен къыяс этмек олурмы, аджеба?

Маньа омюрлик яр оладжакъ бу къызны факъат бир макъсатта файдаланмалы: оны чадыр ичине кирсетип къояджакъсынъ да, тышарындан: «Адамлар, эшитмедим, корьмедим деменьиз, дюньяда еди муджизе олса, секизинджиси – чадырнынъ ичинде, кель де бакъынъыз!» – деп къычыра береджень.

Ильк эвеля оны байрам, джыйынларда сокъакъма-сокъакъ кездирип, адамларгъа темаша эттирсе, сонь исе койме-кой юрип, бутюн Анаталиягъа косътерип чыкъмалы.

Имкяны олса Европа иле Америкагъа да етеклеп барсань, эр кес сени алгышлар. Савапнынъ астында къалырсынъ, мукъаддес ана юртунъны чет иллерде тешвикъат этип, эджебийлерни онынъ айванат алеминен де таныштырып чыкъкъан олурсынъ.

Ниает, ханымнен эльберип сораштыкъ.

– Насылсынъыз? Сагъ-селяметсизми?

– Мерси! Озюньизден сормалы?

– Мадемуазель Элефтра, Стамбулда айванат багъчасы ачылгъан эмиш, сиз эшитмединьизми?

– Ёкъ, эшитмедим, – истер-истемез джевап берди о.

Эвельки заманларда орудуда топ чеккен бир сой атлар олатургъан.

Арбий парадларда бу байгушларнынъ бурну иле сырт-ларындан дане-дане тер тамчылары тѣкюлир эди. Бу тотай да ойле аткъа ошай. Лякин манъа апай оладжакъ бу махлюкънынъ къатында ана шу атынынъ дегерлиги корюнип тура – онъа сус десень, суса. Бу джинабетнинъ исе тили тынмай, эп чанкиль-дей, бунынъ устуне, агъызы пусла елькъуваны киби бир тарафкъа къыйышып кеткенине, нелер акъкъында сачмалагъаныны анъла бакъайым.

Адет узьре бирев лаф эткенде сюкют сакълап, лям-мим демей турмакъ да келишмей, амма онынъ тасырдагъаныны анъламагъан сонъ, не япайым? Бу оладжакъ келиннинъ сѣзлерини анъламагъан такъдирде де кишининъ бет-козюне бакъып, «Э» я да «Ёкъ» деп турсакъ кифае, лякин бу бешаретнинъ чырайындан къар ягъганы ичюн, базар кунълери пармакълыкъ арасындан тиджарет япкъан бакъкъалгъа бенъзеп козьлериле муштерини чельтей. Анджакъ Танърым оны яраткъан да, шу махлюкъны корип, кендиси де айретте къалгъан. Акъ Таала эр шейге къадир, деп, бунъа айтсалар керек!

Дѣрт тильни биле деген эдилер, олмайджакъ шей. – Ялан олып чыкты. Малюм олгъанына коре, тюкянда ишлегенде аз-бучукъ франсыз сѣзлерини билип алгъан, муштерилер оны кордикче тюкянгъа биле кирмегенлери себебинден, иштен къувулгъан экен. Анасыны немсе деген эдилер, бу лаф да уйдурма олып чыкты.

– Насыл, бегендинъизми? Шимди меселени чезе къоярыкъ, сонъки пешман – башкъа душман дейлер, йигит пашасы, – со-рады менден мадемуазель Элефтра.

Пек мушкюль вазиятте къалдым. Барып та, ильтифат юзюнден «яхшы» десем, деръал той-дюгюнден алып кочеджеги бесе-бели. Э-вах, тилим тутулды.

– Билесинъиз, эльбет... Бойле назик меселеде... Къана, не дейсинъиз?

– Эр кишиден эвель... Апай затынынъ фикри... Э... Манъа къалса, ёкъ демейим...

Меним фикиримни бильмек истесенъиз...

Къыз заваллыгъа козь къыйыгъы иле бакътым, о агъызыма тельмирип тура экен.

Арагъа кене сюкют чѣкти.

– Бугунъ ава да бизге йылмайып бакъа!

Сувгъа богуляяткъан киши чѣпке япыша дегендайын, мен де онынъ лафыны илип алдым:

– Догуру айтасынъыз, ханым, авасы – хасталарнынъ давасы. Бу йыл...

Лакъырды авадан башланса, бир афта токътамай лаф этмеге азырым.

Анджакъ шу ань, илериде оладжакъ рефикъамны аджыдым. Шек-шубесиз Яраданнынъ къаргышына огърагъан бичаре шу кыыз къоджагъа чыкъмакъ истей.

Сизге ялан, Аллахкъа аян – козьлерим яшланды.

«Къаршымда умют багълап тургъан бу заваллыгъа эвлене кьой! – дедим озь-озюме. Омюр джержянында пек чокъ хаталар яптынъ, акъылгъа ятмагъан гуняхларгъа баттынъ, бусы да оларнынъ бириси олса не олгъан я? Атымда, дуймай изин берген сучларымны шимди савапкъа чевирсем не олур, аджеба?»

– Бу йыл авасы кечкен сенеге бакъкъанда фаркъы зияде билине.

– Шай, шай, эфендим!

«Ёсмамнынъ» бетине тикилем. Гизлемеге сыра тюшмей, мийиме худжур фикир кельди: онъа эвленир исем, бир кунь олмаса, башкъа кунь илле онынъ шу бетинден «чёп-чёп» опымеге допру келир. Мен о заман дудагым токъунаджакъ нокътаны онынъ янакъларындан кыдыраджагым. Ханымнынъ бетинде о къадар сепкиль буртюкчиклер бар ки, бош ери къалмагъан. Кене зйи ниетле «мабудёмнынъ» сач ве эллерине бакъам. Тевбе эстагъфирулла, ич бир ерчигинде тазе нокътачыкъ ёкъ!

«Сен шаир мизаджлы бойдакъсынъ, – теселли берем озь-озюме, хаялларгъа уста йигитсинъ. Бу себептен бет-сымасына козь ташла да, дигер бир сервисазнынъ къалем къашына тельмирген киби озюньни тут, акъай».

Шу куню тамам эки саат ава акъкъында субетлештик. Оларнен сагълыкълашкъанда кызынынъ сол аягъы сагъ аягын-дан кыскъа олгъаныны эследим. Бу сефер «арувчамнынъ» ил-лесини корип аджыдым. Олар къапудан чыкъар-чыкъмаз достум менден сорады:

– Къана, асабам, не дейсинъ?

– Мен шу кыызгъа эвлениджем!

– Вай анам да, вай бабам, акъылдан тайдынъмы шу, аджеба?!

– Бундан гузелини арайыммы? Гузеллик къадеге кьоюлып ичильмез. Бекярнынъ парасыны эль ашар, аркъасыны бит ашар, дейлер. Шу кыызгъа эвлениджем, весселям!

Акъшам устю мадемуазель Элефтра келип, «къувандырад-жакъ» белледим.

– Эвлениджек олдым! – чынъладым онъа бакъаракъ.

– Кимге я?

– Кимге дегениньиз не? Деми косьтерген макътавлы ханымгъа.

– Афсус ки, чареси ёкъ, – деди о башыны саллай-саллай. – Афу этинъиз, о сизни бегенмеген!

Терджиме эткен Къадыр ВЕЛИ.

Окъуйыджылар иджадындан

Назым КЕРИМЛИ

Хырсыз кирпичи

Бабамнынъ язда сабалыкъ ашамаздан эвель бостанны козьден кечирмек адети бар. Бугунъ де о бирлей – бирлей ёлачыклардан юрип бакъты ве эвге кирди.

– Кене бир кимсе хыярларымызны ашагъан,—деп сёз башлады о. – Оны якъаламасакъ, бу йыл къыш ве бааръде ич бир туршу ашап оламайджакъмыз.

Бир афта девамында биз хырсызны тутаджакъ олдыкъ, лякин ич бир нетиджеге иришип оламадыкъ.

Себеби: акъшам эр кес эвге кирген сонъ, тышкъа чыкъмагъа вакъыт тапылмай эди.

Не де олса бир кунъ гедже бабам башы агъырып тышкъа чыкъа. О, хыяр ашагъан хырсызны корип къала.

Оны тутаджакъ ола, амма о айван чар-чабик чапып араба къапы астындан къачып кете. Сабалыкъ ашагъында гедже корыгенини айта. Сонъра:

Энди не япаджакъмыз? —деп сорай.

Къардашым Али:

Оны тербиелемек керек, сонъ о анълар, – дей.

– Сен не айтасынъ шу, насыл оны тербиелемели? О хырсызлыкъкъа алышкъан, —деди бабам.

Анам сёзге къошулып:

– Оньа сют бермек керек, – деди.

Акъшам устю тепсиге сют къойып, араба къапы янына къойдыкъ.

Экинджи куню сабадан бостанны бакъып чыкъкъан бабам анама:

– Чокътан хырсызгъа сют бермек керек экен. Сенинъ айткъанынъ догъру чыкъты. Бутон хыярларымыз сап-сагълам, – деди.
О куньден сонъ эр гедже кирпиче сют бердик.

Ана-бабанынъ къадирина бильмели

Заман-заман экенде, эвель заман экенде, Акъмесджит шеэри дживарындаки Чукъурча къасабасында къары ве къоджа яшагъан. Олар мерхаметли ве ишкир экенлер. Оларнынъ эки огълу олгъан.

Ана-баба эвлятларыны джанындан зияде севип оларнынъ къолларыны агъыр ишке тийсетмегенлер. Ойле этип огъланларны йигирми дёрт ве йигирми алты яшларына кельгенде эвли-баркълы япалар.

Балаларына эв, мал-мулк берелер. Яшайышларына къарышмайлар, тек ярдым бермеге тырышалар.

Кель заман, кет заман. Бир кунъ апай акъайына:

– Биз сагъ олгъанда, яшагъан эвимизни ве анда олгъан мал-мулкюмизни де огъуларымызгъа болейик, акс алда, биз ольген сонъ, олар шамата чыкъармасынлар, – дей.

Акъай омюр аркъадашына: «Озюмизге кичик бир ода ве бир пай топракъ алайыкъ», – деп, разы ола. Ойле де япалар.

Огъулары алгъан пайларыны тез вакытта ашап-ичип битирелер. Эллерини ишке токъундырмайлар ве къалгъан мал-мулкке де козь ташлайлар ве анасындан ярдым бермесини ялваралар. Ананынъ юреги ирий ве о кене къоджасына мураджаатта булуна:

– Бизим къач кунюмиз къалды. Кель къалгъан мулкюмизни де балаларымызгъа берейик, – дей о.

– Учъ айдан сонъ кельсинлер, айтырым, —деп джевап бере акъайы.

Ач козюньни, юм козюньни, учъ ай да кечип кете. Кене огъулары ана-бабасынынъ огюнде туралар.

– Я биз къайда яшайджакъмыз? – деп сорай бабалары.

Балалары ана-бабасыны невбетнен бакъаджакъларыны айталар. Баба чокъ истемесе де, апайынынъ джаныны агъыртмамакъ ичюн разы ола.

Ана-баба эки йыл де бир огълунда, де дигеринде яшадылар. Учюнджи йылы огъланлары ана-бабасындан безелер. Къартлар чокъ хорлукъ чекелер.

Чокъкъа бармай, ана-баба кечине.

Бу мунасебетнен бойле ибаре пейда олды:

«Ана-баба эвлятларына бутон дюньяны бермеге разылар, балалары исе ана-бабаны бакъар экен, озъ борджларыны одеп оламайд-жакъларыны аныламакъ кереклер».

Туварджы ве къашкъыр

Эвель заманлары Керин дживарындаки Хыдырлез коюнде фукъаре бир адам яшагъан. Онынъ беш баласы олгъан. Къорантасыны бакъмакъ ичюн кой туварджысы олып чалышкъан. Койдешлернинъ берген иш акъкъы аилесининъ кечинювине зар-зорнен ете экен.

Бир куню туварджы айванларны сувармакъ ичюн тыйнакъкъа айдап кельгенде бир адисе юзь бере. Сюрюден айырылгъан бир бузавны къашкъыр алып къачмагъа башлай. Туварджы къашкъыргъа ыргъагъынен уджом этип, бузавны къуртара. Къашкъыр хаста ве зорнен юрген бир айван экен.

Бираз вакыт кечкен сонъ заваллы къашкъыр туварджыгъа келип ашамаса оледжегини айта. Мерхаметли фукъаре оны аджый ве ярдым этмеге азыр олгъаныны айта. Къашкъыр къувана ве ичинден «пайынны алырсыны», – деп тюшюне.

Туварджы къашкъырны озъ эвине мусафирликке давет эте. Акъшам къашкъыр туварджынынъ эвине ёл ала. Туварджынынъ къорантасы тамам шу вакыт соффра башында отура экен. Къашкъырны акъшам емегине къошулмасына буюралар.

Къашкъыр соффра башына отура. Бакъса, беш бала ве ана-баба къуру отьмекнен сарымсакъ ашап, ве артындан сув ичип, акъшамлыкъ япалар. Къашкъыр оларны аджый ве озюнинъ саба япкъан хиянетлигинден утана.

– Сен мени япкъаным ичюн багъышла. Эгер сен бойле бир алда яшагъанынны билген олсам, ич де сюрюнге токъунмаз эдим, – дей къашкъыр.

– Олгъан ишни унутмалы, – дей туварджы.

Къашкъыр «бисмилля», – деп азачыкъ отьмек ашай ве эвине къайта.

Кель заман, кет заман, бир куню акъшам туварджы копеклерининъ афырувындан азбаргъа чыкъа. Къапусы янында бир тавшан ве учъ чалы хораз ята. О кимден бахшыш олгъаныны анълай.

Хуласа: мерхаметлик ве алчакъгоньюллилик атта къашкъырнынъ юрегини йымшата.

Фикрет ЮРТЕР

«Миллет ичюн огърашкъанны, джанымдан чокъ северим...»

*(Миллий арекет иштиракчиси Фикрет Юртернинъ
85 йыллыгы мунасебетинен)*

Фикрет Юртер Къырымлы омюрининъ эсас кысымыны четэльде кечирип, Къырым давасыны Америкада эм Авропада котерип туръан фаалъ ватандашларымыздан биридир. Онынъ эмеги саесинде кырымтатар халкънынъ фаджиасыны бутюн дюнъя бильди демек мумкюн. О 1971 сенеси Нью-Йоркта Къырым тюрклери Американ бирлиги джемиетини тешкиль этти, 1973 сенесинедже джемиетнинъ биринджи реиси олды.

Америкада ве Авропа мемлекетлеринде бир сыра девлет ве инсан акъ-укъукъларыны къорчалайыджы тешкиляларынен, матбуат органларынен багы оларакъ, Фикрет Юртер токътамадан фааллик косьтерип, кучъ-къуветини аямай, озъ халкъына хызмет этмеге тырышты – дюнъягъа кырымтатарларнынъ акъибетини бильдирмек ичюн чалышты.

Фикрет Юртер 1932 сенеси октябрь 23 куню Судакъ районындаки Айсерез коюнде Абдулла Аджы Абибулланынъ къорантасында догъды. Бала тасилини озъ коюнде башласа да, сонъундан Австриянынъ лагерлеринде девам этти. 1948 сенеси Тюркиенинъ Конья шеэринде кочтилер. Анда футбол командасынынъ фаали олгъаны ичюн, футбол авескярлары оны Къырымлы деп адландырдылар. 1955 сенеси Фикрет Юртер Германияда университетке кирип, анда тюрк талелери джемиетини къура. 1965 сенеси юксек дереджели муэндис

олып Тюркиеге кыйта. 1970 сенеси Америка Кышма Штатларына кете, Хатидже адлы кыызга эвлене. Копюрлер, тоннеллер кыргъан тешилятта муэндис оларакъ чалыша.

Фикрет Юртер эдебият севдасы оларакъ, тюрк ве кырымтатар шаирлерининь пек чокъ эсерлерини эзберден биле. Озю де ильхамланып бир чокъ шиир яза эди. Эм семетдешлерине язган мектюплерине биле илле бир кыч сатыр шиир кыоша.

«Билесинь сен, Айсерез деген койде догъдым мен,
Балалыктан севдим оны, аля даа севемен.
Эгер кетсень Судакъ бетке, мытлакъа кеч о койден,
Мени бильген акърабама селям айт джан-гоньюльден...»

Фикрет Юртернинь 85-йылыгына багышлап окъуйджыларымыз-га онынь эм атешин, эм назик, тувган топрагына, халкына севги толып-ташкыан, юрекни джоштурган сатырларыны авале этемиз.

Ватанымда не олды?

Рузгяр шимальден эстикче, эй Кырымым,
Джанланыр балалык хатыраларым.
Къармы ягды, аджеп, Аюв-дагыньа,
Неден сенинь бойнунь букюк, умюдинь ярым?
Докуз юз кыркъ дёртнинь сувукъ баари...
Къаплады эр ерни дженк аизары.
Сюрпонми олды, аджеп, татар Кырымдан,
Онъамы юкленди дюньянынь къари?

1950 с. Тюркие, Конья.

Ыркыдашларым кыйдалар?

Биз Кырымдан сюрпон олып кеткен сонъ,
Селям берип, хатыр сорган олмады.
Сувукъ Урал дагыларына еткен сонъ,
Элин ачып дуа эткен олмады.

Вагонларга сыккылышып кирген сонъ,
Къапы ачып аш бергенлер олмады.
Озбекистан чёллеринде ольген сонъ,
Сув текип де ювган кимсе олмады.

Сюрюн олган диярларга барган сонъ,
Чадыр кзуруп, ятакъ берген олмады.
Казахистан чёллеринде ольген сонъ,
Кефн тапып сарган кимсе олмады.

Баба дженкте, ана ёлда ольген сонъ,
Балаларга бакъкан кимсе олмады.
Тюркменистан чёллеринде ольген сонъ,
Мезар кязып комьген кимсе олмады.

Милет алсыз, милет ёкъсул олган сонъ,
Дин-Пейгамбер бирлиги де калмады.
Комюльген джесетлерни ашаган,
Кашкырларны кувган кимсе олмады.

Элем этмем, опыке этмем ыркыма, –
Бу олюлер опонде баш букмеди.
Ят юртлардан ана-Юртка кайткан сонъ,
Кене душман опонде тиз чёкмеди.

1995 с., Нью-Йорк.

Ватанда топланайыкъ!

Чокъ ерлерге сюрюн олдыкъ, чокъ ерлерни долаштым,
Ич бирисин севемедим, басамадым багырыма.
Олюп кетсем, эмин ол ки, сенден бир шей истемем,
Етер ки, сен ватанымны, ана юртны бер манъа.

Асырларджа хор яшаган, хорланылган миллетлер,
Эльбет, эр анъ джан-юректен кунъ ярыгын беклейджек.
Бу давага инанганлар, аятларын бергенлер,
Бир кунъ ола хаял эткен девлетини тиклейджек.

Иште, меним миллетим де асырларджа хорланды,
Бир кунъ корьмей, месут олмай асретликте ойланды.
Эльбет, энди кельди сыра ватанына кайтмага,
Къачырмайыкъ бу фурсатны талий бизге айланды.

Къырымтатар миллетининъ базылары кайттылар,
Пек чокълары аля даа гурбет ильде яшайлар.
Тюркиеде, Америка, Алманияда олганлар,
Неден аджеп, юртка дёнмек ичюн план япмайлар?

Багъчасарай

Тамырыңны пек деренге аткъансың,
 Душман биле сёкип аталмай.
 Ер юзюнде дженнет топракъ тапкъансың,
 Татарларның баш таджы – Багъчасарай.

Зенджи Пушкин санъа гоньюль ташлапъан,
 Сени юрту ялмапъа ёл тапалмай.
 Ханларымыз сени пайтахт ясапъан,
 Пайтахтларның пайтахты – Багъчасарай.

Душманларың миллетими сюргенлер
 Ич адыңны дёныштирип оалмай.
 Чюнки сенде гизли къувет корьгенлер,
 Къырымтатар Кябеси – Багъчасарай!..

Шимди сени яткъа къошмакъ истейлер,
 Буны дуйса, не дер аджеп хан Гирай?
 Татар яшы! Нелер ойлап юресин?
 Сакъын эльден кетмесин Багъчасарай!..

Чуфут-Къале аля даа турамы:
 Йыкылмайып къалгъанмекен Хансарай?..
 Ватанымда татар къальби урамы,
 Сёйле манъа, айт, джаным, Багъчасарай!..

Дженгиз агъам! Азиз достум! Сизни такъдир этерим,
 Миллет ичюн оърашкъанны, джанымдан чокъ северим,
 Керек олса, ватан ичюн къурбан биле кетерим!..
 Факъат макъсат ольмек дегиль, миллет олып яшамакъ,
 Зорлыкъларның чаресини бирликте аль этелим...

09.12.1995 с. Нью-Йорк ш.

Аллахтан истегим

Бир миллетни яраткъан сонъ, талийини ачыкъ яп,
 Уралларгъа, Сибирьлерге, Асияларгъа сюрдюрге!
 Бир миллетни яраткъан сонъ, чаресини озюнь тап,
 Гъурбетликте ёкъсузлыкътан, хасталыкътан ольдюртме.

Эгер гунах эттилерсе, сучларыны бильсинлер,
Къой адалет къантарына, себебини бильсинлер.
Лякин миллет сучсыз олса, Ана юрткъа дѣнсинлер,
Эпси сырат копюринден къолайлыкънен кечсинлер.

Ярым асыр тувғанларнен корюшмедик юзь-юзьге,
Аля даа корюшмеймиз, себебини бильмем не.
Шимди сенден истегимиз, ярат бизге муджизе,
Миллетимнинъ къадерини энди ал сен элинъе.
1994 с., Нью-Йорк.

Бармы халкътан чыкъаджакъ сендай йигит

(Б.Чобан-задеге)

Гъайретинъ, эмегинъ кетмеди бошкъа,
Чобан-заде адынъны яздырдынъ ташкъа.
Чобанлыкътан юксельдинъ докторлыкъкъа,
Милетинъни къайгырдынъ сен эр дакъкъа.
Мен де бала экенде бакътым къоюн,
Ялынаякъ, чарыкъман буктим боюн.
Ленинград, Истанбул, Москвада
Тапалмадынъ миллетке ич бир файда.
Будапеште, Бакуда оджалыкъ яптынъ,
Кене сыджакъ севгини Ватанда таптынъ.
Яшлыгынъда илимге селикъа берип,
Тоялмадынъ аяткъа кокрек керип,
Авропада, Асияда мешур олдынъ,
Ватанынъа тоймайып сарардынъ-солдынъ.
Сен генч экен, урдылар адынъа тамгъа,
Сенинъ киби затларны богъдылар къангъа.
Дагъылдыкъ биз дюньянынъ эр якъына,
Асрет олдыкъ аталар диярына.
Мен де сендай узакъман тувған юрттан,
Бельки ёллар ачылыр къыбладан-сырттан.
Бармы халкътан чыкъаджакъ сендай йигит?
Энди бизим миллетте сарсылды умют.
Эй ёлбашчы, эй уста, Чобан-заде,
Мезарынъдан турып ёл косътер бизге.

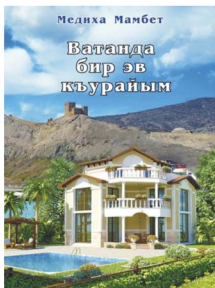
1959 с., Германия, Дюссельдорф.

Китап расфларынъызгъа

«Ватанда бир эв къурайым»

Къырымтатарларнынъ Ватангъа авдети акъкъында бу повестынинъ муэллифи – Медиха Мамбетдир. Ана тилимизде, бедий севиеде язылгъан мезкюр эсеринде муэллиф буюк усталыкънен халкъымызнынъ Къырымгъа авдет девири-ни, земаневий тарихында олгъан вақыаларны тасвирлеген. Китап 300 нухада басылды.

«Буюк-Ас»

Намлы къырымтатар йырджысы Урьяне Кенжикаеванынъ бу джыйынтыгында топлангъан маналы йырлары онынъ иджадынынъ текрарланмаз саифелерини ачыкълай. Бир чокъ халкъ ве земаневий къырымтатар йырларынынъ, халкъ тарафындан севильген «Чал, кемане, чал», «Сёйле анам, сёйле бабам» ве дигерлери къырымтатар тарихы эм такъдиринден айырмакъ ич мумкюн дегиль. Йырджы халкъымызнынъ гоньлюнде яшагъан Ватан севгиси чокърагъындан

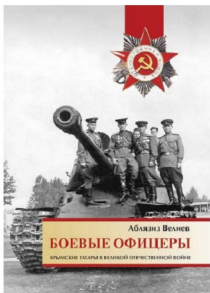
гыда алып, диньлейиджилерге яньы-яньы эсерлер багъышлай. Джыйынтыкъкъа муэллифнинъ кьырккъа якъын кьырым-татар эм рус тиллеринде иджат эткен йырлары кирсетилген. Джыйынтыкъ 300 нусхада басылды.

«В поисках эликсира возрождения»

Мезкюр китап белли алим ве джемаат эрбабы, профессор, Къырым муэндислик-педагогика университетининъ инкишафына салмакълы иссесини къошкъан, онынъ биринджи ректоры эм президенти олгъан Февзи Якубовнынъ къалемине аит.

Китапта Ф.Якубовнынъ эссе, макъале, субетлери, марузалары ер алгъан. Къырымнынъ ичтимаий-сиясий эм ильмий аятында из къалдырып, бильгисини, теджрибесини, къуветини аямай Къырымда алий тасиль инкишафы огърунда йыллар бою токътамай чалышкъан алимнинъ омюри эм иджадыннынъ басамакълары, еньишлери, онынъ ильмий гъаелерининъ аelmi кениш айдынлатыла. Китап 300 нусхада басылды.

«Боевые офицеры»

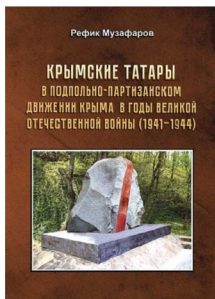
Аблязиз Велиев азырлагъан бу китапта ресмий менба эм архив весикъалары эсасында Улу Ватан дженкинде иштирак эткен бир сыра къырымтатар забитлери акъкъында малюматлар бериле. Китапкъа къараманларымыз, къырымтатар забитлери, партизанлар акъкъында макъалелер, хатырлавлар, фотолар кирсетилген. Оларнен берабер бир сыра Советлер бирлиги къараманы ун-

ванына такъдим этильген, лякин унваныны эльде этмеген кырымтатарларларнынъ адлары да косътериле. Муэллиф йылар девамында малюматларны топлап, 1957-1990 сенелери дердж олунган «Ленин байрагы», «Янны дюнья» газеталарынынъ, «Йылдыз» меджмуасынынъ, Москва, Одесса, Ташкент, Акъмесджит архивлерининъ малюматларынен, ондан гъайры къараманлар акъкъында сойларнынъ шахсий хатырлавларындан файдаланган. Китап 300 нусхада рус тилинде нешир этильди.

**«Крымские татары
в подпольно-партизанском
движении Крыма
в годы Великой Отечественной
войны (1941-1944)»**

Мезкюр китапны та 1980-нджи йылларнынъ сонъунда белли кырымтатар алими, филология илимлери докторы, профессор Рефикь Музафаров (1928-2011с.) азырлагъан эди. Йигирми йыл девамында муэллиф Кырымда дженк йыллары (1941-1945с.), партизан арекетинде кырымтатарларнынъ иштираги акъкъында малюматларны топлап халкъымызнынъ гизли тарихынынъ саифелерини айдынлата. Муэллиф алман баскъынджыларына къаршы курешининъ эр бир девирини косътермеккен бир сырада кырымтатар халкъы векиллерининъ бу дженкте иштирагини де косътере.

«Йылдыз» абунеджилерининъ дикъкъатына!

2018 сенесине меджмуамызгъа абуне девам эте. Базы почта болюклеринде «Йылдыз» абуне каталогларында ёкъ деп абунеджилеримизни абуне этмейип къайтаралар. Бунъа инанманъыз. «Йылдыз» меджмуасы 2018 сенесининъ абуне каталогларына кирсетильген ве онъа эр бир почта болюгинде абуне олмакъ мумкюн.

Ярым йыллыкъ абуне фияты **340 кумюш 41 капик.**

«Йылдыз»нынъ абуне индекси **75298.**

Абуне этмеге ред эткен почта болюклерине шикъетлеринъизни +7 3652-598-712 телефон вастасынен Медиамеркезге хабер этинъиз.

Издається на крымскотатарском языке **«Йылдыз» №6 (240).**

Верстка Мемедулла Усеинов

Подписано к печати 30.11.2017 г.

Формат 70х108 1/16

Печать офсетная.

Заказ № 49240

Тираж 810 экз.

Адрес редакции:

295007, г. Симферополь, проспект Вернадского, 155, кв. 3

E-mail: yildiz1976@mail.ru

Свидетельство о регистрации средства массовой информации ПИ №ТУ 91-00296

Отпечатано в типографии ООО «КОНСТАНТА»:

308519, Белгородская обл., Белгородский р-н,

пос. Северный, ул. Березовая, 1/12.

Тел./факс: (4722) 300-720, www.konstanta-print.ru

Меджмуа окъуйдыджыларгъа вакътында еткизильмесе, онъынъ нешири ичюн месуль «И.Гаспринский адына медиамеркез»ге мураджаат этмек мумкюн.

Тел.: 598-712

Индекс 75298

